

ПЛУГ

Р

Г

У

Ч

11 ЛИСТОПАД

1931

COLU

ПРИЙМАЄТЬСЯ ПЕРЕДПЛАТУ
НА ЛІТЕРАТУРНО-МИСТЕЦЬКИЙ
КРИТИЧНИЙ ТА ГРОМАДСЬКО-
ПОЛІТИЧНИЙ МІСЯЧНИК
ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ СПІАКИ
ПРОЛЕТАРСЬКО-КОЛГОСПНИХ

П І С Ь М Е Н Н И К І В
П Л У Г

VII Р І К В И Д А Н Н Я

Журнал важить на ударника-пролетаря радгоспу, на ударника-колгоспівця, на комсомольця, вчителя, вишивця, на партійний та радянський актив. Журнал через художню та критичну творчість бореться за соціалістичну перебудову села, за викорчовування решток селянської дрібновласницької психології, за соціалістичний побут на селі.

В своїй теоретично-критичній роботі журнал бореться за діалектично-матеріалістичну методику в мистецтві й, зокрема, в літературі. Журнал бореться за мистецтво—зброю соціалістичного наступу. Журнал бореться проти буржуазно-куркульської тенденції в літературі і критиці, проти всілякого правого й „лівого“ опортунізму в літературній теорії та практиці.

VERLAG.

ALLUKRAINISCHER
VERBAND PROLETA
RISCHER KOLLEKTI
VISTEN SCHRIFTSTELLER

PFLUG

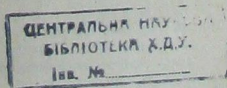
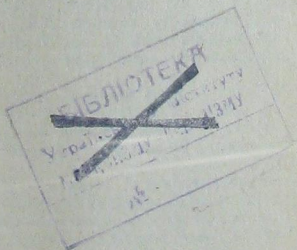
GESELLSCHAFTLICH
LITERARISCHE
UND KÜNSTLERISCH
KRITISCHE MONATS
S C H R I F T
VIL. JAHRGANG

VERLAG „LITERATUR UND KUNST“

ВСЕУКРАЇНСЬКА СПІЛКА
ПРОЛЕТАРСЬКО-КОЛГОСП
НИХ ПИСЬМЕННИКІВ

П Л У Г

ЛІТЕРАТУРНО-ХУ
ДОЖНІЙ КРИТИЧ
НИЙ ТА ГРОМАД
СЬКИЙ МІСЯЧНИК
РІК ВИДАННЯ VII

1 9 3 1

Л И С Т О П А Д

№ 11

ЛІТЕРАТУРА і МИСТЕЦТВО

Бібліографічний опис цього видання вміщено в „Літописі Українського Друку“, „Картковому Респертуарі“ та інших покажчиках Української Книжкової Палати

ОБКЛАД. ХУД. МЕЯ
Укрголовайт 137 - жб.
Зам. 1361. — 4.050.
ДВОУ УПП. 7 Друк.
ім. Фрунзе, Харків,
Донець-Захаржев., 6

Ю Р І Й Ж И Л К О
С В И Н А Р К А

НЕ ХОТИЛОСЯ Наталці вставати. Образа, що глибоко засіла в свідомості, кожен раз викликала неохоту до роботи. Ось уже третя декада минає, а вона й досі не може звикнути до свого становища. Чому саме їй, а не кому іншому випала така доля?

У коридорі уже тупали босі ноги, дзвеніли дівочі й хлоп'ячі голоси. Юні комунарі збиралися на працю. І сусідка, доярка, що спала в одній кімнаті з Наталкою, теж десь уже пішла. Пора таки й собі підводитись. Скинула з себе ряднину й почала хутко вдягатись.

— Ех, знов у бруд, у сморід! — зідхнула й замислилась. От Настя. Ту ніби сама природа призначила бути дояркою. Любить корів. Уміє з ними поводитися. Була колись їй попалася корова, така неспокійна, що її ніхто без сторонньої допомоги не міг здоїти. Через якийсь час Настя її так привчила, що тепер сама цілком безпечно доїть. Що ж? Становище Наталчинє і Настинє не можна й рівняти. То корови, а то свині.

Вийшла на двір до вмивальника, що стояв під вогкими від роси кущами бузку. Брязнула крантом. Студена вода окропила голі плечі, лице. Здрігнулася. Приємно. Бодьорістю сповняється тіло, зникають рештки ранкової млости... Усього ж сімнадцять років! Чому ж не бути бадьорою, радісною?

Поряд почала вмиватися Маруся Яп'юкова, низька натоптувата дівчина. Скоса глянула на Наталку й, немов ні до кого, кинула:

— Вмивайся, хоч не вмивайся, однаково в гнояці по вуха за-каляєшся. — Сердито шарпнувши рушника, пішла геть.

Будинок свинарні завжди здавався Наталці темним, понурим. Он у коровникові навіть вікна значно більші. А проте й коровником Наталка не дуже цікавилась. Вона певне й не могла б відповісти, коли б хто її спитав, яку ж роботу вона любить найдужче? Автім, усяку, крім свиней. Назва „свинарка“ брєніло для неї трохи, як не лайка.

А в свинарникові уже всі зібралися.

— Сьогодні ти поведеш свиней на пасовисько, а Мелашка хай іде спати. Вона зі мною цілу ніч вартувала. Доглядали свиню, що поросилася. — Зустрів Наталку цими словами втомлений від безсоння зав. свинарні Іван Павленко.

Наталка поспішно наділа халата. Була рада з призначення, бо пасти на березі ставка значно приємніше, аніж ставати чистити станки. Зав'язуючи поворозки халата, прислухалася до розмови.

— А пацюків розвелось та нахабні які стали! Так і нишкають скрізь. Ми пораємося, а вони трохи на голову не скачуть,—оповідала Мелашка, приглажуючи перед дзеркалом своє руське, коротко стрижене волосся.

— Нічого. Вибавимо. Я їм гостинців знов закладу. — Запевняв Барильченко, свинар-технік.

— Не дуже вони твої гостинці беруть, а для свиней небезпека. Завше душа неспокійна. Треба нори як слід забивати. Пастки б придумати якісь,—озвався старий Павленко.

— Поросят ще не бачила, Наталко? Там як огірочки!—весело гукнув, увіходячи до „канцелярії“ Сашко:—Піди подивися. Кожного просто в рильце так і поцілуєш.

— І чого вони усі так захоплюються? — з досадою подумала Наталка. Проте пішла.

Стояла й дивилася на рожеві, ніжні тільця поросят. Вони ворухнулися, зрідка неспокійно озивалися, тицялися одне в одне, в стінки ящика.

Захотілося раптом узяти на руки, приголубити, як кошеня.

— Виконують плян? Га?

Наталка оглянулася. Посміхаючись, стояла й дивилася на поросят Івга Човнова.

— Гарненькі, правда ж?—схилилася Івга над ящиком і полосконала поросят:

— Ну, ростить на здоров'ячко. На кінець тридцять другого року треба, щоб у нас було стадо в 590 голів. Пам'ятайте ж ви, які-такі.

Випросталася, потяглася.

— Не доспала я трохи. Сиділа довго, читала книгу з свинарства, що дав Барильченко. Трудно тільки розбиратися. Малописьменна ще я. Нікому ж було вчити. Усе по наймах. Ех... Ну, пора й до роботи.

Почалася звичайна щоденна робота. Усяк мав прикріплені до нього станки з певною кількістю свиней, і їх повинен був обслуговувати. Для робіт була визначена тверда послідовність, і для кожної час у хвилинах. Не дурно ж тут попоходив з годинником в руках студент-практикант, не дурно й попосушив і собі, і свинарям голови думками: як краще, доцільніше розподілити роботу.

— Чого ж це ти знову спізнилася?—перепинила Івга Яцькову:—Ти ж зриваєш роботу цілої бригади.

— Відчепись. Однаково за мене не робить ніхто.—Насуваючи хустку на очі, крізь зуби продідила Яцькова.

— Так свиням же не однаково. Грязні будуть, похворіють. Ти й так за них не дуже дбаєш, а то зовсім занехаєш. Доведеться тобі й сьогодні на годину менше записати, — устряв у розмову Сашко. Він був бригадир свинарів.

— І якого чорта вони всі до мене причепилися? Ударники нещасні! — І розмахуючи руками, Яцькова подалася в другий кінець свинарника.

Свині, зачувши, що дають їсти, почали черговий концерт. Свинарі поспішали їх заспокоїти. Нагодувати 325 штук треба було за півгодини.

— Ну, для чого ти б'єш знову свиню? — пробігаючи, гукнув на Яцькову Сашко.

Наталка бачила, як злісно глянула з-під напущеної хустки Яцькова на меткого хлопця. Чула, як Сашко проходячи біля Барильченка кинув йому: — Оця Яцькова зла така. Ще й Наталка наша вічно дметься чогось. Що з ними й робити?

Стало неприємно. Чого доброго й про неї у всіх складеться думка, як про зривницю, ледарку. Ні, вона ж сумлінно виконує свої обов'язки. Інша річ, що ця робота їй зовсім не подобається.

На прогулянку свиней виганяє уся бригада. Ось двоє підсвинків уже в грядках. Сашко женеться за ними.

— Аря! аря! та куди тебе понесло!

— Аря! аря! аря! — репетує з другого боку Ївга. Ззаду займає Наталка розмахуючи довгою лозиною, проте ще жодна свиня не азнала яка в неї замашна рука. Лозина тільки для дисципліни.

Наталці завжди видається кумедним цей урочистий похід від свинарника до левади. Не раз виникала думка, скільки доводиться гаяти дорогого часу усій бригаді, проводжаючи свиней. А як би комуна спромоглася поставити понад дорогою хоч поганенького тинка, то й грядки були б цілі, й один свинар чудово б справлявся з своїм стадом. Інші могли б за цей час краще обслуговувати самий свинарник.

Але тут же:

— А ну їх ік бісу. Не буду встрявати не в своє діло. Силою ж послали на свинарню...

За весь час, як Наталка свинаркою, відбулося дві виробничі наради. Наталка весь час мовчала на них. Являлися інколи думки, як поліпшити роботу, але затята упертість не давала висловитися.

— Нехай. Обійдуться й без мене!

— Аря! Аря! — завзято вигукали свинарі. Навіть сам старий Павленко спритно перестрибував через грядки, щоб не дати поважній Йоркширці показувати на горді.

Нарешті, можна вже й їсти. Наталка лишається сама з свиньми. Тут особливого клопоту нема, бо з одного боку вода, а від гордів рівчакі покопані, неповоротна свиня не перелізе. Наталка розгорнула журнал. Барильченко — культармієць комуни й він ніколи не забуває дати черговим пастухам з собою щось читати.

Наталка ліниво перегортала сторінки. Пригрівало сонце й хилило на сон. Вона не виспалася. Ходила ввечорі на хуторі до тітки й загулялася. Учора ж неділя, так молодь і гуляла. Старі ще там звичай. Комуна ж їхня робить безперервно з вихідними днями для робітників на п'ятий день. Наталка навіть забувала, як зветься який день. Цікавилась лише числами.

Учора її багато розпитували за комуну й артільці й одноосібники. Охоче розповідала. Коли ж її питали, а що вона сама робить, казала:

— Усяку роботу. За нарядом.

Соромилась признатися, що свинарка.

Свині ліниво бродили. Наталка підклала журнал під голову, лягла. Підвелася. Так можна заснути, тоді полізуть, яка куди. Пішла, повідганяла свиней від дороги. Сіла знов на окопі під кушем глоду.

Набродились уже свині і шукали вигідного місця відпочити. Ось ліниво бреде чорна в білих панчішках беркширка. Їй сонце дужче допіка ніж білим йоркширам. Іде, ледве суне, де-не-де щипне ділля. Ось знайшла затінок на березі й витяглася на вільготній землі. Аж зарохкала від задоволення.

Наталка хотіла читати. Не читалося.

— Ні, таки буду вимагати від правління, щоб поставили на якусь іншу роботу. Хай на город пошлють чи що.

Сиділа так довго. Іноколи підводилась, щоб відігнати від дороги свиню. Почала збирати по обніжках квіти...

Прийшла Івга.

— Ну, заганяймо додому.

Почали завертати. Свині ліниво підводилися, брели на дорогу, там їх зустрічали вже свинарі, щоб знов дровести поміж городами.

— Хоч би тин поставили або скопали, — зауважила Наталка.

— А й справді, — підхопила Івга: — а то стільки мороки. А мені якось і на думку не спадало.

Обидві дівчини йшли позаду, підганяючи відсталих свиней. Обидві рівні на зріст, обидві у сірих халатах. Наталка чорнява, трошки худорлява, червона хусточка вигідно відтіняла тонкі чорні брови. Івга ж русая, круглолиця, з непокритою головою.

— Дивися що мокрий бік у мене? — почала Івга: — ще й не те було. Я Марусі зауважила, що її станки не чисто прибрані, так вона з пересердя лягнула на мене гноем із тачки.. Оце я замила вже... І чого це вона якийсь відлюдок? Злоститься, лається...

Наталці прикро було слухати це. Може й про неї щось подібне говорять? Щоправда, вона іще не лаялася, не ображала нікого. Але її нехить до роботи, відчуженість від інших свинарів помітні для всіх.

— А втім, хіба я винна, що мене послали на таку роботу силою, — заспокоювала себе думкою Наталка.

— Ну і що ж ти думаєш робити з Яцьковою? — звернулась до Івги.

— Розповіла бригадирові. Хай або на збори бригади поставить або ж якось інакше вплине. Не битися ж мені з нею.

Промовчала, а тоді:

— Мені думається, що вона через те злоститься і на мене й на Мелашку, що ми 8 березня оголосили себе вдарницями. Сама ж вона робить абияк. Колись їй Мелашка сказала, щоб вона свиню не била, а вона: „Ти — вдарниця, ну й цілуй її під хвіст“... Про мене, якби її зняли з свинарника, то для всіх було б краще. Ми ж до неї усе старалися по-товариському... А от, чого ти досі не за-явилася вдарницею? Ти ж совісно працюєш, — Раптом глянула Івга просто в вічі Наталці.

— Хай. Пожду до 8 березня.

Наталка й сама була не рада, що таке вихопилося з язика.

— Ах, он як... — тільки й промовила Івга.

Далі йшли мовчки.

Наталці було соромно. Відчувала, що її необережні слова поставили її на один рівень з Яцьковою. Прикро було й те, що скривдила Івгу. А Івга ж до неї найкраще від усіх ставилася. Як попала Наталка на свинарник, то поки оговталася вона, не раз їй допомагала Івга і порадою, і просто візьме десь вишкребе, десь вимие... Хоча Наталка й була стримана з нею, як і з усіма на свинарні, а проте мимоволі почувала до неї приязнь.

— В обідню перерву позачергова нарада усіх свинарів, — повідомляв Сашко бригаду: — розглядатимемо поведінку Яцькової.

Як і завжди швидко пробігали з цеберками, роздаючи їжу свиням, як і завжди ласково гомоніли до своїх верескливих годіванок свинарі, але сьогоднішній вчинок Яцькової ліг неприємним тягарем на почуття кожного. Говорили свинарі:

— Нарешті, обов'язково докопатися треба, чого вона лиха така. Уже ж два місяці, а ніяк не обживеться з нами.

— Спочатку хоч рукам волі вона не давала. Коли й зривала злість, так на свинях.

— Учора ж їй записали штраф. Півтрудодня. Неохайно робила.

— І сьогодні Сашко обіцяв. Отож вона й розходилася.

Роздачу свиням нарешті закінчили.

— Так ідьте же всі до канцелярії. Швиденько. Потім помієтесь як слід. — Підганяв усіх Сашко.

Сходилися всі мовчки. Канцелярія — невелика кімнатка, де зберігалися книги та облікові картки, ветеринарна аптечка.

Приходили, сідали. Хто на стілець, хто на порожній ящик. Яцькова хотіла було непомітно вислизнути з свинарні.

— Ні, ні. Ти обов'язково повинна бути, — затримав її Барильченко.

— З тобою серйозно треба поговорити всім. Іди ж на збори, Марусе, — поклав її руку на плече старий Павленко.

Яцькова нехотячи увійшла до канцелярії, поправляючи й насовуючи майже на носа хустку.

— Сідай же. Он там місце є.

Сіла саме напроти Наталки.

Наталка оглянулася. Їй уперше доводилося брати участь у подібних зборах. Ось вони всі, і вона теж, повинні сказати своє слово за поведінку товаришки, засудити таку поведінку, вплинути на товаришку. Почувала ніяковість. Глянула на Івгу й раптом зашарілася.

— Хай. Зачекаю 8 березня, — згадала й нахилилася, немов струшуючи щось з подолу.

— Так нараду починаємо. — Оголосив Сашко. Усі зворушилися, лаштуючись слухати.

— Треба обрати президію, — провадив далі Сашко.

— Пропозиція! Хай головує Сашко, а Барильченко секретар. Сідай, Демиде. Швидче. Ти ж найграмотніший.

— Еге ж. До Інститута вступаеш.

Барильченко сів до столу, наготовився писати.

— Так справа сьогодні одна тільки, — постукавши олівцем, почав Сашко: — цю справу всі ви знаєте вже. Хто й сам бачив, а хто чув. Словом, Маруся Яцько обляпала гноем Івгу Човнову, бо та їй зауважила, що станки не чисто прибрані. Яцько вилаялася і з словами: „Коли ти, вдарнице, любиш бабратися в гнояці, так на ж тобі“, заляпала гноем товаришку Човнову. Прошу ж бригаду обміркувати цей ганебний вчинок. Що ж далі нам робити? Яцькова вже більше двох місяців у нас робить і через неї в нас тільки прориви, тільки сварки. Так хто бере слово?

Усі мовчали. Відразу рипнули двері. Увійшла Мелашка. Стала на порозі.

— Що в вас за збори? Я ішла обідати, коли кажуть: у спинарив якась нарада. Побилися, чи що?

— Сідай сюди. — Показав місце близько себе Барильченко й почав пошепки оповідати про всю подію.

— Ну, товариші, чого ж мовчите? Треба висловитися. — Провадив Сашко.

— Гадаю, що справа дуже вже відома всім. Нічого казати. Чи не краще б самій Яцьковій висловитися. Хай нарешті нам розкаже, чого вона така зла на нас? — заговорив Барильченко.

— Справді, Марусино. Ти вже рік у комуні й віде місця не нагрієш. Ти ні на якій роботі себе не виявила. Скрізь невдоволена, скрізь злостися. Ну, розкажи нам усе. Уже ж ми гуртом щось придумаємо. Не можна ж так без кінця. — Умовляла Мелашка.

— Еге ж. Це найкраще було б, — підтримав Мелашку і старий Павлик: — кажи, дівчино, все. Тут усі свої. Одна сім'я.

Наталка мовчала й тільки зацікавлено стежила за Марусею.

— Слово Яцьковій. Говори, — запропонував Сашко.

Яцькова раптом схопилась.

— Ну, обляпала вашу цяцю гноем! Можете судити мене, як хочете. А тут іще в душу лізуть. Розкажуй їм! Розкажуй! Ну вас під три чорти!

Рвонулося до дверей. Грюкнувши вискочила.

Сашко для чогось стукав олівцем. Заговорили всі разом.

— Рішучих заходів! Рішучих заходів!—гукав Барильченко.

— З неї діла не буде. Ми ж весь час до неї по-товариському.

— Мені не хотілося б говорити. Ще скажуть: це через особисту образу, — зауважила Івга; — але слід би її добре перевірити, що вона за одна. З ким водиться, коли вихідними днями в гості ходить. Досі ніхто цим не поцікавився.

— Це вірно. Ми досі над цим не думали. Все на характер звертали. — І Сашко постукав олівцем: — давайте ж тепер це обмір-куємо.

— Скоріше тільки, — озвався хтось: — обід прозасідаємо.

— Дарма.

Проте, довго не довелося говорити. Умовилися повідомити про все комсомольський осередок, щоб разом із ним простежити Яцькову та її приятелів у комуні і поза комуну.

— Товариші! — взяв слово Павленко: — не поставтеся тільки надто легковажно до сьогоднішньої справи. Яцькову справді треба вивчити, дізнатися, хто вона за одна. Дійсно, може класовий ворог, підкуркульник. А може й куркулька з папшпортом наймички. А може бути, зверніть увагу й на це, може бути просто забита, нервова вкрай людина. Хто зна, що вона пережила колись. Хто вона, від цього залежить і що з нею робити. Не робіть же скороспілих висновків.

— Ви це вірно кажете, Іване Гнатовичу. Але ж ви мабуть знаєте, що комсомол уміє добре відрізнити просто хвору людину від класового ворога, — зауважив Сашко.

Прийшли обідати свинарі, коли їдальня була вже зовсім порожня.

Наталка сьогодні лягла спати раніше, щоб виспатися й за ми-у лу ніч. Але не спалося. Думки довгою ниткою тяглися в голову. Увійшла Настя доярка, світила, умошувалася спати. Наталка, щоб не починати розмови, заплющилася, ніби спить. Коли лампа погасла, відкрила очі. Просто перед нею сірів прямокутник вікна.

Сьогоднішні події не давали заснути. Спливала знов ніяковість за слова сказані Івзі. Вона ж відповіла так, як могла відповідати лише якась підкуркульниця. І от, коли сьогодні говорився за класового ворога, то хіба не могла в когось із товаришів ворухнутися думка й про неї. От хоча б у Івги?

Наталка неспокійно перекинулася на другий бік.

— Ти ще не спиш? — почувся голос Насті.

Наталка промовчала.

Лежала нерухомо, думала. І як це вона раніше уваги не звертала, на поведінку товаришів. Якого поважного тону, якої певності справжніх господарів набирає мова їхня, коли вони починають говорити про свої обов'язки, про свої завдання. Відчуваеш людей, що люблять свою справу, віддані їй... А вона ж?

Наталді знову стало незручно лежати. Підвелася.

— Чого це ти все крутишся?—запитала Настя.

— Душно. Хочу вікно відчинити.

— Так воно ж відчинене.

Лягла. Лежала ще довго не засипаючи.

Після цього дня Наталді завжди було ніяково, коли до неї зверталася з чимсь Івга. Щоб затлумити цю ніяковість, а може й щоб якось виправдати себе перед товаришкою, Наталка загарливо бралася до роботи.

— Десь Наталка випередить усіх наших ударниць. — Яюсь ненароком, почула вона, як казав Сашко Барильченкові.

Проте Івга, очевидно, не боялася конкуренції. Вона не раз, наче мимохідь, заглядала до Наталки й показувала, як ту чи ту роботу виконати швидше й простіше.

А все ж Наталка соромилася признаватися тітці й усім знайомим поза комуною, що вона свинарка. Не любила, коли й у комуні хтось так її називав. Хотілося інколи поділитися своїми переживаннями з Івгою, але яюсь не наважувалася почати про це розмову з нею. А Івзі, мабуть, можна б сказати. Ця зрозуміла б... Дивно все ж, як ото люди звикають до свого стану. Івга от уже другий рік на свинарнику й зовсім не збирається проситися на іншу роботу.

Непомітно за працею минуло місяців півтора. Зважуючи свиней, Барильченко записав, що свині під доглядом Наталки за поточний місяць дали приросту на пів, на три чверті кіло більше, аніж давали попередні місяці.

Другого дня, зайшовши в каюб, Наталка побачила своє прізвище на червоній дошці. Відчула, як легка барва приемного хвилювання загорілася на лиці. Але тут же наче тонке жало пустило отруту.

— Посадили силоміць у свинюшник, а тепер різними дурницями думають навіки прив'язати.

Наталка була добре письменна. Спромоглася батьки, щоб вона закінчила п'ять клас трудової школи. Була б закінчила і всі сім, якби не черевний тиф. Батьки померли. Сама Наталка досить легко перенесла хворобу. І от з меншою сестрою та братом опинилася на вихованні в тітки. А там і своєї сім'ї досить. Прослужила по куркулях два роки Наталка, а тоді, коли почалася масова колективізація, і куркулі „пішли добровольцями“ на Соловки тощо, Наталка за прикладом інших наймитів вступила до комуні. Уже другий рік у комуні. Служивши по куркулях різного наслухалася про комуні, але ж уже й тоді погано вірила тим поговорам. У комуні ж відчула себе відразу, наче в рідній сім'ї. Робила Наталка спочатку в полі, далі дещо допомагала в канцелярії комуні й мала надію там залишитися штатною. А тут маєш тобі — свинюшник!

Також і в стінгазеті відзначалися Наталчині успіхи в догляді свиней. Приемно було це прочитати! Писалось й про Марусю Яцькову: „Постановою штабу соцзмагання Комуні М. Яцькову зняти

з чорної дошки. Протягом місяця вона значно виправилася. Грубої поведінки майже не помічається. Остається тільки побажати, щоб Яцькова нарешті зрозуміла свої обов'язки, як комунарки, будівниці соціалізму, й переключилася на ударні темпи роботи".

Так. Маруся дійсно стала іншою. Видно, шаменулася. Три дні бойкоту показали їй, що вона надто вже розпустила себе. Яцькова наразившись з першого ж дня на холодну мовчанку товаришів, три дні навіть на роботу не виходила, а два дні і вдома не почувала. Але ж бойкот, видимо, вплинув на неї. Стала далі стриманіша в поведінці з товаришами й не так часто біла свиней. Стала якось ніби особливо запобігати перед Івгою, найбільше, коли та була визначена на премію, як краща ударниця.

Переглянувши газету, Наталка підійшла до виставлених на щиті книжок. Допіру вчора прибула нова партія пересувної бібліотечки. Різнокольорові обкладинки вабили Натальчине око. Заглянула в кожну книжку, яка ж цікавіша? Любила читати, особливо оповідання. повні пригоди! Могла цілі ночі просиджувати над такою книжкою.

Нарешті вибрала. Коли ж бібліотекар записував за нею книгу, зирнула на червону таблицю, подумала і взяла ще підручник свинарства.

Минали дні. Весь штат свинарні жив однією думкою: як найкраще застосувати відрядність у їхній галузі. Засідала виділена для цього комісія з представниками від правління. ЛКСМУ, Партосередку. Наїздили представники Науково-Дослідного Інституту Свинарства. Від свинарів у цій комісії були Івга й Барильченко. Хотіли були послати Наталку, але вона раптом запротестувала, навіть гаразд не розуміючи сама чого. Якось уперта нехтіть опанувала враз... Свинарі тільки й говорили про відрядність. Якось забулася сама собою ухвала стежити за Яцьковою, до того і сама Яцькова припиняла.

У дзеркало, що висить у канцелярії свинарника, ніхто не забуває глянути по роботі. Хіба ж приємно кому залишити на носі прикрасу-цятку гною або ж мішанки? Як не оберегайся, а серед свиней є дуже неспокійний елемент, може добре забризкати.

Наталка заглядала в дзеркало, спішила причепуритися. Хотілося дуже їсти, а на вечерю давно дзвонили. Чула, як хтось увійшов до канцелярії. У дзеркало побачила Яцькову та зиркнула в спину. Наталці й швидко вихопила з кишені халата ніби якийсь пакуночок. Наталка оглянулася. В руках Яцькової уже нічого не було, вона спокійно згортала халата.

З канцелярії вийшли разом. Яцькова підійшла до вмивальника, ритягла з-за пазухи пакуночок сірого паперу, розгорнула. Там було мило. Почала вмиватися.

Наталка оглядалася по їдальні. Гаряча миска алюмінієва пекла в руки, й Наталка шукала, де б сісти. Побачила місце біля Івги і всілася.

— Ху, ледве донесла. Геть пообікала пальці!
Недалеко від них до другого столу сіть Яцькова. Поклала перед собою величезний кусень хліба. Іла Яцькова хапаючись, немов кудись поспішала.

Івга не любила їсти гарячого й чекала, доки прохолоне. Наталка теж сиділа, розмішуючи ложкою.

Івга витягла листа від подружки-комунарки й дала Наталці. Пише та, подруга, аж із Криму. Живе в колишньому царському палаці, де тепер селянський курорт. Ще дві декади їй там залишається лікуватися, і пише вона, що вже скучила за комуною...

Яцькова схопилася, взяла свій кусень хліба й, дожовуючи шматок, подалася до виходу.

— Марусино, ти ж не тікай! — покликала її Івга: — сьогодні ж збори нашого гуртка. Відразу після вечері.

— Знаю! — кинула Яцькова й зникла за дверима.

Наталка провела її очима, посміхнулася:

— Видно, апетит добрий! Ну, а як же справа з нею? — Нахилилась до вуха Івги.

— Годі! Про це потім! — Суворо спинила Івга.

Коли повечеряли й вийшли вдвох, Івга обняла Наталку за стан. Оглянулася.

— І коли ти порозумнішаєш? Не сердься тільки. Ти ж повинна знати, що всякі такі справи ведуться таємно. А ти при всіх починаєш розпитувати. Може нічого й нема, і дівчина виправляється, почала, а все ж краще перевірити. Наш осередок узявся за це й, вір, доведе до кінця.

— А ти ж як комсомолка, так мабуть знаєш, що там зробили вже?.

— А ти знову таки не здумай сердитись, коли я скажу, що хоч би що й знала, так не розповідала б. Не тому, що я тобі не вірю, а просто, коли знатиме менше народу, то краще.

— Та я й не думала сердитист, — зауважила Наталка: — просто думала, коли це на раді брїгади ухвалити...

— Годі! Ще хто підслухає, — спинила Івга: — Я особисто не спускаю з неї ока. Придивляйся й ти. Щоправда, у свинарнику вона ніби змінилася на краще. Може й взагалі з неї будуть ще люди.

У клубі, коли зайшли дівчата, уже сиділи коло столу Сашко й Павленко. Лямпа з розбитим посклеюваним папером, скло досить скупно освітлювала частину стола.

— Чого, дівчата, забарилися? Ми ждемо.

— Так: ви ж іще не всі. Нема Демида.

— Барильченко закінчує свої підрахунки. Зараз прийде.

Сіли до столу й дівчата.

— Що сьогодні розбиратимем?

— А оце. — Сашко поклав на стіл тоненьку брошурку. Наталка присунула до себе.

— „У бій за соціялістичне тваринництво“ — прочитала й глянула на Сашка.

— Це ж умови конкурсу, до якого й ми повинні прилучитися, — пояснював Сашко: — спеціально тваринницький конкурс... А ось і Демид. Сідай та почнемо. Можна й без Яцькової. Хто зна чи й прийде.

— Читай, Наталко. У тебе добре виходить.

Наталка розгорнула брошулку присунула лампу.

— Дрібно надууковано. Темно читати.

— Нічого. Не все ж відразу. На той рік буде вже електрика.

— А ну, почекайно. — Спинив Наталку Павленко: — Ми ж повинні визначити які завдання ставимо на сьогодні. Мало тільки прочитати. Треба й обмірковувати, наскільки ми підготовані. вже, що ще слід зробити. Так же?

— Та звичайно, — погодилися всі.

Наталка почала читати. Зачитувала пункт, спинилася, Тоді говорила всі. Головне кожен зважував, чи все гаразд і в нього, і в бригаді в цілому. Чи задовольняє їхня праця умови конкурсу?

Дійшли до пункту про найменші показники приросту ваги свиней і поросят. Наталка, що досі не вручалася в обмірковання, раптом запитала:

— Чого ж це для радгоспівських свиней норми вищі, а для колгоспівських менші? Невже ж ми не змогли б досягти радгоспівських норм?

— Вірно, Наталю, — піддержала її Івга: — Аби тільки правління на нас більше уваги звернуло. А ми, як не буде перебоїв з кормами, зможемо випередити і радгоспи.

— А на правління хто повинен вплинути? Ми? — Зауважив Павленко.

— Це вірно, Івану Гнатовичу, а тільки воно нас якось забуває. От дрібничка, голандська сажа, а не спроможеться купити. І нічим поросятям нумерки ставити. А від туші, самі знаєте пухнуть вуха. — Хвилююався Барильченко: — треба бригадирові й вам дужче натиснути на правління.

— А от, доки ми будемо мусуватися з запровадженням відрядности? Засідають, балакають, балакають, — озвалася Івга: — А діла все нема. Будь відрядність, то найвідсталіші б схаменулися. І радгоспи можна б тоді випереджати.

— А ти ж сама й Барильченко в комісії? Що ж ви там робите? — запитав Сашко.

— Уже, здається, все зробили, що могли!

— Треба б це з відрядністю поставити на широку виробничу нараду. Пора б. — Хмуро кинув Барильченко.

— Так що, товариші, — Сашко підвівся: — пропозицію Наталки Бузько поставити відгодівлю так, щоб випередити радгоспівські норми, приймаємо в цілому? Проти нема? Значить, приймаємо, а як це зробити, поговоримо на виробничій нараді. Читай далі!

Наталка, перегортаючи сторінку, подвела голову і зустрілася поглядом з Яцьковою. Та сиділа осторонь у темному кутку.

— Коли ж вона прийшла, що ніхто й не помітив? — подумала Наталка.

Почала читати. На пункті про раціоналізацію й винахідництво не думала спинитися, хотіла читати далі, але Павленко спинив.

— Ні, ні. Зачекай. Хіба ж ми не зможемо щось винайти?

Наталка непорозуміло глянула на нього. Винахідництво, гадала вона, це справа тих, хто має діло з великими складними машинами. На, от — трактор, молотарка... А тут?

— Хіба в нас нема про що думати? От Барильченко. Він мовчить тільки, — посміхнувшись глянув на хлопця Павленко. Барильченко незадоволено здвигнув плечима.

— Ні, Демиде, треба, щоб і товариші знали. Вірно, вірно, — провадив Павленко: — може хто й поради дасть. Демид, бачите, хоче винайти механічну мішалку для корів. Це ж буде величезна полегкість нам, особливо зимою, коли так неприємно голими аж поки руками усе розмішувати.

І Павленко руками показував, як ото доводиться розмішувати.

— А раціоналізація? Хіба наша Івга щодня, непомітно наче, не раціоналізує нашої роботи своїми порадами? Студент нам багато показував, вимірив за годинником часу. Він добре розподілив роботу. А Івга, само роблячи з нами, почала шукати ще кращих засобів. І от тепер ми більше вже робитимо по-Івжиному, ніж по-студентському.

— Іване Гнатовичу, ви ж Наталку забуваєте! — зауважив Сашко: — чия була думка тин понад дорогою поставити? Ми якось і не придумали. Поки було мале стадо, і без тину добре справлялися, а стало збільшилося, так ми звикли без тину... Так то. А для винахідника в нас до біса роботи! От як би вигадати прилад, щоб сам чистив станки. А ну, Демиде, подумай?

— Не все відразу! — сміялася Мелашка: — Хай хоч мішалку спочатку вигадася, а то найбільш мені з Івгою доводиться розмішувати.

Наталка передала книжку Барильченку.

— Читай ти, а то я вже й захрипла трохи.

А сама відкинулася на спинку стільця, витягла ноги під столом і так слухала. Якось так приємно було дивитися на обличчя товаришів. Те захоплення, завзяття, що виявляли вони сьогодні, передавалося й їй. Думка, що ось їхній гурток виходить на конкурс перед цілою радянською країною, що вже на сьогодні він має поважні досягнення, які можуть забезпечити перемогу, ця думка сповняла її гордощами.

Допіру відчула, що назва „свинарка“ починає набирати для неї якогось іншого змісту.

Знову розгорілися палкі суперечки, чи 10, чи 8 поросят залишати під маткою? Старий практик Павленко обстоював за вісім, кажучи, що вісім краще вгодуються й сумою своєї ваги переганяють десятьох. Та й рівнішими ростуть умови ж конкурсу ста-

вили залишати десять поросят. Барильченко швидко перегортав якусь книжку.

— Та от загубив, на якій сторінці... Ага. Ось дивіться: Редькин, професор, обстоює за десять. Для товарового свинарства вигідніше десять.

— Значить, десять! — підтримала Наталка: — а там справа догляду, щоб вони росли й вгодувалися, як слід.

— Вірно, Наталочко, — гукнула Івга: — уся молода бригада за десять!

— Десять, так десять, — погодився старий: — тільки ж дивіться. На свою відповідальність береде.

— Беремо, Іване Гнатовичу! Беремо! — загукали.

— Добре. Значить так. Днів через десять мають пороситися номері 295, 182 і 137 — наша знаменита Біляночка. Отже залишаємо в них по десять. — Погодився Павленко.

Барильченко читав далі.

Лямпа вже почала блимати, погасаючи, коли свинарі кінчали читання.

Сашко раптом підвівся й заявив.

— Товариші, я вас іще затримаю. Я довідався про дуже погану справу.

Усі здивовано глянули на Сашка. Наталка помітила, як раптом здригнулася Яцькова.

— Поговоримо тим часом неофіційно, — нахилиючись до лампи, щоб підкрутити гнота, продовжував Сашко: — справа ж така: я довідався, не буду казати як, що в декого з правління є думка послати на роботу до свинарника одну птахарку за те, що вона там недбало робить. А від нас кращу робітницю послати туди.

Наталці раптом вдарила думка:

— От би мене на птахарку!

А навколо обурено загукали:

— Що таке? Що ж це за ставлення до нас?! Що ж це свинарня — Бупр чи Соловки?

Виступила Івга.

— Товариство, коли вони спробують так зробити, хоча навряд чи пройде цей номер через правління, бо там більшість люди з головами, а коли спробують — протест. Рішучий протест!

— Вірно! Так!

— Навпаки, до нас слід би послати найкращих, найзаслуженіших робітників, — захоплено продовжувала Івга: — От, наприклад, послали до нас Наталку, так вони вірно зробили.

Наталці кров ударила в обличчя. Здавалося, що її думку всі почули, це коли була подумала про втечу на птахарню. Намагалася заховати обличчя в тінь. Сором було перед товаришами за це. Так вони захоплюються, пишаться своєю роботою.

— То правда, що іще дехто з комунарів, ба навіть з правління, дивіться на нашу роботу як на найпосліднішу. Треба з таким поглядом боротися. Ця думка панська, комуністична. Вона обурює

прибутків від свиней, а на свинаря дивився, як на щось послідне. Це я знаю по собі, робив по економіях. Тепер не так! Нам справді вимагати треба, щоб посилали до нас тільки ударників. Так і заявити: у свинарні працюють тільки ударники, бо фронт тваринництва найвідповідальніший!

І старий Іван Гнатович аж кулаком стукнув, так розпалився.

Мелашка й собі пропонувала:

— А давайте, завтра великими літерами напишемо на стіні свинарника: „Тут працюють тільки ударники!“.

Коли Наталка прийшла до своєї кімнати, Настя вже спала. Наталка розляглася й сіла на ліжку. Ледве повівав у відчинене вікно теплий вітер. Здавалося, що тепло струмує від численних мерехтливих вірок.

Сиділа й думала. Аджеж птахарку так чи інакше мають зняти. Хіба подати завтра же зранку заяву, проситися на птахівничу ферму? А що скаже Івга?

— Ляжу. Завтра хай остаточно подумаю. — Заснула досить швидко. Утомило засідання. Збудив тривожний вигук Насті.

— Що за біганина там?!

Прокинулась. Не могла відразу зрозуміти, чи це дійсність, чи сон? Настя в самій сорочці висунулась у вікно. Знадвору хтось гукав.

— Павленка швидче покличте! Павленка!

— Що таке трапилось? — запитала Насті.

— Не розібрала. Якесь лихо на свинарникові.

Наталка швидко накинула спідницю й кохту. Кинулась на двір. Було ще дуже рано. Двір був зовсім порожній, Наталка поспішала до свинарні, ось із корпусу сімейних вискочив, застібаючи піджака Павленко.

В свинарні їх зустріла бліда розгублена сторожка.

— Білянка здихає.

Білянка—це № 137 інакше. Горлоші усього свинарника. Доглядала її Івга. Павленко навипередки з Наталкою побігли до свині.

Велика поросна свиння лежала, зарившись носом у підстільку, забльовану навколо. Жалобно кургикала, скугніла. Із станка тяжко смерділо калом. Коли Павленко з Наталкою заговорили до неї, не обізвалася, як завжди.

— Пропада! — ударив руками об поли Павленко. — Наталко, умієш верхи? Та хитнула головою.

— Біжи ж на стайню й лети по ветлікаря!

Наталка побігла. Ветлікар комуни жив у господарстві № 2, що було спеціалізоване на птахівництві. Дорогою туди кілометрів зо три. Наталка погнала пішохідними стежками. Так вона скорочувала шлях на півкілометра. Гналася верхи сляк, учепившись у гриву коняки. Змалечку звикла до таких перегонів, бо їй, як старшій у сім'ї, доводилося допомагати батькові доглядати і коня.

На змиленому коні влетіла на подвір'я. Переполошила всіх.

— Запрягайте швидко лінійку! Або краще давайте машину! Швидко, швидко! — а сама кинулася до дверей лікарської квартири. Гатила щосили кулаками.

Брязнувши відчинилося вікно. Висунувся заспаний лікар.

— Нещастя на свинарні! Швидко! — кричала Наталка. Шофер тим часом уже виводив із сарая новенького блискучого форда. Хтось із комунарок проводив гарячого Наталчиного коня.

Наталка лічила секунди. Нарешті вийшов лікар. Заспаний, невмитий. Хапаючись, забув кепку й незачісане волосся стирчало на всі боки.

Стрибнули в авто. Машина рванулася, викотилася за вброта й шофер відразу надав найбільшій швидкості.

Вітер бив у обличчя, заважав говорити. Наталка оповідала подробиці подій на свинарні.

— Ох, нарешті!

Вїхали в алею з високих топіль. Ще хвилину, й авто спинилося біля свинарні.

— Ну, трохи мотора не перегрів, — звернувся до пасажирів шофер. Йому ніхто не відповів. Кинулися в свинарник.

Біля станка Білянки зібралися усі свинарі. Стояли мовчки. Віддали, прихилившись до стовпа, стояла Яцькова. Біля неї завгосп Зубко.

— Пізно. Здохла. — Побачивши лікаря, махнув рукою Зубко.

Лікар мовчки підійшов до станка. Глянув. Казав принести собі халат. Сашко побіг у канцелярію.

— А з вечора ж здоровісінька була. Я ж, як стаю на ніч, у кожний станок заглядаю... — журилась сторожка.

Прибіг Сашко з халатом. Лікар відшпинув двері й зайшов до станка. Схилив кострубату голову над свинею. Усі мовчки пильнували кожен його рух.

— Мабуть що отруєння. — Підвівся лікар.

Усі раптом повернулися до Барильченка. Демид зблід, а тоді обличчя набрало багряного кольору.

— Не може бути! — задихнувся.

— А так ми хлопче, розберемось, — суворо зауважив Павленко.

Наталка непорозуміло дивилась, а тоді:

— Він же пацюкам принаду розкладав! — трохи не скрикнула в голос. Барильченко виправдувався.

— Не могло трапитися. Я ж закидав у нори й ту нору відразу ж забивав. Хоч кого спитайте...

Івга поклати йому руку на плече.

— Не хвилюйся. Я знаю, що ти дуже обережний. Ми всі певні, що й злої волі своєї тут не було. Це матимемо на увазі.

Барильченко стиснув голову руками й відійшов набік. Лікар почав поряdkувати:

— Витягніть свинку кудись, щоб я міг розчинити. Та огляньте добре всі станки, де клали отруту. Ви яку отруту клали пацюкам? — звернувся лікар до Барильченка.

— Я? Та ту, що з авіяхема написали.

— Ага, добре.

А Наталка весь час почувала, що вона повинна щось важливе згадати. Ні, якось дрібничку, але дуже важливу.

Свиню витягли й поклали на дошки під шопою. Лікар почав розташуватися з своїм струментом. Свиначі з Зубком старано оглядали станок але не знайшли ніде й слідів пацючачої струти. Тим часом автом успіло вже повернутися, привізши й голову Ко-муни товариша Шостак.

Білявий високий, він мусив нахилитися, щоб увійти в свинарню. Оглянув місце подій, розпитався в свинарів за подробиці й пішов до лікаря, що вже розтинав свиню.

Наталка вийшла на двір і бачила, як лікар щось пояснював голові. Обличчя в того було суворе. Побачили Наталку, кивнули, щоб підійшла.

— Хай Барильченко заїде в канцелярію свинарні і більш ніхто. Ми там зараз будемо.

Наталка пішла переказати розпорядження. Барильченко зблід і пішов.

Через якийсь час вийшов з канцелярії, суворий, захований у собі. Але ступав якось твердіше. Махнув тільки рукою на всі запитання, що посипалися на нього.

Уже давно пора починати годівлю свиней. Зголоднілі тварини нетерпляче озиваються, кувикають. Шостак розпорядився взяти на допомогу двох тимчасових робітників і почати роздавати їжу. А допит тривав далі. Другою покликали до канцелярії Івгу. Вона незабаром вийшла.

— Іди, Наталко. Тебе кличуть.

Хоча Наталка й не знала за собою вини, проте йшла з якимсь неприємним почуттям, ніби острахом. Шостак показав їй на стільця.

— Сідай тут. Будеш записувати усе. Ми хотіли Івгу, як комсомолку, так вона малописьменна ще. Вона ж тебе й порадила. Увійшла несміливо сторожка.

— Сідайте. Ви як, перша побачили, що свиня хвора?—запитував Шостак.

— Еге ж. Почула, коли вже на світ почало благословлятися, що свиня непокоїться. Так, немов би Білянка. Пішла. Коли бачу-блює, укалялася вся... Я скоріше до Миксима, що на дворі сто-рожує...

— Добре, добре. А от свиням ніхто з вас цукру не дає? Може так, люблячи яку свиню?

— Цукру?—здивувалася жінка:—де ж ми б його взяли? Нам же чай дають у їдальні, готовий...

— Успіваєш писати?—Запитав Наталку Шостак.

Та хитнула головою.

— А тепер скажіть, тьотю, що ніч хто небудь заходив чужий? Або з своїх?

— Ні, не міг. Я як сама лишаюся, так заціпаюся на ніч.

— А з вечора?

— З вечора?.. Так. Щось ходило босими ногами. Уже геть після вечері. Я думала, то Демид, бо він сидить часто до пізна, записує свої книги.

— А ви ж де були?

— Я сиділа в кухні, то й не виглянула.

Дальніший допит не давав нічого нового. Сторожку відіслали.

— Сторонній хтось був. Барильченко сидів тут у канцелярії, поряд з кухнею, не виходячи, аж поки пішов на гурток. Босі ноги і він чув. Думав на сторожку... Сторонніх сюди не пускають... Злочинець добре знав, де які свині, що вибрав найкращу. Не помилився... — Викладав свої міркування Шостак:—Ти, Наталко, не замітила, коли прийшла на гурток Яцькова?

— Значно пізніше, ніж усі. Коли саме, не помітила, бо читала.

— А ну, поклич її.

Наталка повернулася, щоб іти. Враз погляд її упав на дзеркало і тут згадала те, що намагалася згадати весь час. Це—пакуночок, що вчора увечері ховала Яцькова. Розповіла Шостаківі.

— Не знаю. Може це й справді було мило,—додала.

— Он як?.. — Шостак затарабанив пальцями:—Цікаво... А ну клич її. Та йву.

Дівчата увійшли. Яцькова своїм звичаєм насовувала на очі хустку.

— Де Яцькова спить?—запитав Шостак.

— Удвох з Костенковою, що оце в Криму.

— Ходімо туди усі. Подивимося.

Яцькова раптом залементувала:

— Це вже чортова ударниця на мене набрехала щось! Воевала на мене ще за гнояку... Нікуди я з вами не піду. Не маєте права!

— Тихо. Не кричи.—Спинив її Шостак:—скажи краще, чого ти сюди заходила після вечері? Учора.

— Я не ходила. Я на гуртку була. Усі бачили.

— Була?—звернувся до всіх Шостак.

— Була. Але прийшла найпізніше, коли всі уже зібралися.

— Ходім!—наказав Шостак.

У кімнаті, де жила Яцькова, стояло два ліжка.

— Оце мое.—Показала на одно з них.

Переглянули всі речі, перетрусили ліжко, заглядали в піч. Нічого підозрілого.

Яцькова непероршно сиділа на ліжку Костенкової, зиркаючи з-під хустки на шукачів.

— А ну стань. Подивимось і тут.

— То чуже. Як що знайдете, то я не відповідаю.

— Побачимо.

Перетрусили й тут. Нічого.

Коли вже складали постіль назад, з стільця зсунулася подушка й падаючи зачепила великий полиневий віник у кутку. Віник упав. Наталка механічно нахилилася його підняти. Узяла в руку. Віник видався якимсь чудним. Помацала. В середині немов щось є. Почала розгортати й витягла невеликий, з кулак, мішечок, тугочимсь набитий.

Лікар розв'язав його.

— Оце ж воно й є... Бачите? Кукіль змішаний з цукром-піском. Свиня його поїла з хлібом.

До справи Яцькової долучили ще й матеріяли, що зібрав про неї комсомольський осередок. З них було видно, куди ходила Яцькова вихідними днями. Кілометрів за шість, у межах сусідньої сільради жили на пісках розкуркулені глитаї, дві сім'ї. Їх заарештували теж.

Наталка сьогодні вихідна. У клубі порожньо. Є змога добре міркувати своє писання. З покресленого, повиправлюваного аркуша переписує уже остаточно, набіло.

...і от я зрозуміла, що помилялася, так зневажливо ставлячись до свого звання свинарки. Тепер бачу, що дійсно у свинарникові повинні працювати тільки ударники. У відповідь на злочин клясового ворога оголошую себе ударницею й закріплююся за свинарником на три роки. Крім цього, знаючи, що комуні, а також усій Радянській Країні потрібні кваліфіковані фахівці, я вступаю на заочні курси свинарства“.

Підписалася й понесла приколола під портретом Сталіна.

На порозі вже вернулася й зняла своє писання зі стінки. Підійшла до столика, поклала й довго стояла думала.

Тоді швидко дописала:

— „А крім цього подаю заяву до комсомолу“.

ТРИЦЬКО МИРОШНИК

ТЕРМІНОВО
ПОСІВНА

В конторі:

Дим — туман

Високо під стелю

Піднімається.

Настолі —

Плян —

Посівна починається.

Голова зачитав...

Спитав:

— Всі почули?

Ну як?

— Приймаємо!!
 — Так, так...
 значить завтра,
 починаємо.
 — Я хотів слово сказати...
 — Що? возражати? —
 Виліз наперед,
 Всміхається ехидно:
 — Та хіба ж вам не видно?
 Чи у вас на очих туман?
 Не реальний же той плян...
 — Закро-о-о-йсь!!!
 — Ти, що?!...
 Протестувати?..
 Товариш голова,
 Дайош голосувати.
 — Стривай...
 У мене есть
 возражєніє,
 Вроді конкретного
 предложенія:
 проти правих плаксіїв.
 Я в бій виступаю
 Зустрічний ви-су-ваю...
 Скільки по пляну?
 — Пятсот...
 — Так я набавляю:
 Хай буде.
 Шістсот!!!
 До п'ятисот
 Пару підготовленого,
 Додаймо з трицять
 Вигону неораного,
 Що? Де сімдесят взять?
 Наплювать...
 Треба добре
 по-шу-кать...
 Обговорили...
 Одноголосно...
 ухвалили:
 Згідно зустрічного,
 Шістсот
 прийнять
 І завтра сіять —
 починать.
 Ранок.
 Сонечко сходить...
 Хутко

Бригада за бригадою
В поле виходить

Так що?

Кажеш змагання?

Дайош...

Тут брат хниканням
не попрьош!..

Чорним килимом
земля простелилась,

Далеко долинами
пісня котилася...

Сівалки теж.

під пісню ладнають:

Рівненько,

зерно за зерном

У землю ховають.

А коні?!

Та що й говорити!..

При такій роботі

жити та й жити.

День

за днем:

Робили —

Пекли огнем.

Перший:

сто десять...

Другий

сто сорок...

А ворог:

не вгаває,

з кожї преться,

підриває.

Мов собака на ланцюгові —
лютує.

Агітує:

Брежете задьоргаєтесь,

з пляном не впораєтесь.

Але...

Не загітував:

Посівної не зірав.

А від початку

на день сьомий

Іхав до РКС

гінець конний.

За пазухою

На куверті написано:

Срочна посівна:
куверта:

В огні клясової боротьби,
Не покидаючи і молотьби,
Ми плян посівний обговорили
І до посівної приступили.
Не зважаючи на правоопортуністичні
проорокування,

На засадах
ударництва
і соцзмагання

Ми посіяли
замість вашого пляну
в п'ятсот,

По зустрічному —
шістсот...

Закінчуємо молотьбу.
продовжуємо сівбу.

Думаємо догнати до
семисот

Голова артілі
„Соціалізм“

Порт“

ІВАН АНДРІЄНКО НА ГІРСЬКІЙ ТРОПІ

Р о м а н
(п р о д о в ж е н н я)

VI

Мурад лишився на місці. Якийсь час стояв із вигнутим неприродньо наперед тулубом, мов намагаючись кинутись навздогін Зелімові, потім одразу наче обважнів і притулився до кручі. На губи напросилася одна думка, що окрім його волі народилася серед безлічі інших і він прошепотів:

— Путній аджар, а отже дурень.

А тут же й друга думка, теж мимохить.

— А чи ж дурень?

В уяві промайнула Зелімова постать, добре відоме Мурадові життя парубкове.

— Він же письменний, книжки читає, а я...

Думка урвалася, і на мить заворушилася на душі заздрість. Але лише на мить, бо в другу вона потонула в злобі.

— Віровідступник. Гяурський запроданець.

У темряві зріс на візрі Мурад. Голова його сповнена віковічних забобонів, отруїна думкою, що все, що з долини, від моря — шайтанове, не від алаха і його треба зустрічати вороже, з каменем у руці. А що йде від моря? Нові слова про комунізм, комсомол, ось про колективи. Ну, чи не шайтанові це та гяурські видумки. Для чого вони гірнякам? Щоб аджар уже і в домі своїм не був господарем. Одна ця думка розливає в Мурадовій душі стрімчастий ручей злости. Нове життя, мовляв настає, кажуть віровідступники. Не треба його. Вовк родиться в лісі вовком, вовком і здихає — не намагається ведмедем бути. Таг і аджар. Для чого життя змінювати, коли він звук до старого?

Обмежені думки Мурадові, поверхові, та й вони обросли забобонами. Одне обминає він у своїх думках — що нове життя несе в гори культуру, грамоту. На досвіді гірняк переконався, що неписьменному погано. Правда, досвід той не людський, а вовчий, пачкарський. Та Мурад нічого не бачив поганого у своєму побічному рукометві. Навпаки, він вважав його за лицарське, гідне чести аджара... Не раз його обдурювали через неписьменність на проданих особистих посвідченнях і не раз шкодив Мурад, що він не знає грамоти. Через те мимохить зростала на душі в аджара повага до кожного, хто знає грамоту, хто розбирає на папері слова. Аає повага вовка, хижака, що тримається на сторожі.

У Мурадових вухах знову прозвучали останні Зелімові слова: — Перемагає той, що веде за собою стадо, а самотній гине.

Вони викликали запитання.

— Кого ж самотнім він вважає? Невже мене?

Раптова лють, переплетена зловтіхою принесла відповідь:

— Ні, ти будеш самотній. Ти, ти, ти!

Ах закричав молодий аджар і зірвався з місця. Забув за свій попередній намір — іти на селище до мули, і прожогом кинувся на по тропі на гору. З кожним кроком зловтіха все дужче опанувала його євство, він прискорював ходу і, здавалося, як ніколи тепер, перешкождали крутий ухил та зустрічні каміння.

На підвір'ї спинився і відсапався. Тоді пішов до саклі. У передній кімнаті, над гарячим вугіллям хатнього вогнища мати підсувувала і без того висушену каурму ¹⁾.

Син підійшов до неї. Голосом, що не терпить заперечень, заговорив:

— У нашій саклі є зайвий рот, нене.

Мати звела на сина запитливо очі. Мурад тим же голосом продовжував:

— Я кажу про Наргуль. Треба її готувати заміж.

— Хебібе поклала каурму на полк, повернулася до сина і жваво підхопила:

— Суріе, Зелімова мати якось говорила, що вони вже давно збираються. Восени можна буде корцілі ²⁾ справити.

¹⁾ Каурма — сушене м'ясо.

²⁾ Корцілі — весілля.

Мурад злісно посміхнувся, а тоді насупив брови.

— Суріє з Зелімом нехай собі збираються, але Наргуль у нас росте не для них. Я уже раз тобі говорив про це. Ондечки Мухамед присватується. У вачарі повні кишені грошей, а в хаті добра.

Коли він це говорив, праворуч за переділкою почувалася невіразна шамотнява і тихий стог, н. Хебібе поребила сина.

— Він же...

— Хотіла сказати; „старий та поганий“, але глянула на Мурадові насуплені брови і осіклась. Тихо й непевно додала:

— А батьків заповіт. Як Алах розгнівається, коли ми його розламаємо.

Мурад незломний.

— Баба ¹⁾ заповідав видати Наргуль за аджара і мусульманина. а Зелім зрадник. Алах не розгнівається, коли ми заповіт зламаємо. Наргуль має жити в домі вачарі.

На хвилину, може мимохіть, у материних очах відбився протест. Її погляд наче говорив — я старша за тебе, мати, і я мушу шукати пари своїй дочці. Але такий вираз очей був лише одну хвилину, по тому блиск протесту змінився на тьмяніть печалі, і мати покірливо похилила голову. Зате за переділкою праворуч спершу почувалися часті схлипування, а потім дзвінкі, істеричні вигуки:

— Не хочу вачарі! Він бридкий, старий! Не хочу!..

Мурад сіпнувся до дверей із стиснутими кулаками.

— Смієш ти?!

Знала мати, що велика біда нависла над Наргуліною головою. Страшний у своєму гніві Мурад, битиме дуже сестру, а то може й скалічить. Не нитримало материне серце і на перекір звичаям, кинулась жінка на захист дівчини.

— Змиловився, сину, вона безрозумна і не знає, що говорить. Я сама перебалакаю з нею, і все буде гаразд.

Та Мурад не послухався матері, відіпхнув її і рванув за клямку дверей. У цю мить почувся владний Сеїдів голос.

— Спинися, Мураде!

Сеїд ще раніше непомітно вийшов з Мурадової кімнати і мовчки стояв на порозі. Мурад здригнув від гостевого голосу, послухався і поволі повернув до нього голову. Ще в очах йому блимав гнів, ще стиснуті були кулаки, але вже вся постать молодого гірняка виявила якусь незрозумілу покору. Сеїд стояв із насупленими бровами, і Мурад винувато вбгав у плечі голову.

— Ти гість і мій велитель. Я слухаюсь тебе, але моя сестра переступила межі дозволеного. Відповідна кара стане їй за науку і поставить на належне місце в моєму домі, — непевно проговорив він.

Гість злегенька поскуб бороду і тоді відповів:

— Гнів, як вічна зимова наморозь у долині: бликнуло сонце і не стало її. Твій гнів теж швидко пройде. У твоєї сестри ще ди-

¹⁾ Баба — батько.

тячий розум. А він слухається того, кому належить, як дощавє велика повиня земляної загорожі: де схоче, там і прорветься.

Іронічно посміхнувся собі в бороду і пішов на подвір'я. Уже звідти гукнув:

— Іди за мною, Мураде. Маю зараз з тобою про діло говорити. Молодий аджар слухняно пішов за гостем. Довго його не було. Хебібе встигла вже поговорити з Наргулею, надавати їй штовханів і знову повернулася підсушувати каурму, коли він уступив у кімнату. Не зводячи на матір очей, він похмуро кинув їй:

— Нехай Наргуль під скелею піде. Там на неї чекає Сеїд. Він має говорити з нею про важливу справу.

Хебібе від здивовання здвинула плечима. Так перед цим незрозуміле їй було Саїдове заступництво—бо знала жінка, що аджар у такому випадку ще б дужче за Мурада розгнівався—як ще незрозуміліше стало гостеве бажання. Які можуть бути розмови у поважної людини з молодією, легковажною дівчиною та ще й важливі? Хіба може догану зробити, та вплине, щоб не була такою опришкуватою. Так чого Мурад розгублений, і що вони говорили там удвох.

І Хебібе губилася в догадках.

Але гостеве бажання є закон. І жінка нагукала на Наргуль. Випровадила дочку аж на подвір'я, обдивилась, чи гаразд обкутане обличчя в чадру і тоді повернулась до кімнати. де взад та вперед бігав Мурад і розгублено бурмотів.

— Це ж буде ганьба мені, всьому родові нашому! Хіба личить дурній дівчині в чоловічі справи втрутатися? Що задумав Сеїд? Що може такого зробити дурноголова Наргуль?

І теж губився в здогадках.

А Наргуль тим часом ішла до скелі непевною ходою дівчини підлітка, що скидається на ходу молоді дикої козулі, яка попала в невідому для неї місцевість. Обурення сповнювало єство, Мурад хоче її видати заміж за вачарі.

У дівчини якогось глибокого кохання до Зеліма не було, але змалку звиклася з думкою, що колись вийде заміж за нього, кілька разів бачила парубка і він їй подобався. Мухамедова ж сама лише горбата потворна постать викликала у неї надзвичайну огиду.

Теж колупалась в здогадках. Для чого її кличе Сеїд? Мурад намагався побити за її плач та вигуки, ненє теж докоряла їй штовханів надавала. А що скаже їхній суворий, поважний гість? Що він її кличе з приводу недавньої поведінки, дівчина не мала жодного сумніву.

Коли очі її у вузькій щілині чадри помітили під скелею гостя, серце лячно закатало і зробилося страшно, як ніколи. Ноги самі зривалися, щоб дременути, як це вони робили часто, коли пізно ввечері десь у хащі дівчина чогось лякалась.

Не знала й сама вже, як дійшла до Сеїда. Спинилася, низько похилила голову й прошепотіла:

— Гість кликав Наргуль.

А Сеїд чекав на дівчину з привітною усмішкою, яка тільки могла відтворити його волохате, жукоподібне обличчя. На її слова він нічого не відповів і лише намагався зазірнути в спущені в щілини чадри очі. Вже згодом сів на камінь і погладив рукою бороду. Дівчина лишилася стояти перед ним тремтлива і маленька: навіть коли він сидів, то ледве сягала його голови.

Сеїд поклав їй руку на плече і вкрадливо, ніби давній співучасник почав.

— Я чув твою балачку отам,—махнув за скелю рукою,—коли ви з Раджебом пасли худобу. Тобі остогидла чадра? Ти хотіла б її скинути?

Наргулі враз стало соромно, і кров ударила в обличчя так, що поли чадри здалися за розпечені залізні листи. Знову з'явилось нестримане бажання зірватись і втекти, але гостева рука міцно тримала за плече.

— Так я кажу?—спитав Сеїд мимохіть, щоб зібратися з думками. бо знав, що дівчина в такому стані коли нічого не зможе відповісти. Потім ніби сам до себе продовжував:—Правда коли дівчина вродлива, то природне в неї бажання похвалитися своєю вродою і перед сторонніми. Та oprіч того чадра ще й заважає, душно в ній улітку буває. А спитав би для чого вона?

Узяв вільною рукою за друге плече і поставив просто перед себе.

— Ти бачила скільки в річці піщинок? Безліч. Спробуй перерахувати їх, не перерахуєш. А дівчат та жінок у всьому світі ще більше. Тепер, спробуй набрати піщинок у жменю—багато, з річці вони навіть не позначилися. Так от знай, коли піщинки взяти та жінок, то жменька ота лише носить чадру. А всі, що не позначилися, ходять з відкритими обличчями. І не лише гяурки, а й правовірні. Від вас недалеко кордон, за ним Туреччина, може чула—країна така. У Туреччині живуть виключно правовірні, але й там багато дівчат та жінок покидали чадри. Чому це так? Бач, я старий, сивий уже і все знаю. Слухай...

Сеїд наче спохватився і увірвав розмову. Відвів на бік голову і в думці, наспіх склав молитву.

— О милосердний алах, прости за блюзнірство! Роблю це в ім'я твое.

У Наргуаї вже сором пройшов. Сеїдові слова приголомшили її своєю незвичайністю. Вона чекала не такої розмови. Гарячим поглядом уп'ялася йому в обличчя і навіть рота розкрила, щоб не пропустити жодного слова. А коли він на хвилину замовк, то від нетерплячки аж губу собі прикусила.

— Адат, чадра не від алаха, і навіть не пророк Магомет у своїх навчаннях заповідав їх. Вигадали чадру вже потім люди. І серед правовірних вона увійшла в звичку. Отже, скинувши чадру, алаха не прогнівиш. Кожну звичку можна змінити. Я вже тобі казав, що в Туреччині вже дехто покидав чадру, аджарки в Батумі теж ходять без неї, ти тільки цього не знаєш. Лише у вас у горах

носять її. Але для того, щоб відкритою ходити, треба бути сміливою. Ти смілива, як буває смілива молодість—я це знаю. У тебе може статися порив, рівний поривові зимового урагану, і ти скинеш чадру, але цього замало. Слухай мене далі. Ти хоч і на взгір'ї живеш, але досить з'явитись перед стороннім чоловіком із відкритим обличчям, як усі в долині довідаються про це. Вони тоді камінням закидають тебе. Та й Мурад не дозволить, уб'є тебе. Інша буде справа, коли всі жінки та дівчата в долині поскидають чадри. І ти повинна навчити їх це зробити. Аби лише вистачило в тебе сміливости. А як навчити—я пораджу. Тепер іди й подумай на самоті над моїми словами, подумай, чи вистачить у тебе сміливости скинути чадру. Тільки гляди нікому чужому, ні нене, ні навіть Реджебові про те, що чула від мене не кажи. Бо тоді від мене не почувеш і слова поради—закінчив Сеїд і злегенька відштовхнув від себе дівчину.

Наргуль хвилину не могла зрушити з місця, так була схвилювана. Старий аджар знав, як підійти до неї, як розпалити її бажання скинути чадру, бажання може мимовольне, якінстинктивний протест проти однієї з ланок кайданів, що опутують темну аджарку, принижуючи її і роблячи в домі майже рабинею.

Пішла помалу, хитаючись, мов п'яна.

А Сеїд на тому ж місці через пів години говорив збентеженому Мурадові:

— Щоб не робила твоя сестра Наргуль, не дивуйся і мовчи. Навіть, коли ганьбитиме рід твій. Знай, що все те робиться згідно моїх вказівок і для нашої справи. Думку про Мухамеда ти відкинь тепер. Коли захочеш мати за зятя вачарі, то завжди встигнеш це зробити. Тепер якраз навпаки, мусиш повести справу так, що кращого зятя, як отой Зелім, ти собі не бажаєш. Добре було б, коли б Зелім із Наргулею десь на людях зустрілися й побалакали.

Сеїд говорив суворо і владно, а коли при останніх його словах Мурад спалахнув, він продовжував ще суворіше, ще гостріше.

— Не гарячись. То нічого, що проти старовинного звичаю. Алах простить, бо все це робиться для великої справи.

І помовчавши додав:

— Пам'ятай ще й те, що від цього всього залежить твоя майбутність—те, чи втішатиме тебе моя Падіме.

Мурад лише покірливо схилив голову.

VII.

На Зелімовому подвір'ї до десятка сюдей. Тут і Мустаф Кобрачія, той який вихвалявся, що піде в комсомол, і Сейданет Голішвілі, і Гусейн Махаравбе. Це молоді хлопці, Зелімові одноклассники а івші—старі вже аджари. Серед останніх і Ібрагім Тупалешвілі—вже зовсім сивий дідок, колишній наймит. Про нього на селищі говорили, що він не боїться самого шайтана, бо давно колись зацідив по пиці таку високу особу, як царського пристава. Правда,

за це Ібрагімові довелося посидіти у в'язниці аж чотири роки, але славу серед селян він здобув.

У засмальцьованих терблюжих брилях, латаних перелатаних бешметах, таких же штанах в'язним ганком і чекають на Зеліма. Треба. Порозсідалися під деревами, забарився десь у кооперативі. Скликав усіх на полудень, а сам не брала участувала, і горіхами, а його Уже Сурія і печеною кукурудзою не все ще нема.

Розмова погано в'язалася. Ібрагім розповідав про новину. Ходив він у сусідній аул до сабчоса-цеврі¹⁾ і чув там, що незабаром радянська влада має давати аджарській бідноті гроші, а там цього не коли саме і поскільки—докладно не добився, бо й там цього не знають. Його оповідання спершу зустріли зацікавлено, але неперемінність новини не задовольнила слухачів, і незабаром настала мовчанка.

Аж ось нагодився й Зелім. Поздоровкавшись з усіма, він пройшов у середину саклі і хутко повернувся на ганок. Якийсь час, зустрічаючи запитливі погляди, переводив зір свій з одного обличчя на друге, ніби вивчаючи своїх гостей. Нетерплячий Мустафа Кобрачія не витримав і запитав:

— Що маєш нам сказати, Зеліме?

Зелім вийняв із кешені газету.

— Ось газета. Тут написано,—тихо відповів і замовк.

Мустафа махнув рукою.

— Добре тобі, коли ти вмієш читати й по грузинському, і по руському, а ми всі неписьменні. Що там написано?

Тоді Зелім піднесено, щоб приголомшити слухачів новиною, одразу вимовив:

— У Салагані за Тедами недавно колектив заснувався. Ось у газеті про це пишуть.

Його слова на слухачів не справили жодного враження. А навпаки, над його головою сплелися розчаровані погляди. Мемед Суглашвілі, опецькуватий аджар, найкудлатіший із присутніх, присвистнув:

— Чи не новина!

Та господар його не слухав і скоромовно продовжував:

— Над берегом моря уже існує кілька колективів, навіть серед аджарів, а щоб у горах, так це перший. Бо там розумніші люди живуть, а туд дикуни. От уже в Салагані почали...

Замовк і по павзі вже тихо й задумливо додав.

— А ми спимо.

Знову всі розчаровано зарухались, а той же таки Мемед Суглашвілі промовив:

Оце і все, що ти мав нам сказати.

Зелім жваво повернувся до нього.

— Ні.

1) Сабчос—цеврі—член сільради.

Потім також жваво перевів погляд на старого Ібрагіма і, тикаючи рукою, запитав:

— Ти часто їси, Ібрагіме, пілав чи каймаге? ¹⁾ Хоч раз на тиждень тобі подають на обід сарман²⁾. Не збрешу коли скажу, не тільки не їси, а рідко й бачиш все це. Мабуть і чурек не щодня буває в твоїм домі?

— Правду мовиш, парубче. Де ти його всього набереш? Тепер покращало, поля трохи дали, а колись, як по наймах ходив, цілу зиму дома на корінні сидів.

— А робиш багато.

Ібрагім, мов уперше бачучи їх, подивився на свої чорні порепані, як висохлий дощовий бакайчик долоні і важко зідхнув.

— Бачиш, з ранку до вечора з рук дзьобака не випускаю. Все копирсаю на своєму клаптику.

Зелім уже повернувся до Суглашвілі.

— Ти, Мемеде, здається, найбагатіший із усіх нас отут присутніх, а скажи, в тебе завжди є про запас каурма? Чому обірваний ходиш, а твої діти і взимку голі по вулиці гасають?

Суглашвілі в одну руку бриля, а другою взявзят кудлате волосся на лоб, і стала на голову, а в'язовий пенюк, що обріс погонками. У таких пагонках якесь невиразне бурмотіння розлізлося. Зелім лишив його і промовив уже до Гусейна та Мустафи.

— Ви, хлопці, заздрите мені, що я грамоти навчився, а чому самі не знаєте її? Чому?

Зелімі голос задзвенів. Розчарованість, байдужість серед слухачів зникла. Він зачепив найболючіше питання, що кожному з присутніх повсякчасно не дає спокою. Обличчя потяглися до оповідача, заблищали очі. Зелім помітив таку зацікавленість гостей, і це йому надало більшої певності: голос зазвучав переконливіше.

— Чому це все так? Через недостатки, вбогість нашу. А від чого вбогість? Тут багато не треба говорити. Чим ми обробляємо землю? Дзьобакками і рідко хто дерев'яним плугом. Бо кращим ніде розійтися, бо в кожного клаптик — якась кцева ²⁾ землі. Від того й родить погано.

Суглашвілі зідхнув і пробурмотів.

— Алах прогнівався на нас. Забуваємо ми його.

У Зеліма блиснули очі.

— Не алах, а обробіток винен. Наша темність. Чи ми часто думаємо, щоб той обробіток поліпшити. Щоб дзьобак замінити якоюсь машиною. Та хочби й думали, то мало з того пуття б було, бо добрий залізний плуг чи якась машина люблять розгін, а в нас між кцєвами нікому непотрібні обніжки. Або хто мав намір нашу малопробиткову кукурудзу замінити чимсь іншим. Під Бату-мом усюди вирощують чай, ви це чули, а може й бачили. В уде-сятеро прибутковіший за кукурудзу. Хіба б не можна його завести

¹⁾ Каймаге, сарман — аджарські страви.

²⁾ Кцева — міра землі, 900 сажнів.

і в наших Микулетах. Але тут знову на перешкоді наші клаптики землі та вбогість. Одному не під силу підняти чайну плянтацію.

З кожним словом Зелімів голос дужчав: парубок уже гукав на все подвір'я. Із саклі вийшла Суріє, і, ховаючись у тіні дверей почала слухати. Дорогою йшов односелець — високий аджар, теж прислухався і повернув до гурту. А слухачі аж роти порозкривали та слухали. Лише зрідка то в одного, то в другого здивово-приглушений захоплений шепіт.

— Ай, Зелімі! Диви, як з книжки читає.

— Краще за мастевлебелі все знає.

— Де він розуму набрався?

— Що то знати грамоту! З книжок та газет усе вичитає.

Зелімі на хвилину замовк, а тоді раптово вибіг із гурту й опинився за рогом саклі. Усі присутні теж псехоплювалися з місця і машинально посунули за ним. Зеліміві руки розрубали на всі чотири боки повітря.

— Гляньте навколо. Де ми живемо?

Усі погляди погналися за Зелімовими руками: вузька, кілометрів на три долина, з трьох боків стиснута високими горами, а на самому дні вздовж ручая, мов худоба розбрелася в зрубі, розтяглися в садках микулетські саклі. Обабіч їх, може на десятій частині гірських спадів строкатяться кукурудзяники та тютюннища, а вище скільки око згляне, нависло зелене море: хащі і чагарники, що з них, наче груддя з озимини, визирають стрімкі скелі.

Скільки в нас розчищеного поля, а скільки непотрібних чагарників? — знову запитав Зелімі. — Хіба їх не можна викорčiti?

— Життя не вистачить на це, — промовив хтось похмуро. — Щороку корчущ, а глянеш — сісти нігде.

— Бо кожний сам собі корчує і знову таки з тим же дзюбаком та поганою сокирою. Хіба то робота?

Або гуртом вийти — інша справа. Потім є такі машини, що корчують. Та один господар, навіть і заможний не в змозі придбати її.

Зелімі, а за ним і весь гурт, повернулися під ганок.

— Значить, треба єднатися в гурт, щоб стати спроможними все зробити. Треба знищити обніжки і всі свої кцєви з'єднати до купи, щоб був розгін для залізного плуга, та ще якоїсь машини. Треба...

Парубків голос від хвилювання урвався. Він обвів блискотливим поглядом присутніх і вже трохи тремтливо закінчив.

— Треба в Микулетах заснувати колектив. У Салагані ондеки показали вже приклад.

— А якже, треба заснувати, — підтримав його найкращий приятель — Мустафа Кобрачія.

Але інші мовчали. Сиділи, похнюпивши обличчя, і кожному в голові, як на верховинні осіяня хмара, повисла важка, непрониклива думка. Надовго нависла, бо в голові нема того рвучкового подиху вітру, що на верховині розшматовує хмари, нема розуміння суті справи. Доки Зелімі говорив про вбогість та звідки вона, доти й

усвідомлювали його слова, а коли пішла мова, що єдиний порятунком у колективі, наче туман заволок усе. А тут ще й високий аджар Сулеймен Шуліашвілі, що випадково завернув до гурту з вулиці, під'южив. Був він заможницький чоловік і парубкові слова йому не до вподоби були.

Сулейман глузливо посміхнувся в свої довгі вуси, для чогось ляснув себе по литці, гукнув.

— А ти, Зеліме, гарно співаєш. Я чув, у Тедах один приїжджий комуніст із Батума так говорив. Чи не збираєшся була у сабчосцеврі на-майбутній рік. Гарно співаєш, тільки слова твої, як камінці, кинуті діворою в річку, воду каламутять — чужий розум.

Сулейман трохи помовчав, а тоді ще ягідніше продовжував:

— Чи може хочеш за начальника стати в тому колективі, попанувати?

І націлився примруженими очима на Зеліма. Потім ураз накинувся на Суглашвілі.

— А ти, Мемед, не дурень, що прийшов слухати цього сопляка. Ото в тебе є буйвіл і кінь, то він хоче на твоєму коні їздити, а буйвола собі на каурму пересушити. Хіба не чув, що воно за вигадка — оті колективи?

При слові „сопляк“ Зелім зблід і зробив крок до Шуліашвілі, а Мустафа з стиснутими кулаками схопився на ноги. Сулейман тим часом говорив уже до Шуліашвілі.

А тобі, Ібрагіме, хіба не набридло колись робити на Сеїда то тепер ще гірше робитимеш на Зеліма.

Нарпикінці гукнув до всіх.

— Хіба можна гуртом щось робити, коли, прикладом, на той час мені захочеться каву пити, Мемедові на базар треба поїхати, а комусь просто погуляти. Дурні ви всі.

Зневажливо крутнув головою, круто повернувся і швидко пішов із подвір'я. Мемед за своєю звичкою насунув довгі патли на лоб.

— Сулейман правду сказав. Наші батьки хіба коли робили гуртом? Що то за порядок, коли вже я не буду самостійним господарем. Ні, колективи не про нас.

На нього напустився Зелім, а за ним наче мур мовчанки прорвало: разом усі, перебиваючи один одного, закричали, замахали руками. Найбільше гарячилися молоді хлопці. Мустафа кричав до Ібрагіма:

— Який з тебе господар? Що ото маєш їшака та дві відці в дворі! Шкода тобі їх? А Зелім ондечки говорить, що як будем у колективі, то радянська влада дасть і грошей, і машин, і худобу.

Ібрагім непевне виправдувався. Він перед цим підтримував Мемеда і тепер сам був не радий.

Довго продовжувалася загальна суперечка, то переходячи в наймовірний галас, який можуть зчинити тільки одні аджари, то раптом притихаючи.

Зелім кожного по черзі брав руками за бешмети, переконував.

— Сулейман тому так говорить, що він багатий. У нього повний двір усякого добра. А в нас усіх злидні. Бідноті з ним не по дорозі.

Наш порятунок тільки в колективі, іншого нема. Ти боїшся його тому, що темний, не розумієш цієї нової справи. О, якби ти бачив, як добре живуть по колективах! Я хоч і не бачив, так у газетах читав, і Гусейн, кооперативний голова в Тедах говорив. А він усе знає, кожне слово його в чужій свідомості зростає, як маленька зернина у велике дерево.

Переконуючи Мемеда, парубок наводив приклад.

— Коли твоя гарба, навантажена піском для будівлі, застряне серед каменів і ти не можеш зрушити з місця, що тоді робиш? Кличеш людей на підмогу. Де сам ти не в змозі був нічого зробити, гуртові далось легко. Так і кожна праця.

А коли говорив із Ібрагімом, то вибіг насеред дворища, вирвав пук трави тонконога і повернувся назад.

— Дивись, Ібрагіме, ось у руках у мене одна стеблина. Як вона легко рветься, дві важче, а ось цілий пук я вже не в силі перервати. Чому це так? Тому, що одна стеблина безсила сама по собі, а пук — це вже сила, що може противитись іншій силі — мені. Так і бідняк. Сам по собі він ніщо і легко підкоряється багатеві. Взяти хоч би тебе, Ібрагіме, твоє життя. Не старе, коли ти виключно поневірявся по наймах, а от вже сучасне. Придивися добре, ти робиш на себе у десять разів менше, ніж на Файзулу-ага. Бо в нього є гроші, а в тебе їх нема, ти продаєш йому свою працю. За безцінь продаєш. Ти не хотів би цього робити, крутишся сюди-туди, але іншого виходу нема і ти ідеш до Файзули. Не можеш опиратися йому. Сам по собі ти безсилий, і багач тебе перемагає. А з'єднаємо до купи свої дзюбаки, кцєви, одиниці худоби, зберімо розпоршену нашу силу і тоді вже буде така велика сила, якої ні Фазуїлі, ні якомусь іншому багатеві не перемогти.

І в міру того, як переконував Зелім якогось свого гостя, в останнього суперечливий запал проходив, він затихав і в думках з'являвся непевний розмисл. Гість хилив голову до землі, шукаючи там для себе підпори бо здавалося, що ті підвалини, в які мовби непорushно вросли думки і погляд на спосіб життя, захиталися. Разом, як наслідок Зелімових слів, замість тих підгнилих підвалів, уява намагалася непевно малювати інші, міцні як мур, як гора.

Зелім аж охрип, перебітаючи від одного до другого та переконуючи. Нарешті загальна суперечка стихла зовсім, і кожний пірнув у власну задумливість.

Уже вечір вистеляв дво долини волохатою синню, що непомітно вслизала з навколишніх хаш. Та синь ще дужче підсилювала загальну мовчанку, людську задумливість. А верховини ще горіли, золотаво всміхалися долинам. Здавалося, верховини, багаті далекі прекрасні обрії, недосяжні для зору долин, бачать і від того буйно радіють. Мустафі Кобрачія ж інше здалося, коли погляд його злетів у височінь. Хлопець, хоч і неписьменний, але добрячий співець,

і не звичайний, а ще й сам складає пісні та приказки. Він глянув на одну з верховин і захоплено гукнув.

— Ми всі, як ота гора. Тільки Зелім є верховина, а ми підгір'я. Гляньте, яка верховина ясна! Вона ясна тому, що бачить далеко, бачить ще сонце, тоді як підгір'я заплауталось у сутінь. Так і ми Зелімові все ясно, він знає про колектив, бачить нове життя, а ми борчаємось руками в тумані.

Присутні одночасно підвели голови і наївно, як діти, дивились на верховину. Зелім, чи від власних думок чи від Мустафиних слів відхнув.

Мустафа підійшов до нього і вдарив доленею по плечу.

— Не журись, Зеліме, пройде ніч, настане ранок і сон розжене в долині туман. Тоді підгір'я теж усміхнеться й стане ясно. Зараз слухає десяток аджарів, а незабаром слухатиме половина Микулеті бо твої слова, як оте сонце розганяють туман навколо нас. Не журись, Зеліме!..

Аджари почали розходитись: з задумливими серйозними очима. Мемед казав:

— Треба не одну ніч і не один день думати над цим, а довго. Бо можуть сусіди на глузди підняти. Діло нове.

Ібрагім же, запобігливо заглядаючи Зелімові в очі, на прощання сумно виправдувався за свої сумніви.

— Обрядло все життя по наймах поновірятися, тому й сумніви. А тут ще Суаейман... Правда, і зараз більше роблю на Файзулу, та є надія, що таки виборсаюся на самостіного господаря. Через те якось і боязко, щоб і в тому колективі не довелося робити на інших. Не гнівайся, Зеліме. Мені вже ніби починає яскніти в голові. Буду думати як той ішак, а до чогось таки додумаюсь. Не гнівайся на старого дурня, а частіше нас збирай та розповідай, що воно й до чого воно.

Лишився з Зелімом тільки Мустафа. Він весело заговорив:

— Завдав ти, Зеліме думок нашим аджарам. Тепер приїдуть та думатимуть.

А з докором закінчив:

— Чому ти раніш не скликав людей до себе. Може б уже до чогось задумались.

Зелім похитав головою.

— Боявся. Хіба я не говорив по-одиначі хоч з тим же Мемедом чи Сейдаметом чи Ібрагімом. І що ж: була одна відповідь — колективи не для аджарів. Тому й не скликав. Боявся, що слухати не захочуть, лише на глум піднімуть. А тепер бачу, що помилявся. Мемед ондечки всенький вечів слухав і не глузував. А коли вперше я заговорив із ним про колектив, то не встиг рота відкрити, як він ледве очі мені не заплаював. Та взяти тебе першого. Про що я тобі не розповідав, вичитане з книжок, ти завжди уважно слухав, а заговорив колись про колектив, махнув рукою й відійшов од мене. І тільки зовсім недавно раз вислухав...

Мустафа похнюпив голову. Дійсно, так воно було.

— Тепер ти навіть докоряєш мені, хоч бачу, що й сам гаразд не усвідомив собі, що воно справді за штука колективі

— Сьогодні я остаточно зрозумів, — тихо пробормотів Мустафа.

— Зелім обняв свого приятеля.

— Ще боявся, що не зумію говорити як слід перед гуртом людей. А я тільки й мрію про колектив. Уся моя душа наповнена ним.

Далі продовжував палко.

— Коли мені тедівський Гусей з'ясував добре про нього, коли вичитав у книжках та газетах, як живуть по колективах, то таке з'явилося нестримане бажання заснувати і в Микулетах, що я собі місця не знаходив. А коли тут поговорив де з ким, то з'явився в мене сумнів, навіть часом нападів одчай. Хотілося говорити, а мене ніхто не слухав. Тоді я йшов у ліс і розмовляв з деревами так, як сьогодні оце з вами. А раз зустрів на стежці Реджеба, Мурадового брата з узгір'я. Маленький він хлопчик, а розмовляв з ним цілу годину, бо він був уважний слухач. Ото так, Мустафо, мені хотілося говорити про колектив, слова самі просилися на язик.

Мустафа посміхнувся і стиснув у сутені приятелеві руку.

— Тепер буде тобі з ким говорити. Завтра про наші збори в Микулетах буде балачок, як у редах на базарі.

Зелім відповів такою ж усмішкою.

— Знаю. Тільки перебрешуть так, що й правди не видно буде. Я ще ніколи нікого до себе не скликав, а вже Файзула в крамниці всіх шайтанів накликав на мою голову за те, що збираю Ібрагіма та тебе і збиваю із пуття. Хай брешуть.

На останку, вже відійшовши, Кабрачія поспитав:

— Як справа з комсомолом?

— Заснуємо колектив, буде й комсомол.

— А зараз?

— Цими днями в Аджалудах засновується осередок, тоді обіцяють й мене прийняти до комсомолу, — пояснив Зелім.

— Тебе в Микулетах і так давно вже вважають за комсомольця.

— Бо я ним у душі і є. Не сумуй, Мустафо. Засновується в Аджалудах осередок, приймуть мене до нього, тоді можна буде подумати й про кандидатську групу в Микулетах.

— Коли б швидше, — тихо зідхнув на віддаленні Мустафа.

VIII

Файзула-ага викотився з хащів на поляну, що на взгір'ї. Був він низенький, круглий, на коротких ногах — точнісінько в кілька сот збільшена ватяна дитяча лялька, бо також, як часто це буває в ляльок, на його товсту шию наче хтось ненароком і неприродно приладнав довгасту гостро-тім'єву голову. Неприродно голови ще збільшувалася намотаним навколо неї темно-сірим башликом. Ага¹⁾ дуже витомився, бо не по його коротких ногах

¹⁾ Ага — дует богатий селянин, куркуль.

і важкому тулубі був крутий ухил на гору. Він не сів, а звалився на траву і полою засмальцovanого бешмета почав витирати спітніле обличчя. Та видно якесь внутрішнє хвилювання не дало Файзулі довго відпочивати, і за хвилину він знову був на ногах. Незадоволено бурмотів:

— Забрався Мурад до самого шайтана. Треба бути птахом, щоб сюди літати.

Водночас ненажерливий його погляд пожадливо пожирав місцевість.

— Скільки тут землі можна накорчувати — не одну кцеву, якби ближче. А Мурад вухами на все дивиться. Правда, йому не під силу та й ніколи. Легшого хліба захотілося.

Ага на мить забув про своє хвилювання і глузливо посміхнувся.

— Ой попадеться колись Мурад аскерам, як дурне ягня вовкові!..

Зробив кілька кроків, спинився й знову подивився навколо.

— Ох і містинка, якби не так високо та ближче до Мікулетів.

Файзулі було чому заздрити. Невелика рівна поляна, що з півдня та сходу оточена лісом, на заході переходила у низкорослі широчезні чагарники, що лише в двох місцях світилися латочками — Мурадовими кукурудзяником та тютюнищем. У лівому кутку майже до самої скелі притулилися сакля з хлівом, посередині повітка для сушби тютюну, а просто на північ, через горб, безладно вкритий каменями, поляна переходила в гірську верховину.

Ага зідхнув і почимчи кував до саклі, з якої саме вийшов Мурад. Як тільки вздрів парубка, то недавня заздрість відступила геть, і думки знову заповнила справа, за для якої він ішов на взгір'я. На сухому й сіро-землистому, як підшва капців, обличчі від хвилювання заскакали брудні, висохлі патьоки-зморшки й губи сердито зашепотіли.

— Ач походжає, наче йому все байдуже. Тільки на словах ми, ми... Нема того, щоб проклятушого Зеліма в пекло, і кінці у воду.

Підкотився до Мурада.

— Селям...

Не докінчив слів вітання й одразу зісхо та пронизливо вигукнув.

— Де ваші обіцянки? Чи ви поснули тут?.. Де Сеїд?

На його голос із саклі вибігла Хебібе, білою стрибнула за ріг Наргуль, у темному чотирьохкутнику дверей обережно висуилася Сеїдова голова. Аджар зобачив, що то кричить Файзула й вийшов на двір. Ага кинувся до нього.

— Сеїде, чого нічого ти не робиш? У тебе ж розуму в голові, як у багатого кукурудзи в засіці, очі твої можуть зазирнути в середину гори, а тепер їх наче хто засліпив. Чого мовчиш? У долині бунт. Уже сьогодні отой вилупок Мустафа Кобрачія нахвалюється, що забере все моє добро. Ай, ай, ай!.. Чуєш, Сеїде, нахвалюється, а ви спите.

Сеїд велично підняв руку.

— Стривай, що трапилося?

Від цього запитання ага трохи прохолонув, замовк і заморгав повіками. Але ненадовго. Знову підскочив і, піднімаючи догори руки, гукнув:

— Бунт. Колектив. О, милосердний алах, куди твої очі дивляться!

Хебібе зробила зляканий рух, Мурад стиснув кулаки, і лише Сеїд зовні лишився спокійний, тільки в очах йому на мить промайнула якась непевність. Щоб підсилити вражіння, Файзула зробив довгу павзу, а тоді спокійніше вже продовжував:

— Пів аула вчора зібралося до того пройдовсіті Зеліма. (Сулейман говорив, що десятків зо два, а він уже від себе ще додав).

— Зійшлися, ще сонце отам було, — ага ткнув пучкою в повітря, — і сиділи аж поки алах благословив ніччю. І все про колектив, щоб одне це слово провалилося крізь землю, балакали. Цілих півдня. Зелім їм газету читав, наче б якусь бумагу з Батума показував. Тепер у Микулетах тільки й балачок, що про отой шайтанів колектив. А сопляк Мустафа кричить, що таки справді колектив у аулі буде.

— Чого ж ви мовчите? — повів бровами Сеїд.

— Ми робимо. Аякже. Вачарі, я і мула сіємо всюди слова ненависти до колективу. Сулейман, Сафар готові горлянку перегризти отому колективові. Всі б правовірні в долині відпльовувалися від нього, якби не Зелім. А тепер балакають.

— Нехай балакають. Вони одне, а ви протилежне, — перебив Сеїд.

— О розумний Сеїде! Хіба ти не знаєш наших аджарів. Вони дурніші за ішаків. Хто б що не говорив, вони слухатимуть. У їхніх головах замість розуму козині кізяки, так що кожний, кому не ліньки, їх може обдурити. А тут ще й Мустафа всім говорить, що коли утворять колектив, то заберуть мое добро. Кожному коротять чужі достатки. Ай, де те лихо взялося на нашу голову! За що прогнівався алах на нас?

Файзула вхопився за голову руками й захитався на місці. Тоді знову напустився на Сеїда.

— Чому ти нічого не дієш? Ти ж говорив нам усім, що приїхав ради того, щоб своїм розумом захистити нас від усякої напасті. Ти сказав, сійте слово ненависти, а я буду думати. Ми внизу сіяли ненависть до колективів і прислухались, коли ти перестанеш думати й почнеш діяти. Коли б ти не сказав так, ми б самі там думали і може до чого додумались. А тепер от маеш...

Файзула під впливом власних слів уже й справді починав вірити, що біда висить на його плечах і голос йому став плаксивий. Сеїд насупив брови.

— Не гарячись, Файзуло, не кипи. Знаєш, коли вода кипить, то летять бризки, і її в посуді меншає. Так і в людині розуму, коли вона гарячиться. Ти кричиш так голосно, що на черству

навколо чути, а в лісі може сова тебе підслухає. Омдечки Хебібе стоїть, а жінці чоловічі балачки не личить слухати.

Хебібе стрепенулася. Їй стало соромно, вона вогнула голову в плечі й мерщій югнула в саклю. Сеїд, як наче нічого й не трапилось, продовжував:

— Сеїд колись сказав вам, слухайтесь його, а він за всіх вас думатиме, що треба вчинить. Коли ж настане час, він накаже діяти.

— Уже час настав. Балачки пішли в аулі, — нетерпляче перебив ага.

— А ви своє балакайте.

— Треба вже діяти.

Мурад, що весь час мовчки обох слухав, підступив до Сеїда і крізь зціплені зуби прощів:

— Зелімові шию треба звернути, і всім думкам кінець.

Файзула схвально захитав головою. Сеїдові волохаті брови ще дужче насупилися на очі й майже затулили їх. З притиском і на пів голосно він просичав.

— У вас в обох розуму, як у курки. А далі що буде?

Мурад і Файзула приголомшені таким тоном його голосу, похлюпили голови. Сеїд уже вибачливіше говорив далі.

— Прийде влада, міліція, знайдуть убивців і заберуть їх. Не тільки користи з того не буде, а якраз навпаки. Пришлють тоді в Микулети агітаторів ще кращих за Зеліма, що не тільки за два дні колектив утворять, а й самому шайтанові роги скрутять... Це не годиться. Треба таке щось придумати, щоб не лише Микулети, а й Аджалуди, Теді — вся країна спалахнула, як порох спалахує на дощі від огню. І я вже придумав.

Аджар підняв до гори очі й побожно продовжував:

— Всемогутній алах з'явився до мене у сні і дав пораду. Тільки ще не час діяти. Отже, Файзуло, яди собі в долгню і продовжуй так робити, як я навчав. Сій в аджарів ненависть до колективів. Говори всім, що в колективі кожному доведеться просити дозволу начальника з'їсти шматок хліба. Що обличчя його жінки там бачитиме всякий сторонній чоловік. Що навіть у ліжку до жінки він не матиме права лягти без дозволу начальника. А коли настане час, всі разом почнемо діяти.

Файзула чи то від недовір'я чи від розмислу приплющив одне око й воно счало наче приступком до другого. Так дивився він перед себе добру хвилину, а тоді, зідхнувши, насунув на бік намотаний на гоолову башлик, попрощався й пішов.

Сеїд застерезливо гукнув наздогін:

— Про мене й надалі нікому ні слова. Знаєте, що я тут, ти Мухамед, мула і тільки.

Коли Файзулу заховала лісова зелень, Сеїд поклав Мурадові на плечі руку й стиха промовив.

— Завтр твоя нене з Наргулею повинні з'їздити в Теді.

Мурад здивовано підняв брови.

— Там може є у вас сиру трохи продати чи масла. А повертаються назад нехай не низом ущелиною, а поза горою через Миколети. І треба так влаштувати, щоб в аулі Наргуль зустрів Зелім і поговориз на людях із нею.

Парубок ще дужче розкрив очі.

— Так для діла треба,—відрубав Сеїд. Добре було б наштукати Зелма, щоб він кілька разів зустрівся з Наргулею й балакав з нею прилюдно.

— Це буде проти звичаю.

— Так для загальної справи треба,—знову відрубав Сеїд.—Я вже тебе раз попереджав, щоб ти нічому не дивувався. Коли й тріх який вчинемо ради святого діла, то алах завжди простить.

— Я не підучавати Зеліма. Не можу слова до нього вимовити. Він найлютіший ворог мій,—глухо пробурмотів Мурад.

Сеїд посміхнувся про себе і хвилину помислив.

— Гаразд, я сам візьмуся за цю справу, ти тільки мовчи.

— Воля твоя. Ти велитель у моїм домі і я готовий тебе слухатись—якось неохоче вклонився Мурад і повернувся, щоб іти. Його зупинив Сеїд.

— Завтра, або позавтра і тобі доведеться збиратися в дорогу. Підеш за кордон. Я дам записку й ти передаси її Османові. Отому, що разом із турецьким комендантом живе.

І щоб краще заохотити молодого гірняка додав:

— Доречі ночуватимеш у моїм домі і зайвий раз почуєш голос Надіме. Вона завжди вечорами на своїй половині співає аджарських пісень.

Мурад уклонився вдруге, вже охочіше.

Надвечір Сеїд підкликав під скелю Наргуль. Як і вперше, наскільки дозволяв його суворий голос, він лагідно заговорив до дівчини:

— Шож, дитино, думала ти над моїми словами? Випробувала хоч у думках свою сміливість? Чи може твое бажання скинути чарду пусте, як цвірінчання дурної пташки—зацвірінчить і забуде.

Наргуль затремтіла, як і колись.

— Не знаю... Я боюсь. Мурад мене вб'є.

— Мурад і пальцем тебе не зачепить, коли на те буде моя воля.

Дівчина схвилювано зашепотіла:

— Страшно. Навчи мене, Сеїде. Ти все можеш, бо ти могутній і розумний. А я... я думала. Чому маленькою я ходила з відкритим обличчям, а піросла—звеліли чарду надіти? Чому на отих картинках, що з кавою продаються, жінки відкриті. Я заховала той малюнок у себе і завжди дивлюся на нього.

Сеїд грізно зсунув брови. Але це було не мить, навіть Наргуль не помітила. Знову лагідно говорив.

— Бачу, що не лише пусті слова, а це твоя давня мрія. Це одне надасть тобі сміливості. Але я тобі вже говорив, що самій

скинути чарду—мало пуття з того буде. Не забувай, що в Микулетах у долині теж може мріють скинути чарду та мовчать. Треба їх навчити, як це зробити, вдмухнути в їхні серця сміливість.

Аджар замовк і, наче розмірковуючи, почав безцеремонно розглядати перед себе маленьку постать: стрункий дівочий стан, виразно-жагучі в торочках довгих пухнастих вій очі, що під його поглядом сором'язливо спустилися вниз. Уперше в голові йому скакнула принадна думка.

— Моя Фатима стара, і тіло в неї, як висушена груша, а я ще весь сповнений життєвої бадьорости. Вигорить справа, візьму Наргуль за другу жінку.

Від такої думки з задоволенням заплямкав губами. Із спущеними вниз очима Наргуль чекала на його дальші слова, але старий не поспішав. Уже згодом, спинивши погляд на її маленьких босих ножках, він продовжував:

— Завтра з нене ти поїдеш у Теди. Ти ще мабуть не була у місті так побачиш. Удесятеро більше буде місто за Микулети. Там у крамницях бачитимеш багато всякого краму. Ще побачиш там дівчат і жінок з відкритими обличчями. Придивившись, які вони горді з того, що можуть вільно дивитися кожному в очі. Це тобі надасть ще більше сміливости.

Сеїд раптово перевів балачку на інше.

— Я чув, що Мурад збирається видати заміж за вачарі.

Наргуль від несподіванки здригнула і слідом злякано закліпала повіками.

— Я чув також, що ще покійний баба справляв твої заручини з Зелімом. Хто тобі більше подобається, бо ти мабуть бачила того і того?

Аджар лукаво посміхався. Дівчина мовчала.

— А ти знаєш, чого Мурад хоче зламати батьків заповіт? Бо Зелім перший хоче відмовитись від тебе. Він хоче влаштувати якийсь колектив, де всі жінки ходитимуть з відкритими обличчями. Зелім собі думає: нащо мені Наргуль, коли вона дика й дурна та ще може й погана. Може вона й розмовляти не вміє. Так міркує собі Зелім.

А він красивий і сміливий юнак. Ще Зелім думає: візьму Наргуль, а вона не захоче чарду зняти. Так-то, дитино.

І зненацька знову запитав:

— Ти б хотіла вийти заміж за Зеліма?

У Наргуліній голові вихор думок. Чи хотіла б вона? Нудь. Зелім їй подобається, вона бачила його, та може він сердитий і битиме. Ондечки Мурад теж молодий і вродливий, а який сердитий.

Тут же серце підказало.

Ні, Зелім добрий, він бажає добра всім людям і хоче, щоб жінки ходили з відкритими обличчями. Так передавав Реджеб. І мовби трохи серце завмирає, коли вона згадає про парубка. Та хіба можна про це все розказати Сеїдові. Може він нарочито випитує.

Наргуль тоді відповіла так, як нене вчила в таких випадках відповідати:

— Хіба може дівчина вибирати собі сак'мяра? ¹⁾ Для цього є старші в сім'ї.

Сеїд, що наче книгу читав у Наргуліній голові зареготав.

— Ох і хитра ж ти, дівчино!.. Та нехай буде по твоєму. Тільки все таки і тобі б треба поговорити з Зелімом. Ось, наприклад, може й завтра десь на дорозі зустрінешся.

У Наргулі на душі проснулися забобони, старано втокмачені колись ненею, і вона мимохіть пробурмотіла:

— Не можна дівчині зустрічатись та говорити з юнаком.

Аджар махнув рукою.

— Цей звичай теж не від алаха. Його люди вигадали. А чарду зняти хочеш?.. Після зустрічі та балачки може й Зелім змінить думку про тебе. Тільки не говори, що я тебе цього навчив. Загалом про мене жодного слова.

Очі йому миттю люто заблистіли.

— Бо коли проговориться, то гнів мій буде навіть проти Мурадового такий великий, як гора проти кукурудзяного зерна.

Від його погляду та голосу Наргуль усю мов хто холодними залізними обручами стиснув. Дівчина й так була вся в Сеїдовій владі а після цього—тягнутимуть її обценьками за язик, то вона нікому нічого про нього не скаже. Трохи спокійніше й лагідніше старий аджар додав:

— Чоловік ніколи не любить, коли жінка чужим розумом живе.

Десь за кущами почувся Хебібин голос, що кликав Наргуль.

— Хебібе заважатиме зустрічі й розмові. Треба таке щось придумати, щоб Наргуль сама пройшлася по аулі.

Але дівчині він нічого не сказав. Пильно й суворо, намагаючись через погляд передати Наргулі свою волю, свій попередній наказ він подивився на неї і відпустив від себе.

— Иди, нене тебе кличе.

Дівчина забувши вклонитися, похапави кинулася до саклі.

Не встигла дівчина заховатися за кущем, як Сеїдове обличчя змінилося. Роблена лагідність де й поділася. Майже сива волохатість обличчя зробилося якоюсь попелясто-сірою, вилиді загострилися, на лобі надулися жили, а в очах загорілася лютість. Долоні рук він то стискував у кулаки, то знову розправляв.

— Розчавив би як червока! Ох і покаєшся колись, дівчино, за свої слова і бажання!

Крізь лютість проскочили тривожні думки.

— Занепадає віра, занепадають звичаї серед аджарів. Звідки може взятися таке вільнодумство в дівчини, майже дитини, що зросла на дикому взгір'ї? Звідки в неї оті химерні бажання? Невже дух отієї радянської влади вітер і по горах розносить?

¹⁾ Сак'мяро—жених.

Сеїд глибоко замислився. Поволі лють зникала з душі, а нато-мість зростала непевність. Разом з цим він увесь якось обважнів, наче на кілька років постарішав. Губи знову гірко зашепотіли, наче запитували в когось невідомого.

— Зелім... Наргуль... вільнодумство... Звідки воно все взялося?

Згадав старовинну арабську приказку:

„Усе молоде буває—старе трухляве“.

Згадав і як пружина схопися на ноги. Новий приступ енергії ринув у душу.

— Ні! Сеїд ще побориться. Його путь вірна. Він ще переможе.

А тоді... тоді...

В уяві промайнула струнка Наргуліна постать.

— Я швидко вижену з неї норови.

Сам себе запевнив:

— Так. Це остаточно вирішено. Наргулі не бачити в своїм домі, ні вачарі, ні Зелімові. Вона буде дружиною лише Сеїда...

А пізно ввечері, коли в хащах уже гомоніла різноголосна та-ємничість, а з далеких ущелин чулося сумовито-пронизливе виття шакалок, на тому ж самому місці Сеїд розмовляв з маленьким Реджебом. Тільки хлопець пригнав з пасовиська худобу й повече-ряв, Сеїд узня його за руку й повів під скелю. Там мовчки вийняв складаний кешеньковий ніжик, у якого рогова ручка була поцяць-кована сріблом і подав його хлопцеві. У того жадібно загорілися очі. Сеїд погладив його по голові.

— Правда гарний ніжик? Хотів би мати такий? На верховній, пасучи, добре ним сопілки вирізувати. Га? як ти думаєш, Реджебе?

Хлопцеві не до слів. Крутить у руках ніжик, і очі розбігаються від невиданої досі такої розкоші. Аджар зачекав, поки Реджеб уповні насолодився розгляданням, і тоді знову запитав:

— Хочеш заробити його?

У хлопця погляд то на Сеїда—недовірливо, то на ніжик—за-хоплено. Сеїд підібрав ніжик і поклав його в кешеню. У Реджеба—сум на очі.

— Заробітки проста не даються. Коли заробиш, тоді й дам.

Аджар сів на намінь і взяв хлопця за руки.

— Ти вже, Реджебе дорослий та й хитрувати вмієш. Я чув. Робота ж не складна для тебе буде. Завтра ж спробуєш зробити почин... Дивись мені просто в очі й запам'ятай кожне слово. Завтра ти побіжиш в аул у долину і знайдеш там Зеліма: чи в крамниці, чи дома. Знайдеш, покрутишся трохи, наче ти випадково припшов, а тоді і скажеш... Ось що ти повинен сказати: „Мою сестру Нар-гуль Мурад хоче видати заміж за вачарі, а вона не хоче—плаче й зідхає. Я Наргулі розповів про колектив, про те все, що ти мені самому говорив, так сестра хоче колективу й без чадри ходати. Зеліме, може б ти поговорив із нею, бо їй краще бути заміжем за тобою, ніж за вачарі. Коли поговориш із нею, то вона стане смілива, як голодна вовчиця, у якої маленькі вовченята, і опира-тиметься Мурадовим намірам. Сьогодні Наргуль проходитьиме аулом,

ти виглядай і поговори з нею. Оце і все, що ти повинен сказати Зелімові. Тільки не проговорись, що я тебе послав і навчив. Схитруй, що ніби сам від себе все вигадав. Зрозумів, хлопець.

Реджеб китнув головою.

— А ну перекажи.

Хлопець слово в слово переказав, що йому наказав старий аджар.

— Бачу, що ти таки справді розумний хлопець і ніжик заробиш. Тільки про мене не проговорись. Бо тоді алах вирве тобі з рота язик, а Мурад шкуру спустить. А зробиш як слід, матимеш ножики.

Реджеб на все готовий піти, аби заробити таку дорогоцінну річ.

IX

Другого дня Наргуль із митір'ю на ішаках в'їжджали в Теди, а Реджеб із узгир'я біг знайомою стежкою в Микулети.

Був пізній ранок, коли вже сонце починає зазирати в найглибші ущелини. В Тедах він купався в клубах задушливої пілюки, а в Микулети нагонив із повітря спеку.

Наргуль у перше їде з дому так далеко. Зацікавлені оченята весь час обабіч дороги, аж чадра сповзає з обличчя, і Хебебі доводилося частенько гукати на дівчину, що загавлювалася. А коли їх проковтнув тисячуголосний базаровий галас, приголомшена розгубилася: так багато людей їй не доводилося ще бачити. Потроху при звичаювалася до гармидеру і зацікавлена придивлялася навколо. Та недовго. Нене завела в глухий завулок, лишила її там з ішаками, а сама пішла кудись продавати сир та масло. Наргуль провудьгувала сама довго, поки нарешті повернулася мати. Вона ішаків припоручила знайомому аджарові, взяла дівчину за руку й повела на базар, щоб купити їй панчохи та черевики. Хебебі давно вже нишком від Мурада збирала гроші, щоб перед весіллям це справити дочці.

— Нехай одягнеться, як і діти багатих аджарів, — думала стара.

У Наргулі розбігалися очі; не знала куди дивитись, чи на ятки з усіяким крамом, чи на зустрічний натовп. Значна частина з зустрічних жінок була з відкритими обличчями. На них то найбільшу увагу й звертала дівчина, бо вони для неї були ще ніколи не видане явище. Спостереження поглядів передавалися в голову і там в'язалися думки:

— Диви, ідуть собі байдуже і на них ніхто не звертає уваги. Не душно їм, руки в них вільні, а тут тільки те й знай, ще притримуй рукою чадру, а як дихаєш, то мов тебе душить хто за горло. А ондечки жінка з плечима голими і не соромиться, а тут кутаєшся наче від холоду.

Придивлялася дівчина і до таких, як вона з матір'ю. Проходили вони одиоманітні, як привиди і лише з щилини чадри ніби злякано зиркали очі. Усі були з пониклими головами, бо щоб хоч трохи

вільніше дихнути, треба їх нахилити і ця пониклість ще дужче підкреслювала їхню приниженість. Наргулі ставало на душі кривдне за таку приниженість.

— Для чого? Кому це потрібно?

Переводила погляд знову на жінок з відкритими обличчями і ество сповнювало невимовна заздрість.

— Сеїд правду казав,—не від алаха цей звичай. Злий чоловік його вигадав. Але для чого?.. Для чого?

Думки не приносили відповіді.

До цього Наргуль знала одно:

— Доросла дівчина чи жінка не може відкрити своє обличчя сторонньому чоловікові.

Так її навчала нене, коли вона вперше нап'яла чадру, з таким переконанням і зростала дівчина. Потім випадковий і мимовольний протест. Може він виник лише через те, що Наргуль не могла вихвалитись одягом, як багатого Мустафа Капілашвілі. Падіме, яку вона зустріла в своїй тітки. Падіме ж була некрасива—жінки в своєму колі не затуляють облич—і дівчину взяла зість, що чоловіки її услід прищмокували губами.

— Коли б вони обличчя її побачили,—призирливо думала тоді й з'явилось бажання показати всім своє.

Згодом той прихований у глибині душі протест, відомий лише одному Реджебові, розя'трив Сеїд. І тепер, коли поверталися з базару в заулок, він вибухнув з новою силою. Наргулі хотілося крикнути комусь гостре образливе. Але кому? Хто винен? Уже за містом, коли вони спинилися біля джерела напиться води, вона з серцем запитала у матері.

— Нене, з'ясууй, для чого ми носимо чадри?

Хебібе здивовано поглянула на дочку й відповіла.

— Такий закон. Чужий чоловік не може бачити наших обличчів.

— Чому він не може бачити? А в Тедах ондечки скільки жінок ходить без чадри, і всі на них дивляться. Хіба закон не для всіх однаковий?

— То гуярки або віровідступниці, а ми правовірні.

Наргуль нічого не сказала, в очах було таке незадоволення, близьке до недовір'я, що навіть мати помітила. Похитала головою.

— Ой, Наргуле, стережись. Язик у тебе дуже довгий, а дурний розум зазирає туди, куди не треба. Бачу, що тобі не треба бувати в місті, бо спокуси там багато.

Та материним словам не спинити і не втихомирити вир думок у Наргуліній голові. Вони мчать, як зимовий вітер у горах. І як той вітер, зустрівши на своєму шляху якусь перешкоду, шматує її й далі мчить ще рвучкіше, з більшою силою, так і в дівчини Материни слова викликали ще більше бажання, наперекір їм, отут же біля джерела зірвати з голови чадру й пошматувати її. Стимував лише Сеїдів наказ, що його ні нові враження, ні звичайні почуття не могли заглушити.

Реджеб біг із думкою—як найкраще виконати Сеїдів наказ. Ноги перескакували через камені, а губи шепотіли приказані слова. Боявся пропустити жодного, бо тоді вже йому ножика не бачити і на голову впаде гнів: Сеїдів і Мурадів. Добрався до Микунет і пустився вулицею до кооперативу. Хлопець не помилився: крамниця була відчинена і навколо людей повно, галас великий. Реджеб протиснувся в середину натовпу, ближче до дверей крамниці Зелім не стільки торгував, як сперечався з Мустафою Копілашвілі та Сулейман Шуліашвілі. Через майданчик чулися іноді хриплі глумливі вигуки. То від своєї крамнички подавав голос Мухамед—вачарі. Сперечалися за колектив. Але не зважаючи на Зелімові палкі репліки, на гнів, що інколи спалахував у його очах, сьогодні сила не на його боці. Молодий Мустафа Кобрачія з Гусейном пішли по справах в Аджалуді, інші були на базарі в Тедах, і з його одвертих прихильників—сам лише Ібрагім. Через те співчуття юрми в Сулейманових руках. І високий аджар користується з цього. Зачекавши, поки Зелім закінчив чергову репліку, він насмішкувато обвів поглядом присутніх і примруживши очі, заговорив.

— Як джміль гуде навколо нас тепер слово оце,—колектив. Де б не був—в Аджалудах, у Тедах—усюди його почуєш. А раніше не тільки ми, а й найвищі мудреці в світі про нього не знали. Звідки воно? Хто його вигадав? Ми всі під алахом живемо, коли б це слово йому угодне було, то він, великий, давно б посіяв його серед нас. Значить, не від алаха воно. Тепер я запитаю вас, чесні аджари, чому за колектив найбільше розпинаються голодранці, що в них за душею нема кукурудзяного зерна, щоб курити клаюти?

Сулейман націлився яхидним поглядом на Зеліма. Над головами присутніх сплелися кілька глумливих пересміхів і розлетілися в просторінь.

— Бо для бідняків це найпекучіша справа...—почав було палко Зелім, але Сулейман замахав на нього руками.

— Стривай, Зеліме, помовчи. Я тебе вислухав, тепер ти мене. Високий аджар повернувся знову до натовпу.

— Тому правовірні, що голодранцеві робити не хочеться, а живіт скавучить від голоду, як шакалка. У сусіда ж повно всякого добра, бо сусіда робить, отож він і базикає про гурт, щоб сусіда з своїх запасів його годував і робив за нього. Так я кажу, правовірні?

Мустафа Капілашвілі голосно зареготав, де-хто його в цьому підтримав. Гнівний Зелім одірвався від дверей, руки йому труслилися від хвилювання. Він відчув небезпеку від Сулейманових слів і хотів сказати щось хвиське, щоб замість глуму, на обличчі супротивника з'явилася прикрість. Але парубка попередив старий Ібрагім. Обличчя в колишнього наймита пересмикувалось і весь вигляд був такий, наче його батагом одцвяхкали. Дід швидко протиснувся до Сулеймана і став перед ним.

— Кому робити не хочеться? Може мені, скажеш?

Старий повернувся до людей і гукав їх у свідки.

— Нехай скажуть правовірні, хто найбільше на своєму віку відробив у Мікулетах? Усім відомо, що Ібрагім Тупілашвілі. А що він має?

— Хіба з наймитів бувають путящі господарі,—призириливо протягнув Сулейман.

Ібрагім так і підскачів. Замахав кулаками й з рота йому разом з слиною вилетіли якісь незрозумілі звуки.

— Пс...кр... тт...гри...

— Трохи заспокоївся і вже зрозуміло відказав:

— Після таких слів я з тобою говорити не буду. Гамакідан.¹⁾ І повернувся до Шуліашвілі спиною.

Сулейманові слова навіть де-кому з його прихильників не сподобалися. Серед юрми докірливо захитали головами й почулося глухе бурмотіння.

— Цуді, цуді!²⁾ Сулейман сказав. Образив старого Ібрагіма, Колишний наймит заговорив до людей.

— Скажіть, чесні очарелі,³⁾ мало я робив? Раніше в Сеїда, а тепер у Фейзулі, ондечки в Мустафі, в того ж таки Сулеймана? А що мені платять за це? Ледве на харчі вистачає. Де ж тут на велике господарство зіп'ястись? Добре хоч революція дала саклю і клопоть кукурудзяника—якась підмога є до мого заробітку і тепер усе ж таки сім'я не пухне з голоду, як колись.

Дідів голос зміцнів і розносився далеко навколо. Підходили нові слухачі, на віддалені до стін тиснулися закутані постаті ці кавих жінок.

— Чи може я поганий робітник? Так чого ж тоді Сулейман щодня бігає до мене та просить прийти на роботу. Коли б з мене був не робітник, а казна-що, то не бігав би.

Окремі голоси загули.

— Ні, цього сказати не можна. З Ібрагіма добрий робітник і чесний.

Дід продовжував:

— Та я не буду більше про себе говорити. Скажу за Зеліма. Хіба він мало робить? І в кооперативі сидить, і по крам їздить, ще й дома по господарству справляється. Він або його мати після смерті покійного Мемеда ходили до когось просить шматок хліба? Сулейман коле очі йому нестатками. А я вам скажу, очарелі, що Зелім найбагатіший від вас усіх.

Ібрагім нарочито перепинив дух, щоб утворити відповідне враження. Навколо натовп розступився і діда перехристили здивовані погляди.

— Хіба в кооперативі накрив багато грошей?—гукнув яхидно Мухамед, що тепер підійшов до юрми.

¹⁾ Гамакідан—лайка. Дорівнюється таким виразом: „їди до біса“, „Провалюється пекло“. „Щоб тебе мої очі не бачили“ тощо.

²⁾ Цуді—погано.

³⁾ Очарелі—аджар. Уживається також в значенні—„місцевий мешканець“.

— Дурень!—через голови відказав йому Ібрагім і, наче нічого не сталося, продовжував до присутніх.— Зелім найбагатіший тому, що найрозумніший від усіх. Він книжки читає, знає, що робиться всюди на світі, а ми з вами, як ті нерозумні буйволи: знаємо роботу, їжу, спання, і все. Парубок приніс до нас в аул нове слово. Він каже біднякам— збирайтеся до купи, шукайте гуртом кращої долі.

Зелім, стоячи біля дверей крамниці, з полегшенням зідхнув. Його душу сповнила радість, що її він мов би ще ніколи не відчував. Адже ж Ібрагім уже не хиткий, а завзятий прихильник його думок. Уже говорить перед цілим гуртом людей і ті слова, що казав би і він сам. Це перемога. Його мрії починають здійснюватися.

Ібрагім увиходив у ролю справжнього промовця.

— Коли Сулейман господарює дома, він що хоче, те й робить, і ніхто не втручається в його справи, не піднімає на сміх, не заважає господарювати. Чому ж він мені заважає робити так, як я хочу. Чому глузує? Може якраз я хочу господарювати вкупі з Зелімом. Яке його діло?

Дід, не для своїх літ, жваво крутнувся на ногах і спинився перед Шуліашвілі.

— Знаю, Сулеймане, чого ти вовком завив. Боїшся втратити мої дешеві руки, що допомагали тобі багатством обростати. Тому ти й глузуєш, і підсакуєш. А мені дивно. Нехай би Файзула таке виробляв, бо ти наче й багач невеликий.

Сулейман не здався. Пронизав Ібрагіма призириливим поглядом і кинув поверх голів.

— У старого Ібрагіма алах рештки розуму забрав, живиться тепер молокососовим.

Зареготали лише Мустафа Копілашвілі та вачарі, інші їх не підтримали. Правда, мало хто погоджувався з наймитовими думками, і коли б Сулейман на самому початку не образив діда, поглузували б трохи з нього, але тепер було всім якось ніяково це робити, і аджари мовчки переглядалися один з одним. Мовчанку несподівано порушив Реджеб.

Хлопчик стояв позаду Ібрагіма і разом з ним протиснувся на середину гурту. Увесь час уважно слухав, а коли замовкли всі, його наче за язик хто потяг. Власне він не думав казати, тільки помислив і слова наче самі зірвалися з уст. Слова напівголосні, сказані серйозно, але прозвучали вони саме в ту мить, коли панувала загальна тиша і їх усі почули.

— Колектив переверне гори—так сказав Зелім, а він розумніший за самого мулу.

Навколо засміялись. Хтось добродушно пошкуб хлопчика за вуха, а Ібрагім погладив його по голові.

— Молодець, бавші.

Дві закутаних жіночих постаті протиснулися через гурт і пішли в крамницю. Зелім рушив слідом за ними. По тому і всі почали розходитись.

Реджеб зачекав, поки жінки вийшли з крамниці і югнув туди.

Зелім зустрів його словами.

— Ти, Реджебе, не тільки слухати, а й говорити вмієш.

І поліз на полицю за цукеркою. Реджеб зиркнув на двір. Там лишився Ібрагім, але він розмовляв з аджаром у бурді, що накинута була майже на голе тіло. Тоді хлопчик скоромовкою заговорив:

— Зеліме, Наргуль зідхав і плаче, бо Мурад має намір видати заміж за вачарі, а вона того не хоче. Сестра хоче колективу і без чадри ходити. Ти поговори з нею. Сьогодні Наргуль із ненею поїхали на базар у Теди, а повертатиметься вона через Микулети. Поговори, Зеліме.

В останньому хлопчиковому реченні відчулася благальна нотка. Він наче йде з сестрою поговорити просив, а ножика. Зелім спершу здивовано витріщив очі, а тоді ж жваво запитав:

— Це тебе Наргуль послала?

У Реджеба ледве не вискочило з рота—„ні Сеїд“, але вчасно спохватився.

— Ні, це я сам.

— Поговори, Зеліме, з Наргулею,—ще раз попрохав і бігом кинувся з крамниці.

Хебібе з Наруглею верхи на ішаках помалу видерлися вузькою ущелиною вгору. Обабіч, поверх хад на горах уже полудень світав лисинами. Спереду ущелина і гірський ручай розідралися надвоє. Ліворуч не ущелина, а темна печера, бо зверху визерунково переплілося зелене верховіття:—там стежка навропростець додому на взгір'я. Праворуч же вузьенька ущелина роздулася в пазуху-долину: в тому боці отрокатяться Микулети.

Хебібе, їдучи спереду, незадоволено бурмоче про себе.

— І заманеться тому Сеїдові. Каже: „нехай Наргуль забіжить по дорозі в Микулети, та виломить у моему колишньому садку гілку з магнолії. Мовляв, лікарство робитиму“. Зроду не чула щоб магнелією лікувалися. І Мурад такого наказу дав. А тепер і дерися з двома ішаками сама. Верхи вже не сидітимеш, доведеться йти позаду та підганяти. І послали б з дому.

Але робити нічого—звикала жінка чоловічі накази виконувати і на роздоріжжі спинила ішаків.

— Злізай, Наргуле, та побіжи ж у Микулети. Пам'ятаєш Мурадів наказ? Гляди тільки не забарися, бо ти така, що забіжиш ще до тітки. Твоя пора така, що не личить на людях багато бігати.

Дівчина не чекала другого наказу. Жваво стрибнула з ішака і передала повід матері. За хвилину вона вже заховалася за кущами, а Хебібе проковтнула чорна печера.

Зелім не дуже йняв віри Реджебовим словам.

— Хитрує хлопець.

Засміявся про себе.

— Не вмів тільки гаразд збрехати. Хіба з Тедів на взгір'я дорога через Микулети йде?

Але коли сонце на заході насіло на верховини, починав брати розмисел.

— Для чого б йому вигадувати. Мабуть Наргуль підіслала. А з Мурада все може статися. Він таки дійсно вовком на мене дивиться.

Про останню зустріч свою з гірняком Зелім майже забув, бо інші думки заступили її, а тепер до дрібниць згадав.

— Нуда, мабуть ласиться на вачарієві гроші і того задирає з мною.

Парубок за турботами про колектив останій час і про Наргуль не часто згадував. Коли б не нагадувала мати, то мабуть і зовсім забув би про неї. Особливого кохання до своєї нареченої Зелім не відчував. Він нею цікавився, бо вона мала стати колись за дружину. Звикся давно із цією думкою і не протестував. До то го ж і Суріє завжди вихваляла Наргуліну красу, і його це тішило.

Зелім кілька разів бачив на віддаленні струнку й маленьку закутану постать, знав, що вона належить нареченній, і це все його знайомство з дівчиною. Говорити з нею ніколи не поривався, бо і Суріє, і Хебібе і весь аул були б проти. В їхніх очах це була б непоправима ганьба для дівчини. Навіть і проти такого стану речей не протистував, бо такий звичай, а він ще зріс в його оточенні. І тільки з весни, читаючи книжки, слухаючи Гусейнові балачки в Тедах, він почав усвідомлювати, що то за дикунський звичай—заборона парубкові говорити з своєю нареченою, бачити обличчя її. А усвідомивши, прийшов до висновку, що звичай цей у гірських умовах зруйнує лише колектив. Через те все своє молоде завзяття він приділив агітації за колектив.

Але сьогодні Реджебові слова розворушили не одну лише цікавість. Після зустрічі з Мурадом тепер до неї додалося ще й власне самолюбство.

— Може в такий спосіб він збирається перемагати мене, — не відступала думка.

Потім згадав хлопчикові слова, коли той говорив, що Наргуль хоче колективу і ходити без чадри. Згадав і подумав:

— Мабуть сам же він і наторочив їй про мою розмову. Уявляю яких тільки він дурниць не наплів дівчині.

Посміхнувся, але усмішка швидко зникла. Зелім ураз замислився.

— А може й на самім ділі. Може, може...

Думка поскакала з прудкістю блискавиці. Пригадав газетні повідомлення, що навіть у самому Батумі дуже тяжко втягувати дівчат-аджарок у комсомол, а по гірських аулах майже неможливо.

Хіба справді поговорити з Наргулею, перекопати її. Тоді Микулети стануть за приклад для інших аулів.

— Мурад такий, що і вб'є Наргуль. Так просто поговорити можна.

У полудень Зелім зачинив крамницю і попростував додому. Крутився на подвір'ї, а погляд мимоволі весь час то вниз на до-

рогу, що разом з річкою розколола аул на дві рівні частини, то вгору на стежку, що по за їхнюю саклею вела на взгір'я. Нарешті не витримав. Узяв мішок і пішов на кукурудзяник наламати спілих качанів, хоч Суріє ще вранці це зробила.

— Стежка в'ється повз кукурудзяник. Ітиме, не промину, — во-рушилась думка, хоч Зелім ніколи б не признався б в цьому. В ту хвилину він не усвідомлював, чому його цікавить дівчина: чи через те, що вона його наречена, чи ота раптова мрія переко-нати її, чи просто бажання поговорити. Адже ж усе заборонене при-вабливе. ..

Зелім наламав качанів і сів на пригорок над стежкою. Від лісу на кукурудзяник довгим плазуном лягла тінь. Скупив одну цигарку, другу, а на стежці нікого. Підвівся і взявся за мішок з наміром іти додому, коли серед світло-зеленого з позолотою листа май-нула маленька постать. Тоді сів і ніби байдуже почав крутити третю цигарку. Скоса зиркав на стежку. Побачив в одній руці гілку магнолії, а в другій пук квітів.

Наргуль помітила теж Зеліма. Згадала вчорашнє Сеїдове на-пучення, а агадавши зрозуміла, для чого її послали в Микулети за магнолією.

— Але чого Зелім сидить на стежці? Хто його попередив?

Ці думки заплуталися в догадках.

Забобони, що з малку не вкорінилися в її душі й стали за звичку, заглушили всі бажання і почуття, недавно задержувату завзятість. Коли йшла через Микулети, була сповнена рішучості і про себе шепотіла слова підказані Сеїдом, що їх вона мусить сказати Зелімові при зустрічі, а побачила парубка—все вилетіло з голови. Все єство полонила боязкість, що її за звичкою східня жінка відчуває перед стороннім чоловіком. Дівчина механічно по-правила чадру і прискорила кроки, щоб обминати хлопця. Але Зе-лім заступив дорогу.

— Наргуле, ти??

Не відповіла нічого і лише похилила голову. Білі квіти в руці затремтіли, як на дереві, коли трусонуті вниз. А Зелім, намага-ючись зазирнути в її очі, питав далі.

— Мені Реджеб казав, що ти плачеш і зідхаєш. Правда? Ніби Мурад збирається тебе видати заміж за вчарі.

Знову мовчанка. В дівчини лише майнула думка.

— Він усе знає.

У Зеліма в самого не в'яжуться думки. Якись розхристані вони—купи не тримаються: не знає, що сказати.

— Та ти не журися, Наргуле. У ваш дім даде прийде тільки від мене.

Наргуль хоче опанувати боязкість, але не в силі цього зробити. На душі слова народжуються, але в горлі застряють. Дівчина хрумкає зубами і злосте на себе. Зелім простягнув руку й відір-вав один листок із гілки магнолії. Вона, не піднімаючи голови і навіть одвернувши її, тикнула йому білі квіти. Панувала мовчанка.

Сеїд запроваджуєчи в життя свій задум, одного не врахував, що Наргуль із Зелімом можуть зустрітись на безлюдді. Тоді всі його сподіванки будуть даремні. Та аджарові прийшла на допомогу жіноча цікавість, що для неї не існують ні безлюддя, ні найглухіші хащі. Сидів сам Зелім—навколо було пустельне, а заговорив із дівчиною, то миттю з найближчого кукурудзяника вилізла закутана постать. Подивилась і зникла. Через кілька хвилин на тому місці було вже три закутаних постаті. Всі три докірливо хитали головами й зрідка обмінювалися словами.

Наргуль помітила жінок і захвилювалася. Забобони знову все заглушили. Стало одразу соромно, ніби її піймали на злочин. Зиркнула з під лоба на Зеліма і прошепотіла:

— Швідобід, ¹⁾

Повернулась і швиденько пішла на гору. Парубок зробив рух щоб іти за нею.

Стривай, Наргуле, я ще всього не сказав.

Але вгледів недалеко жінок, зрозумів Наргуліну похапливість і зупинився. Дівчина трохи припинила ходу й кинула через плече:

— Нехай швидче отой колектив приходить. Тоді, тоді... мені краще буде.

І пішла не оглядаючись.

Зелім посміхнувся від такої дівчиної наївності. Простежив, поки маленька постать зникла в лісі і пішов додому.

Пльотки в аулі розлітаються швидше за качиний вивід, коли його сполохає раптовий постріл мисливця. Зелім собі лагодить дома повіточку для кози, а в Микулетах уже клейнують його ім'я ганьбою. І не знав би цього парубок та Ібрагім нагодився: сумний і на молодого господаря докірливо дивиться.

— Ай Зелім, і розумний ти, і очі маєш молоді, а під ногами спокусниці не бачаш. З власного бажання причепив до ноги колоди, і вона тепер заважатиме тобі йти вперед.

Зелім не зрозумів дідових слів і запитливо скинув на нього очі. Ібрагім продовжував:

— Тепер і Файзула і Сулейман, і Мустафа говоритимуть—недобра людина з Зеліма, і всі їх слухатимуть та гудитимуть Зеліма. Не треба було тобі, юначе, зустрічатись і говорити з своєю нареченою Наргулею, Мурадовою сестрою. Не треба було одразу ламати наш звичай. Цуді ти зробив, цуді.

Парубок зрозумів усе і запально вигукнув:

— Дикунський звичай ламати—це погано.

Старий ще докірливіше похитав головою:

— Коли ти ходив до свого комсомолу, тепер ось приніс нове слово про колектив, очарелі, за винятком багатіїв мовчали, хіба може нишком гудили тебе. Мовчали, бо все це для них нове, і не було в руках козира кинути тобі в очі осуд. Тепер той козир в.

¹⁾ Швідобід—до побачення.

Тепер, коли Зелім почне говорити про колектив, його ніхто не стане слухати.

Зелім провів рукою по гарячому лобі.

— Як міцно облутали аджарів віковічні забобони, коли навіть Ібрагім гудить його,—блиснула думка.

Щоб заспокоїти старого, він сказав неправду.

— Я не говорив із дівчиною. Це випадково сталося. Я взяв лише квітку у неї.

— Все рівно, і того не треба було робити. Не треба... Тепер з колективом доведеться трохи зачекати, поки забудеться, бо очарелі не слухатимуть.

Сказав дід, похитав головою і пішов з подвір'я.

Після вечірньої молитви мула говорив у мечеті до Микулетчан:

— Пройде ніч—настане день, знову прийде ніч—настане день. Так сто разів. Тоді алах пошле велике лихо на аул. Бо вже найшлися віровідступники, що на очах у правовірних знущуються з старовинних звичаїв і законів. Негідна вівця не може жувати цілого стада.

Нехай правовірні з вірою в алаха спитають у свого сумління, що треба зробити, аби позбутися лиха.

Так мула ще ніколи не говорив.

А зовсім уже пізно ввечері дома плакала Суріє.

— Ти сину оганьбив себе і дівчину. Тепер Мурад може згадати стару минувшину й вимагати нашу кров... І все то твоя грамота.

Так малозначний випадок у Микулетах, як снігова грудка пущена з гори, перетворився в велику подію.

Х

В Аджарії буває так: з передсвітанкової мли вискочать обриси гір і заніміють в очікуванні, доки на сході ранкове сонце не позолотись загравом синь небосхилу. Тоді на верховинах розпознається радісна усмішка. Яснота з тишою здружилися.

Повинен бути погожий день.

Але на дальній горі на заході в соснах та смереках павутиням заплуталася маленька сірувата хмарка. За півгодини вона вже не ховається в зелені, а сама вкриває сосни. Потім густішає, темніє і волохатою ковдрою перекидається через долину на протилежну гору. В тишу вриваються подихи свіжого вітру. Хмари на заході зростає ще дуже і нарешті, виславши вперед за розвідувачів сіру млистість, швидко рушає на схід. Від млистости заплачуть верховини, а потім лине дощ—не надовго, але заливний. Тоді гірські ручаї не пізнати. До цього ледве помітні для ока вони струмлюють серед каменів, а потім піднімуться і з незвичайною силою ринуть униз: грізні, бурхливі. Віда тоді самотньому подорожньому, що струменем підіймайться нагору. Швидше на бік, майже на сторчові стіни зустрічних скель, бо чекає неминуча смерть.

Другого дня така несподівана злива над Микулетами. Миттю аул розділило на двоє бурхлива й пінлива маса води тихого завжди струменя.

Зелім був на другому боці і знав, що в повітрі для тютюну трохи протікає покрівля, а злива може повторитися. Тютюн тоді підмокне і витратить свій колір. Через те й поспішав додому. Засукає халаші і пострибав через великі камені, що їх ще не встигла затопити вода. На одному нога посковзнулась і він полетів у пінливий струмінь. Жваво підхопився, але з незвичайною силою вдарив новий потік води і захопив його з головою. Знову скопився і ступнув. Нога попадає в якусь яму. Щоб утриматись, він з прожого крутнувся, аби схопитися руками за прибережний камінь. Нога хруснула і водночас парубок відчув страшний біль. З великими труднощами виліз на берег, але ногою ступити не може — чи переламав чи вивихнув. Кривлячись від болю та опираючись на лопатку, сьак-так добрався додому.

Суріє заохкала.

— Побіжу до старої Неміташвіліхи. Вона травами напоїть, дасть масти ногу витерти...

Зелім заперечливо хитнув головою.

— Не треба до Неміташвіліхи. До завтрього, як не переболить, то доведеться їхати мені в Теди до лікаря.

Але Суріє не послухалась і кудись таки збігала. Тільки замість Неміташвіліхи прийшов старий Ібрагім. Він обережно облапав ногу й заспокоїв.

— Не треба ніякого лікаря. Звичайний вивих. Ібрагім у вивихах розуміється, як мула в молитвах. Ми твою ногу, Зеліме, зараз полагодимо.

Зелім лише скрикнув од шаленого болю, як нога була на місці. Ібрагім перев'язав її чистою полотниною і наказав парубкові залишитись у ліжку.

— Доведеться тобі, Зеліме, з тиждень полежати, бо крім вивиху ти ще дуже й забив ногу, — пояснив дід.

Тимчасом в аулі на всі боки ганили Зелімову поведінку. Парубок був хворий, то за приятеля відгризався Мустафа Кобрачія.

— Що з того, що він балакав із Наргулею. Я ондечки в Тедах цілу годину розмовляв із касиршою, а вона теж аджарка і дівчина.

Ібрагім зупиняв хлопця.

— Не задирай. Побалакають та й перестануть. Забудуть.

Але Мустафа й на діда напустився.

— Тепер уже не ті часи настали. Незабаром усім вашим дурняцьким звичаям буде кінець.

Очарелі проти Зеліма найбільше під'южували Файзула та Сулейман. Ага навіть на взгир'я до Сеїда побіг.

— Саме час на Зеліма правовірних нацькувати, як слід.

На його велике здивування Сеїд знову не пристав на цю думку.

— Навпаки, треба зробити вигляд, що ніхто нічого й не помітив. Нехай собі ще зустрічається Зелім. Сейд стежить за всім і скаже, коли надійде слушний час.

З Сейдового наказу Файзула наче води в рот набрав, ще й Сулеймана та вачарі умовив замовкнути. А замовкли головні підбурювачі—потроху почали затихати й загалом балачки про Зеліма.

Коло Зелімового ліжка збиралися його прихильники. Розмови—про колектив. Раз Мустафа висловив таку свою думку:

— Добре б було, якби в Микулети приїхав із Тедів хто з начальників-представників влади. Ти, Зеліме розумний—це всі знають, але тебе знають, коли ти ще з курчагами товаришував і на тлузди підіймають.

Ібрагім махнув рукою.

— Дурницю кажеш Мустафо. Визиму ж приїздили в Микулети, так і слухати очарелі не захотіли. Треба нам усім, разом із Зелімом, думати, що робити. Я скажу про себе. Беруть мене великі сумніви, вагаюсь я. Раз подумаю—діло нове, незвичне в горах, може алах прогнівається, а друге—ніде в корані не сказано, що гуртом гріх робити. Знову ж таки думаю, що з великими руками вам ніколи як слід не зіпнутися на ноги, може в гурті це пощастило зробити. Раз у моїй голові темна ніч, а в друге—настає ранок—усе ясно. Він буває найчастіше, коли допече Файзула чи Сулейман. Бо багатий скалить зуби на бідного завжди тоді, коли бачить, що в руки тому дається якесь щастя. І не одним з очарелі може так вагається й думає.

— Отож, отож,—жваво підхопив Мустафа.—А я хіба не теж саме кажу. Хоч і недавно, кілька днів усього, а очарелі вже почали думати про колектив. Тільки треба, щоб приїхали сюди якась власть і сказала своє слово. Для насмішок у Микулетян тоді в голові не знайдеться місця, а вони думатимуть тільки про колектив, і думатимуть твердо.

Зелім підтримав свого приятеля.

— Так. Краще буде, коли з Тедів надішлють до нас чоловіка. Я справді не вмію докладно й переконливо говорити про справу, як і загалом наважився сказати голосно про колектив. Я навіть не знаю, як приступити до його організації. Буду в Тедах, зайду в виконком.

У Зеліма нога загоїлася і він уперше переступив поріг саклі. Одрозу ж попростував до крамниці, бо й так навідувався чоловік з аджалудського кооперативу довідатись, чому вона не торгує, і чому в Тедах не забрано виділений для аулу крам.

(У Микулетах була крамниця від аджалудського кооперативу, але Аджалуди були в протилежному від Тедів боці, і Зелім брав крам безпосередньо в місті).

Зеліма односельці майже не задирали, лише жінки в щільній чадр скося зиркали, і парубок заспокоївся. Не зважаючи на слово що його він дав Ібрагімові, Зелім незабаром мав знову зустріч із Наргулею. Правда на цей раз несподівано.

Він повертався з Тедів, куди їздив по крам і на тому місці, де ущелина роздирається надвое, спинився відпочити... Не встиг нахилитися над джерелом, щоб напиться води, як близько зашелестіли кущі. Підняв голову—а з ущелини ліворуч, що схожа на печеру, до нього наближається Наргуль. На цей раз не він перший заговорив, а дівчина. Затуляючи обличчя водночас і чадру і руками, вона уривчасто, мов би засапавшись, і неспішно мовила:

— Я тебе виглядала, Зеліме. Нене сказала, що ти поїхав у Теди.

Парубок водночас відчув і радість, і незрозумілу непевність. А дівчина шепотіла далі.

— Я знаю тебе гудили в аулі. Мене теж нене, як почувла біла й лаяла, а потім чомусь замовкла.

Аж тепер у Зеліма найшовся дар слова.

— Для чого ж ти мене виглядала, Наргуле. Знову нене битиме, як почув.

Наргуль покрутила головою, несподівано вхопила його за руку і вже злагано зашепітіла.

— Зеліме, ти знаєш про якийсь колектив, ти розумний... Вигадай таке слово, щоб почувши його, всі жінки в Микулетах поскидали чадри.

У Зеліма не тільки брови полізли до гори від здивовання, а й вся його тонка постать витяглась.

— Мені сказав... один старий очарелі, що чадру не алах наказав носити, а вигадали люди.

Наргуль ледве не проговорила про Сеїда.

Що міг у ту хвилину відповісти парубок, коли в голові закружляли найрізноманітніші думки, не знати за яку і вхопитись. Одне лише відчував він, що чує від Наргулі якісь дивні слова, що їх навіть у думках не передбачав почути. Він їх сприйняв, як незвичайний, нерозгаданий випадок.

У душі, хоч він сам собі не хотів признатися в цьому, Зелім гордів із того, що він один на всі Микулети знає грузинську й трохи російську грамоту, читає книжки та газети, знає з них, як поза горами народжується нове життя. Гордів, що йому першому спало на думку, занести дух нового життя в рідний аул. І поруч з сумнівами, поруч із тривогами за невдачі, йому було приаоткж-емно, що навколо посіяних ним думок у Микулетах розгортається боротьба. Часто дії його були напівсвідомі, як прояв шумування молоді енергії, що в неї кинуто дріжджевий грибок—паростки культури.

Був з природи спостережливий і бачив, що аджарська гірська жінка ще дужче за чоловіка загрузла в болоті темряви, віковичних забобонних звичаїв. Те, що бачив чоловік і йому дозволялось робити й думати про нього, від жінки було закрите непроникливою стіною з чадри і гнилих традицій. Бачив і те, що мовби жінка звикла до такого стану й не поривається його змінити. Був переконаний, що для того, щоб викликати в неї нові бажання, й роз-

буркати свідомість потрібна рушійна сила зовні. І раптом Наргуль що живе у лісі на взгір'ї, де навіть людей не бачить, у корні руйнує те переконання. До цього, здавалось, одному йому, Зелімові Пехіладзе, могли тільки прийти в голову такі думки.

Парубок уже остаточно опанував себе, затримав у своїй її руку і лукаво поспитав.

— Чого тобі, Наргуле, так раптово забажалося скинути чадри. Адже ж інші носять її і мовчать?

У щілинах Наргуліної чадри спершу непевно закружляли, а тоді гнівно блиснули чоловічки очей.

— Чому тобі, Зеліме, можна ходити з відкритим обличчям, а мені ні? Ти людина, і я ж така людина. Від людей ховають лише якусь погань, а хіба жінка є погань?.. Мені душно в чадрі.—наприкінці вижагуче вихопилося з самого серця, бо те, що говорила, попереду було підказано Сеїдом.

Зелім мимохіть потиснув маленьку руку. З його обличчя зникла лукавість, воно стало ласкове і водночас серйозне. Щиро відповів:

— Гаразд. Бачу, що може ти й напівсвідомо, але ступила на ту стежку, що і я. Підемо далі по ній разом, не зважаючи ні на які перепони. Ми обоє молоді, але я більший маю досвід у житті і попереджаю.

Парубок запнувся. Не зважаючи на те, ще з малих літ вона була нареченою, уперш за все життя він відчув, що дівчина йому близька, наче частка власного тіла.

— Будь обережною. До якого часу ховай свої думки від сторонніх.

Згадав Мурадову ворожість і додав:

— Може трапиться з тобою лихо на взгір'ї. Поки ще я й сам братимусь за справу. Лихе до мене не так швидко пристає.

Не пощастило Зелімові з Наргулею з зустріччю і на цей раз. Не встиг парубок вимовити останніх слів як позаду почувся шум.

Обернувся, а в кілька кроках підіймається ущелиною верхи на ішаку Сафар, микулетський севедяк.

— Біжи додому, бо знов буде біда,—похапливо мовив Зелім до нареченої і злегенька відштовхнув від себе. Дівчина зникла в зелені кущів.

Та Сафар бачив дівчину. Наблизився й докірливо хитнув головою.

— Не зносити тобі голови, Зеліме. Пуді робиш.

І поїхав собі далі. Парубок хотів попросити навздогін, щоб Сафар мовчав та передумав.

— Подумає, що я боюся та всім про це розкаже. Нехай уже рознесе про саму зустріч.

Зелім трохи посидів у задумі, а тоді почав навантажувати на ішака в'юки з крамом. Це відібрало в нього довший час, бо один із в'юків розпався. Отже, коли вирушив далі, то вже вечоріло.

Того ж дня, власне через кільканадцять хвилин він мав ще одну несподівану зустріч, що з одного боку посіяла в його серці не-

звичайну тривогу, а з другого—викликала новий вибух бажання боротьби.

Коли Зелім вибрався в долину і обминав понад ліском струмись, раптом спереду почулися незрозумілі звуки: протяжні і сумні наче відголоски делеких криків самотнього ішака. Часто звуки уривалися, ніби поринали у воду, що клекоче. Пройшов ще кілька кроків і пізнав їх—плакав дорослий аджар. Парубкові не часто доводилося чути, щоб плакала доросла людина та ще й чоловік, і здивувався надзвичайно. Ще трохи згодом Зелім побачив і того, кому належали звуки. Притулившись до дерева стояв аджар і плакав. Він стояв спиною і не чув Зелімового наближення. Юнак зрівнявся з деревом, спинив ішаків і гукнув:

— Гей, хто такий?

У ту ж мить аджар одскочив од дерева і повернувся до юнака. Зелім пізнав його—плакав Омар, син старого Сідішвілі. Батько і син Сідішвілі були микулетські збіднілі середняки і жили вдвох самотно, бо стара Хебебе померла минулої осені. Ще знав Зелім, що Омарові лише позавчора привели в саклю молоду дружину. Остання подія примусила ще дуже дивуватися.

— Диви, з чого б йому плакати?

Він покинув ішаків і підійшов до аджара.

— Що трапилося, Омаре?

Від сорому, що його чула стороння людина Омар перестав плакати, але від хвилювання плечі йому ходили ходором. Не піднімаючи голови, він хоч і похмуро, але жалібно відповів:

— Я хотів голову розбити об камні.

Зелім аж руками розвів.

— Скажи, що сталося?

В Омара горем сповнене ество й через край воно переливається. Треба душу відвести й він глухо забурмотів:

— Я не можу далі жити з нею. Коли дивлюсь на неї, то мені страшно робиться. Нехай би стара була, погана, а то...

На кого не можеш дивитись?—перепитав, не розуміючи, Зелім.

— На Аміді, мою молоду цілі.

Аджар найближчому своєму приятелеві ніколи не скаже про хити у власної дружини, та видно Омар був у такому зараз стані, що мовчати не міг.

— Ой, Зеліме, коли б ти побачив її, то волосся б до гори полізло. Носа нема,—отут, аджар завозив поверх вусів рукою,—усіє щоки теж, замість нижньої губи гидотний шмат червонястого м'яса. Всі зуби видно, і коли їсть, то жуйка з слиною лізе назад і вона рукою запихає назад.

Омар скривився і дуже здригнув—видно пригадав Амідіне обличчя. З дальших розпитувань Зелім довідався про всі подробиці.

Аміді—дочка заможного аджалудського селянина. Старому Сідішвілі порадила її для Омара сваха з тих же Аджалудів. Вона не тільки про ваду дівчини нічого не сказала, а навпаки—вихваляла її. І вони продали дома останню корову, щоб купити її при-

дане та стягтися на весілля. Вада ж у Аміди від того, що маленькою її шаблюкою вдарив турецький аскер. Вжила, але навіки калікою залишилася.

Аміде, звичайно, нів чому не винна, але чому і він, Омар, повинен усе життя страждати.

Омар стиснув кулаки.

— Така досада душить, що місця собі не знахожу. Я вже бігав в Аджалуди, хотів сваху вбити, так стара псина аж за Теди до якоїсь родички пішла жити. Чула проклята свою біду. А Амідин батько, каже, що він попереджав сваху. Та я йому все рівно не прошу ніколи.

Омарові очі блиснули.

— Ти її відішли до батька в Аджалуди і не будеш мучитись. Плачем не допоможеш,—порадив Зелім.

— Баба гримає, жити велить з нею. Каже, що на другу цілі з грішми не збиремося,—зісно відповів аджар.

— То хіба плакати треба?

— Ать,—махнув рукою Омар, зірвався з місця і побіг лісом. За хвилину він круто повернув назад. Грубо попередив Зеліма.

— Гляди, нікому не кажи про те, що почув од мене. Ех, краще б було мовчати.

І знову побіг.

Зелім повернувся до своїх ішаків. Коли він слухав Омара, в голові нічого певного не було—плутаний клубок думок. Лише зараз він починав усвідомлювати весь жах Омарової трагедії. В уяві постала потвора з вищериними зубами, змальована аджаром і неприємний холодок війнув на душу. Десь глибоко в серці, мимоволі народилося запитання:

— А що коли й Наргуль має якісь вади?

Хотів заглушити його і не міг. Уяву ж не кидала потвора з вищериними зубами. Оглянувся і мовби погляд уздрів серед вечірньої сутені що насувалася знизу ущелиною. Десь близько в ліс пронизливо завив шакалка. Стало моторошно. Щоб опанувати себе до болю стиснув обома руками скроні. Так простояв кілька хвилин. Тоді рішуче погнав ішаків до аула.

(Кінець буде в наступному номері)

ЄВГЕН ЗАХАР'ЄВ

ТРЕТІЙ ПЛЕНУМ

Ц К Л К С М У

Присвячую Живою

Червоні гони
гаслами
до столу,
З трибуни
горді рапорти,

Тебе
огняний
 пленум комсомолу
Вітають
 шківи
 і бурти.
Тобі,
 ключар
 ентузіязму
Лічить мільйони —
 не сотні.
Сурмить
 сьогодні
 юний празник,
З мотором
 радяться
 стеги
Дзвени
 долонь
 гаряча річка,
Життя бадьорі
 владарі—
Ми
 на мапі
 п'ятирічки,
Сієм
 нові
 димарі.
Ми за кристали
 доблести
 і слави,
За кристально
 яснії слова—
Колгоспи
 нової
 Молдавії,
Окомсомолена
 трав...
Балакунам нудним
 останній
 винок
Спалим міль
 загальних фраз—
Комбайни
 тисяч
 тисячами мірок,
Дамо
 мільйоновий

показ.
Запал
графу
зриває протокольну
Уперто техніку
до рук,
Механізмом
збroyте
штольню,—
Закомсомолений
техрук.
Арканом
доблесної
слави—
До себе
ясну
височінь,
Наук
підкорені
ватаги—
В палаци
наших
володінь.

В А С И Л Ь К У Ч Е Р

ЗУСТРІЧНИЙ У С Т Е П У

У БЕЗКРАЇХ степах Миколаєвщини самотів роз'їзд двадцять першого кілометру. Двічі на день проїздив поїзд, а навкруги бур'яни високі зростали, плодивсь курай чіпкий.

В степу було жарко, безлюдно.

В один з таких днів з поїзда зійшло двадцять два чоловіка. Хто вони, не знали ні хуторяне, ні вартовий залізничної будки. Бо не всі знали й вірили, що ось тут на степу голому виросте зерно-ва фабрика.

Двадцять двоє були трактористи, перші робітники зернорадгоспу ім. тов. Косіора. Правда, вже тоді за п'ятнадцять кілометрів, у селі Богоявленському була контора радгоспу.

Демобілізований червоноармієць Богданов,—тепер шофер радгоспу та заступник голови центрального робіткому теж прибув трактористом. Розповідає про це він коротко, похапливо, ніби заводить мотора в „Катерпіларі“ 20.

— Ну що ж прийшли, помостили нари в наметі. Нікого з нами не було, щоб, значить, старший. Прибували згодом вантажі—ми їх розвантажували, складали на роз'їзді. Згодом, давай ходять та

копати фундамент. Босі всі. А глина ж тверда... Та куди там про се розказати...

Перші трактористи працювали по-більшовицькому, бо твердо вірили у свою перемогу над степом.

Скоро на допомогу прийшли трактори, з ними начальник колонії тов. Леоненко К. І. Той Леоненко, що змалку виріс біля варстату, зріднивсь з мотором, вивчив його краще, ніж самого себе. Був першим організатором Одесько-Миколаївського радгоспу. Тепер Константин Іванович працює завідувачим центральних майстерень у радгоспі. Ніхто з робітників не може сказати, чи відпочивав Леоненко, відколи існує радгосп. Не може й він цього сказати. Бувало так, що ніч і день минав у майстерні біля моторів. Щодня кілька „Катерпіларів“, „Оліварів“, „Кейсів“, іноді і „Сікоїв“ потребували ремонту. Ремонт потрібно зробити негайно. На машини чекають врожаї, люди, і це добре знав Леоненко.

Тому не міг відпочивати. Вірніше, як він сам каже—„не мав я права заснути“.

За плечима в нього участь в революційних гуртках на Одеських заводах. Нарешті, заслання „в не столь отдаленные места“, Робота у партійній організації з 1903 року.

Від цих років дістав Іван Константинович більшовицький гарт, впертість у праці та ще сиве волосся на скронях. Може тому й важко пригадувати своє минуле. Згорбився трохи.

Адже так недавно—другий рік, де навколо степ дикий шумів, тепер виросла зернова фабрика у 92 тисячі гектарів, що на ній працює 1059 робітників, 113 тракторів, а цього року в збиральну кампанію працювало 39 комбайнів „Комунар“.

Сидючи за стерном вантажної автомашини, Іван Константинович жмуриць ліве око од гінкого вітру, дивиться на просторі лани радгоспу й піднесено говорить.

— Ростемо!

КОЛИСЬ РИБАЛКА—
ТЕПЕР ТРАКТОРИСТ—
КОМБАЙНЕР

Гвозденко Іван не міг довше працювати на батьківській землі в селі Богоявленському, бо що там тієї землі на таку сем'ю. Потрібно йти на заробітки до широкого Бугу. В артілі рибалок працював Гвозденко зранку допізна, аж доки 1929 року не організували в селі колгоспу.

Ще тоді зацікавили Івана трактори, що здала виднілись у радгоспі Косіора. Бажання сісти на трактора було над усе, і взимку 1930 року Іван закінчив курси трактористів.

На весняній сівбі, що першою була в радгоспі, працювали не так, як тепер. Не було точного обліку роботи. Скільки б ти не вирав, всеодно йде на гурт трактористів порівно. Горючого палили, хто скільки міг.

Іван щоразу, передаючи свого трактора, довго розмовляв з зміни- ним. Ходив біля мотора, щось показував і прохав пильно берегти машину. А ввечорі гостро дослухався, чи не говорять бува хлопці за його машину, за зміниного тракториста. Так вивчав Гвозденко всі гвинтики, випробував трактора на всіх перепонках, що трапля- лись в роботі. Також вивчав помилки чи труднощі своїх друзів — трактористів...

Находили жнива. Жарко було в полі, в гуртожитках. Колосиста пшениця стигла на очах. Тоді в радгосп з роз'їзду „двадцять один“ привезли тридцять дев'ять комбайнів з заводу „Комунар“.

Страшною здалась нова машина. Хлопці сумнівалися, але Гво- зденко твердо рішив стати комбайнером і записався на курси.

На курсах поверхово ознайомили з машиною. Глибоких знань ніколи було сподіватися, бо жнива надходили. Викладали на курсах часто закрутисто; особливо один інструктор, що розповідав хлоп- цям свій „досвід“.

— Ви хлопці не дуже так. Це машина складала. Тона тракторі один згук, а на комбайні їх аж десять. Зразу можна сісти на ізо- лятора.

Сісти на ізолятора—це означало поламати „комбайна“, нашкодити на кілька тисяч карбованців. Тому дехто вагався але більшість, а з ними Гвозденко та Железний Вася нестерпно чекали початку жнив.

День і ніч гуркоче степ. Працюють комбайни.

Комбайнер Вася Железний після роботи на Баштанській МТС скоро зник до комбайна. З першого ж дня поставив норму.

Дотримувався інструктивних правил і Гвозденко, а як дав 12,2 гектара за першу зміну, тоді комбайн став простою і зрозумілою машиною.

Гвозденків комбайн ішов першим, а його господар дослухався до найменшого звуку в машині. Зрідка оглядався на сусідні машини, що сигналізували з степу про поломки.

У Гвозденка комбайн не стояв довго.

— Лопне це, то я зараз до скриньки,—молоток і звення є. По- правив і далі. А на другій ділянці, лопне щось то вони зараз і тягнуть машину в ремонт, аж до табору.

— А тут простої душать, прорив наступає.

Комбайни норм не виконують. Треба було довести, що не в комбайні причина, а в кепському комбайнерові. І на виробничій нараді радгоспу оголосили конкурс, хто дасть на комбайні за дві зміни двадцять п'ять гектарів.

Ця звістка зустріла Гвозденка в полі, коли готував комбайна до роботи. Пильно оглядав машину, ніби запитував у кожного гви- нтика шестерні,—чи ж витримають напруження двадцять п'ять ге- ктарів за зміну.

— Не журись хлопці—посміхавсь до тракториста Листовенка і штурвального Геліченка.

Комбайн був готовий до роботи. Гвозденко стояв на помостках, ще раз оглядав одміряних замірником двадцять п'ять гектарів. Тоді до бригади підійшов інструктор Завгородній і заявив, що бажає бути на Гвозденковому комбайні для технічного нагляду.

— Роздумувати було ніколи, бо вже загув перший мотор на другій дільниці—то вийшов на змагання за 25 гекторів ще один комбайн.

— Я навіть і не знав, хто мій напарник—каже тепер Гвозденко. Змагання почалось. Напружено слідували за роботою представники дирекції, робіткому. А Гвозденко і Завгородній упевнено вели комбайна на жовтогоряче колосся.

Друга зміна, що приїхала зміняти, не погоджувалася з Гвозденком, що той робить на двох змінах.

— А ми що будемо робити,—гнівалися хлопці

Комбайн не зупинився, зміна чекала, а як опівдні замірник сказав, що комбайн зібрав 14 гектарів, тоді друга зміна вже не суперечала.

На обід комбайн теж не зупинився. По черзі обідали то Гвозденко, то Завгородній. Кілька раз спадав цеп, але зупинка тривала кілька хвилин.

Тракторист Листовенко пильно дослухався до комбайнового гуркому, регулював швидкість другої на третю і давав захват пшениці.

Сонце сідало за степ—комбайн працював.

О 10-й годині чорні сутінки у пшениці примусили зупинитись комбайна...

А на ранок з дільниці в дільницю полунала звістка: Гвозденко дав 27,7 гектарів за 15 годин. Його ж напарник дав лише 14 гектарів.

Комбайнери не могли заперечувати проти Гвозденка. Ордер на перемогу радгосп одержав. На Гвозденка рівнялась решта 38 комбайнів, що штурмували степ, боролись за урожай.

За кілька днів в центральних газетах з'явилась коротка звістка:

„ВУК землеробських радгоспів і Зернотрест нагородили перекідним прапором радгосп ім. Косіора, що перший на Україні закінчив збиральну кампанію“.

ТРАКТОРИСТ КАТАЛЕВСЬКИЙ ПЕРЕКРИВ І Н Ж Е Н Е Р А

Перший рік орали в радгоспі на пар. Земля вкрита обніжками, покраяна канавами, Працювати важко.

Тракторист Каталевський, міцний широкоплечий юнак прийшов у радгосп із Баштанської МТС. Там він не керував трактором, а на букері їздив з плугами.

У збиральну кампанію Каталевський теж мало працював. Здебільша доводилось спати під трактором, бо визначили його в тран-

спорт. А в транспорті яка робота. Одвіз двічі зерна та й спочивай. Про свою роботу в транспорті Каталевський так і каже.

— Нічого я там не робив. Спав під трактором.

Інакше стало Каталевському, коли став щоранку виїжджати орати радгоспну землю на пар.

Тоді саме привезли в радгосп зчеплення до пшеничних плугів. Та одна біда. Зчеплення було так зроблено, що плуги кидали по собі чимало огріхів. Доводилось після такої оранки знову поси-лати трактора, щоб він заорав ці огріхи.

Приїхав спеціально інженер з Миколаєва. Ходив за плугами, придивлявся, але нічого не міг вдіяти.

На третій дільниці щодня затрачувалося 300 крб. на оплату трьох тракторів, що розорювали огріхи за пшеничними плугами.

Почув про роботу пшеничних плугів і Каталевський. Після зміни не чули хлопці, як грала в гуртожитлові скрипка. Її не взяв Каталевський, — він пішов, де орали пшеничні плуги.

Недовго мудрував, бо все було дуже просто. Він перекинув другим боком зчеплення, підтягнув країні одтяжки, і плуги зійшлися.

Рівно лягла маска скиба, плуги орали без огріхів. А коли Каталевському сказали, що був інженер і нічого не міг зробити з плугами, то він усміхнувся.

— Ну що ж, не завжди інженер може.

Так Каталевський зберіг для радгоспу щоденних 300 крб., що витрачались на заорювання огріхів.

За це механізатор радгоспу пообіцяв призначити Каталевському 50 крб. премії. Але обіцянка й досі пам'ятна: Каталевський не одержав ні копійки.

А колишній голова робіткому Лисий, який мав підтримувати ініціативу винахідництва, щоранку ганяв голубів високою тичкою біля своєї хати. Лише аж тепер згадали про Каталевського, коли прибув новий голова робіткому.

Н А Ш Т У Р М ЗУСТРІЧНОГО

Осінь ніч мружить повіки перед сходом.

Завулками, через город мигають вогонки ліхтарів; то трактористи йдуть на першу зміну. Вогкий туман забирається кріз ватяні фуфайки, пробігає морозом у тілі.

Старий дідок вартувий радгоспу радо оглядає трактористів, і його вуси розгортаються теплим усміхом. Він ще не забув, як доводилось деяких хлопців будити на зміну три, а то й чотири рази.

— „Тоді горе було, а не робота“ — згадає дідок.

Та ось уже скоро місяць, відколи така зміна прийшла. Щоранку дідок обходить житла трактористів, але вже не будить хлопців, вони самі похадливо натягають спецівки, світять ліхтарі і поспішають до їдальні.

Зміна заступає о 4-й ранку. Тепер пів на четверту.

Нашвидку ковтають гарячий сніданок. Бригадир Гаркуша оглядає трактористів, що зішлись круг його колом.

— Ну, хлопці, почнемо.

Вчора на зміні Яковенко виконав свій зустрічний плян-шість га. Виходить посіяв шістьдесят га.

Хлопці поглядають на Яковенка, а він стоїть і цигарку спокійно скручує.

— Каталевський учора здав свої темпи. Зустрічного не виконав. Доведеться сьогодні забрати з його машини перехідного прапора. Гадаю, що не здасть Каталевський прапора?—півзапитливо казав Гаркуша.

Хлопці обертаються до Каталевського. Він наспіх ковтає страву. На стіну від ліхтаря падає широкоплеча тінь.

— Даю шість га зустрічного—говорить від столу Каталевський.

— Я теж шість—каже Фітілевич.

— Тридцять дев'ятий скільки?—запитує Гаркуша.

На тридцять дев'ятому „Сіксів“ працює Яковенко. Він учора дав зустрічного шість гектарів. Скільки ж сьогодні?

— Сьогодні пиши на мене сім зустрічного—підкручує гнотика у ліхтарі Яковенко.

За Яковенком висуюють зустрічний трактористи: Вілан, Чепурдеев та інші. Гаркуша запитує:

— Готово?

— Скільки?

— 25 га зустрічного.

— Хто за те, щоб зустрічний плян 25 га...—ще не закінчив Гаркуша, а вже одноголосно піднесено руки. З гурту хтось озвася.

— Сівалки ламаються, простої через те...

З відповіддю виступив нач. колони Штурма.

— На сівалки нема чого звалювати. Треба хлопці не повертати круто, то й осі цілі будуть. Он і у Гвозденка ламались два дні, а тепер обертаються по-людському, і все йде добре.

Проти Гвозденка ніхто не виступив. Йому досвід:—„легше на поворотах“,—сьогодні використають усі.

...Серед стелу блиснув вогонь. З п'ятьми виступали велетні „Катерпілари“ 48 на 60. Перші п'ять хвилин і загурчав мотор Фітілевича, за ним рушив Яковенко.

Бригадир Гаркуша зняв перехідного прапора у Каталевського і віддав Яковенку. Каталевський нічого не сказав, але як виїхав на шлях, гукнув своїм хлопцям.

— Нічого хлопці. Завтра знову поїдемо з прапором.

Я ПРАПОРА НЕ ЗДАМ

Коротка виробнарада, де висуюють зустрічні пляни, відбувається завжди перед початком зміни за десять хвилин. Трактористи змінно-зустрічним навчилися перемагати щодня. Плян не на квар-

тал, а на один день, навіть на одну годину здійняв нову хвилю ентузіазму.

Тракторист Вася Железний, що сиротою зістався від батьків, тепер ентузіаст — переможець. Про нього пишуть газети, говорять робітники, бо він виконав дев'ять гектарів зустрічного плану, посіявши 63 га за 10 годин. За ним іде Машченко, що на зяблюванні перевиконав свою норму на 185 відсотків. Замість 14 га, зорав 26 га.

Іван Гвозденко веде перед. Він щодня перевиконує норми на 111—112 відсотків. Перехідний прапор другої зміни завжди на його тракторі. Він перший показав посипити насіння в сівалки на ходу, не витрачаючи для цього 15, а то й 20 хвилин робітного дня. Він на другий день після қоламок у сівалках, вивчив, яка є тому причина; він найменше дає простоїв, коли трапляється нескладна поламка у машині.

Сьогодні підійшов до Гвозденка Каталевський. Він казав, що його бригада виконала 6 га зустрічного, і прапора він таки забере у Яковенка.

— То ти й прапора здав? — запитав Гвозденко.

— Не я здав, а простої взяли.

— Сідаючи на трактора, Гвозденко гукнув Каталевського:

— Ну, а я прапора не дам.

Через кілька день були збори робітників радгоспу до „Дня колективізації та врожаю“. Слухали доповідь, обговорювали, давали запитання. На цих зборах Гвозденко обережно вийняв клаптик паперу і подав до президії. Там було написано:

„Прохаємо прийняти нас до лав комуністичної партії.
Будемо виконувати все по-ударному.“

Гвозденко. Гаркуша.

А Вася Железний узяв анкету на вступ до комсомолу.

Радгосп ім. Косіора
Жовтень 1931 року.

ЯКІВ СОЛОДЧЕНКО

У Д А Р Н О Ю
Д О Р О Г О Ю ¹⁾

СТЬОПА радий. Серед десяти трактористів-ударників стоїть і його прізвище. Недарма один із членів комісії, сам тов. Розкішний обіцяв підтримати його кандидатуру. „Коли він дійсно хоче себе виправдати“.

Так, Стьопа доведе, що не даремно дав слово.

Вже другого дня, лиш світало, його „комунара“ навантажили на п'ятакформу і, навіть не попрощавшись із своїми товаришами

¹⁾ Уривок з оповідання, що виходить у видав. „Лім“.

по цеху, Стьопа вирушив у степ до ст. Рогань, що в 25 кілометрах від міста.

Ритмічно вибивали такти колеса. Свіжий подих вітру обмивав Стьопине обличчя і живив невгавану думку. Під цей ритм, що так нагадував шум трансмісій, Стьопа згадав про них, про своїх товаришів по цеху... Жодному ж не пощастило поїхати, бо зараз же так потрібні трактори.

Згадав, як заздріли всі тим, хто виїздив на перемогу чорноземних ланів, озброєний степовим танком—„Комунаром“.

Розлогі лани чорнозему з жадобою вбирають теплінь молодого сонця. Де-неде в яругах ще сіріють латки злежалого снігу, над ними підноситься ніжний подих пари. Десь високо-високо свердлить веселий спів першого жайворонка.

Безконечною гадюкою в'ються степом рейки залізниці, а геть далі червоною цеглою маячить самотня маленька станція—Рогань.

Ось тут, близько неї серед чистого степу будувалась молочна ферма ВУКС'у.

Вже стояло кілька одноповерхових стандартних будиночків, обкладених цеглою—приміщення контори, тимчасові гуртожитки робітників, квартири адміністрації. Всі будівлі тулилися одна до одної, ніби почували себе неприємно в необжитих просторах. Тут же, над якоюсь будівлею вовтузяться теслярі, ставлячи крокви... А ще далі, геть аж до яруг, де потікає мілководна річка, — квадрати нашвидковтоптаних вальковатих коровників.

Під підашшям сотня корів. Чутно кувікання свиней.

Прямо з п'латформи, по підмощенному скату, з'їхав Гай своїм „комунаром“; гордовито повз степовий танк до контори фарм.

— О, оце так, оце так!—вибігши з контори, закричав низенький і вертлявий, як дзига, чоловічок.

Я прямо з ніг збиваюся... Зараз оремо кіньми... Ну, що таке коні? Де м'яко—ще нічого, а де цілина—стоп! Ну, одним словом, це дуже добре, так добре!...—усміхавсь на все лице метушливий директор Махаїв, бігаючи навколо трактора.

Стьопа поволі встав з сидіння і, шкандибаючи назустріч директорові, подав йому папірця. Той, навіть не подивившись, сказав, що вже все знає і чекає.

— Швидко будемо мати ще два „Фордзони“, і навіть обіцяли два вантажні. А я так прямо з ніг падаю, кругом же сам!—скоромовкою кидав словами Махаїв.

— Що, нога не в порядку?

— О, це чепуха!

— Як прізвище... Гай?.. Знаєш, прямо запарився! Техніки, зоотехніки—ніби наперекір мені, все по своєму, робітників же немає, хоч криком кричи, набрав сіру сільську масу з відтіля та відтіля... одвернешся—роботи немає... Ну, одним словом біда! І осередку немає, всього два партійця тут. Ну, а тепер з тобою вже і три... От добре, от добре!...—Не даючи вимовити й слова, строчив Махаїв.

Нарешті, соромлячись, Стьопа відповів, що він хоч і робітник, а ще не партійний. А сам подумав: „Хоч би ж до комсомолу прийняли... чорнодошник“. І стало ніяково обоім.

Глибоко врізалися разом три лемеші, скибами вивертаючи землю. Це там, де земля ще не бачила плуга.

А коли попадалася пухка, тоді ніжно-зелені вершки переверталися в чорні пащі ріллі. І там, де щойно зеленіли ковдри молодой трави,—підіймалися пухкі чорноземи.

Тяжко чмихав, стріляв „комунар“, розкладаючи ланцюги гусені, щоб зразу ж забрати їх за собою. Ніби сталевий землемір відміряв рівність ріллі незгарбним цепом. Стьопа затискує стерно обома руками, регулює газ, мов справжній пілот на літаку, мріє.

А в голові—завод. В думці: „Ех, як би оце тут, серед степових просторів, серед принадного подиху повітря—заводські варстати. Хай би тоді—хто більше дасть клепок!..“

Сміхотворними здавалися шкапини з плугами і орачами, що ззаду топчуться. Видно Стьопі з свого „сідла“—ген далі—пар тридцять рие цюж, новорадгоспівську землю. Позаду йдуть боронки, сівалки... Але їхня робота—не основна. Як би не Стьопин „танк“, то хіба б давали щодня оці шкапини щось із 100 га. Адже відомо, що коли не комбінувати залізні сили з живими кіньськими, то кожна коняка може дати найбільше один га на добу.

Висівали ярину. Садили кормові буряки...

А нога Стьопі загоїлась раніш, ніж він сам сподівався.

Мов з під землі на очах всіх зростає Роганський радгосп. Горіло життя в темпах. Робилося разом' усе. Підвозили матеріяли: цеглу, ліс, залізо для будівель. Топтали вальковаті коровні. Будували стайні для коней. Рили напівземлянки (щоб тепліше) свинарники, виводили дві велетенські кругласті силосні вежі... Шум, гуркіт, вигуки, лунають степом.

А на полі—турчання трактора, сновигання людей, коней, з плугами, букарами, боронками, сівалками.—Все говорило про лихоманкову поквапливість. А все ж, серед цієї лихоманки відчувалося—немає якогось єдиного керівництва, певного плану. Робилося все разом з шумом, гамом і безсистемно.

Найбільше робив шуму, бігав і метушився сам директор, що своєю біганиною та криком лише перешкоджав людям працювати. Махаїв сварився зі всіма: і з робітниками, і з техніками, і з доярками, і навіть з начальником маленької Роганської станції, що той мовляв, не спромігся zorganizувати дозову метеріялів.

Але Махаїв любить і хвастонуть.

— От у мене вже стоїть біля 600 корів, 220 свиней, 100 штук коней... Що ти думаєш,—звертається до Стьопи.—Як би не я, то хіба було б засіяно цієї весни 900 га! О, ми швидко постачатимемо робітників міста молоком, м'ясом, навіть хлібом. А перспективи?!. Красота! ВУКС утворює з нашої ферми комбінат і вже запроєктував до 1931 року довести розпашну земплощу до 2200 га, збільшити до 2000 голів корів, до 300 свинаток... Одним сло-

вом—красота!—строчив Махаїв, розмахуючи перед носом Гая руками.—Заведемо сектор господарства трусиків тисяч на три з половиною... Господарство Курей тисяч на 10... Зробимо їм відповідний комунальник з зеленою обсадкою... городи... Ех, і плянчики!.. Тільки якось... Не слухають мене—безпорадно махнув рукою і, заметушився, побіг. А з надвору вже чути вигуки:

— Це ж безобразіє, це ж чорт знає що!

Непомітно минула весна і літо для Стьопа. Майже весь час не злазив він з свого „сідла“, не розлучався з „комунаром“. Напочатку було так залюбки.—„Мов на аероплянні носився“—усміхаючись говорив Стьопа. А потім приїлось, звикся. І руки трудить.

Проте, Стьопа не покидав надії стати колись пілотом справжнього аеропляну.

Почав готувати собі „зміну“ стернових-трактористів. Потоваришував з тутешніми робітниками. Андрія-свинаря, Тишка-конюха та доярку-Оксану вчив на трактористів З ними й ремонтував свого „танка“. Потім возив будівельні матеріяли і не зчувся в гарячій роботі, як надійшла осінь.

— Це ж безобразіє... Це ж чорт знає що!—вбігши в гараж, де Гай розглядав щойно привезених двох „Фордзонів“, закричав Махаїв.

— Де завгосп? Ти не бачив його? Треба зразу ж погнати до центра... Ти розумієш, до сьогоднішнього дня не затвердили ще проекта для водопроводу. Адже осінь!.. Підуть заморозки. Не гаяти ж худобу і взимку в яр до річки,—бігаючи по гаражу викрикував Махаїв.

— Ти—профуповноважений, що скажеш?

— Ну, звичайно, безобразіє—погодився Стьопа—але й про друге не забувайте, товаришу директоре. Вже швидко збирання хліба, там і оранка на зяб, а робітників, сами бачите, не вистачить.

— О це, чепуха, найдемо! У разі чого, переведемо чорноробчих з будівельних робіт, та й „Фордзончиків“ же бачите, яких відчубувив мій завгосп!.. Погоничі їм ти вже приготував?

— Андрія й Тишка хоч сьогодні саджай на машину. Ті двоє—Омелько та Іван, що ви дали, туго піддаються. От Оксану треба б було, дуже прагне вона техніки та й здібності...

— І не говори, вона у нас одна на всіх доярок бідова. Та й Авдіюк, новий старший коровник... (доречі секретар осередку буде в нас), не дасть.

От з коровниками виходить юринда. Всього ж сім готово, а завтра ще 300 корів приженуть... Та й стайні для коней, свинарники—15 приміщень треба.

— Не подобається мені щось головний технік, ніби навмисно зволікає.—Відповів в задумі Стьопа.

Та Махаїв вже вибіг з гаража, і з двору чути його вигуки:

— Це ж безобразіє, отак!..

А вчора разом, один за одним, рухнули п'ять вальнуватих коровників—зі всіх семи. Добре, що корів в той час ганяли в яр напувати, і тому не сталась величезна катастрофа. Було б загинуло 500 голів.

Це справило таке сильне вражіння на доярок, а особливо на робітників, які будували коровники під керівництвом інженера Овчарова, що вони мало не покинули роботу—хотіли геть піти з радгоспу.

А кремезний Авдіюк зібрав їх та доярок і довго говорив з ними про шкідництво та про різницю соціалістичних господарства від якономій. Після нього говорив Стьопа про вдарництво.

Тоді Оксана перша сказала: „я оголошую себе ударницею“. А за нею і деякі доярки.

Після цього Стьопа пішов до своєї бригади майбутніх трактористів. І сьогодні не пояснював їм ні про житльор, ні про коробку швидкостей, ні про систему підойм, а ні про те, що найчастіше псується в тракторі...

Стьопа замріяно згадав про заводську братву—вдарну... І прямо з відкритими ротами слухали його: Андрій, Тишко, Омелько, Іван і Оксана.

— ... Да, там братва дійсно дружна, не то що... Тоді ж як ухвалили себе на вечері ударниками, так де той і прорив дівся! За якість дві декади—знято пляму з нашого заводу. Да, я тоді схибив, навіть на чорну потрапив... Ну й той... хотів заглядати... і маеш... прорив. Ех, як би це тут так ударна комсомолія!..

— А чом же, тра й нам комсомол організувати,—випалив худорлявий Андрій.

— Що ж, треба звичайно, та як. Жодного комсомольця!.. А я ж...—і запнувся почервонівши.

— Думаю ще тільки вступати.

— Погано. А тобі то... я вже подав був заяву, як був у Сталінському радгоспі та й не знаю... Як перейшов...—відповів Андрій.

— А ти напиши своїм заводським, хай і нам тут вступнуть—смокчучи цигарку, зауважив Тишко.

— А й вірно! Напиши їм Стьопа—жваво підхопила Оксана.

Тоді задумався Стьопа.

Директор Махаїв того ж дня помчав до міста з тривожними вістями.

Розпочалася гаряча пора.

Хіба до думок тепер, коли жовтий, стрункий стоїть хліб.

Так стрункий, як на чаті червоноармієць з піднесеною головою. Бо не обважніли стебла колосистими колосками...

— Такий вже врожай цього року. І 35 пудів з га не збереш,—говорив метушливий Махаїв, розтираючи в жмені напівпорожнього колоска.

А кремезний (чомусь нагадував він міцного коріння з під дуба) коровник Авдіюк похмуро буркнув...

— Не зорали восени на зяб—от і такий.

А туди далі гичка буряка вже почала одягати жовту кофту—значить швидко проситиметься копати.

А тут раптом почали сікти ранні осінні дощи, ніби сміючись із невдач молодого радгоспу.

День і ніч бігав, метушився Махаїв. Бігав чорнобородий завгосп, нервував Авдіюк, а за ними трактористи.

Як тільки випадав більш-менш погожий сухий день, зразу кидалося всі трактори і всю наявність радгоспівського реманенту на поле.

По дві зміни, майже по 18 годин на добу працював Стьопа зі своєю бригадою трактористів. Вони були за старших, вони ж і за стернових, маючи по дві семифутових снопов'язалки ззаду. А Стьопа у свого „танка“ мав всі три, та ще й іноді й на третю, швидкістю газував.

Сновигали лобогрійки, перегукувались дівчата, складаючи полукіпки.

А молотити нікому. А буряки... А зразу ж треба розпочинати на зяб... Та й озимину сіяти, довозити хліб на ссипункт,—час збирання взагалі найтяжчий час для хлібних фабрик.

— Ой не впораємось ми самі, тов. Махаїв,—напосідав Авдіюк на директора і не менше на завхоза.

— Якось впораємось, якось вистрибнемо—заспокоював той і знов кудись метушився,

Проте і в Авдіюка—старшого коровника не лагодилося: Корови стояли майже під відкритим небом. Поки відремонтували ті коровни, що завалилися, череда почала хворіти. А будування нових щось не дуже посувалося.

— Грунт такий,—зробила висновки технічна комісія, що виїздила на аварію—ярки близько, та й річка—оповзні.

— Але для чого то треба було тулити їх до ярка. Хіба мало тут землі, де б їх поставити?—напосідав Авдіюк.

Інженера того посадовили куди слід, на своє місце.

А осінь більшовицькими темпами наближалася з кожним днем. І так: то усміхнеться сонцем—тоді гаряча праця, то заслинить проривом—тоді сиди.

А як задошило, хоч-не-хоч, тоді—спочиває тракторист.

Прийшов Стьопа в гуртожиток,—немає ні Андрія, ні Тишка, десь пішли до доярок. Згадав Стьопа—Андрій давно б'є око на Оксану. Якось сумно Стьопі, коли немає роботи. Ніби сирота тоді...

Вирішив використати час, написати до заводського комсомолу, про що прохали його хлопці: „організувати комсомол“.

Писав, але нічого не виходило. Так багато відразу бажань. І про осередок, і до завкому про культшефство і про те, що мабуть можна подавати й заяву до комсомолу йому.

А як же з проривом? Що тут?.. Хіба написати, щоб допомогли... А обіцянка т. Розкішному, що він виправдає себе... і як той подумав і сказав: „Ну, добре. Я „за“! І от маєш прорив. Ні. Не слід їм... Яюсь самі... Напружитись треба...

Єдине, що вийшло—невеличкий лист до комсомолки Нюри.

Нюра нарізала паровозні шпильки. По старечому хлюпав її маленький револьверний варстат, а сріблясті стружки гадючкою звивалися, шипіли.

Нюра спішила. Ось уже сьомий день декади, а збільшення відсотків далі не посувається. Маруся ж все більше й більше випереджає її та у відсотках так і якісно. І так щодня.

Невже і цієї декади не виконаю союмови?

Не помічає Нюра, як з силою натисла на ричажок.

— Дзі-і-і-і!..—глибоко вгруз різак, а трубка, з якої нарізалася шпилька, звернулася на бік—шкребла.

Сіпнула за переводної підойми і миттю вимкнула шкив варстата з загальної трансмісії.

— Невже знов поламала різць... Ні!—радісно зідхула—ху, аж серце забилося!

Ще ж учора на комсомольських зборах говорилося про неохайне ставлення декого з комсомольців до струмента, і от маєш... І саме вчора така пригода сталася із Нюриним різцем...

Швидко розгвинтила головку супорта, витягла трубку, а налагодивши, мимоволі глянула в той бік, де працювала Маруся. Та вп'ялася очима в деталь, застигла, ніби вилита з металю.

Лише руки упевнено спрямовували різак, та дощевими бризками відлітали сріблясті стружки.

— Ех, Марійко, якби я так!—милувалася Нюра справності товаришки по роботі.—Все яюсь у неї виходить... Навіть коли танцює. А тут—даремно хвилин 10...—вже досадувала на себе Нюра.

Тільки включила трансмісію, як загув гудок на обід і поволі став затихати рух і шелест: шківів, ремнів. Потиху завмирало пронизливе дзерчання автокляпательних молотків.

— А, Нюрочка, тебе то мені й треба!—відкілясь випірпнув Коля Сорокін.—Ну ж бо Затанцюй!

Нюра зовсім сердита: „Ясно, і сьогодні Марійка попереду“...

— І чого б то я танцювала!—огризнулася вона.

— Ось і сьогодні чуть було не поламала різця.

— Знаю, знаю, Нюрочко, і ти вже взялася за розум.... Молодця, інакше і неможливо ударниці... А все ж—потанцюй. Тоді щось покажу.

І Коля почав комічно вибрикувати одною ногою, показуючи як саме треба.

— Ха-ха-ха! Ну ти ж і сатана Коля!—розсміялася.—Ну, ось і я так... Отак... Отак.—задрібноувала однією ногою Нюра перекиваючи Миколу.

— Ще, ще!—аж хапався за живіт Коля.—Ну, добре, ось тобі, діставай.

— Лист?—радісно вигукнула і підскачивши вихопила конверта з високо здійнятої Коліної руки.

Нюра швидко пробігла очима і озирнулася в бік товариша. Та Колі вже не було. Кинулась навдзогін. А нагнала його аж в ідальні.

Захекавшись сунула листа під ніс юнакові.

— Читай!

Здивовано взяв до рук листа, а що далше читав, то глибшали борозди зморшок на його чолі.

— Да...—зідхнув—знаєш що, Нюра. Йдемо ми з цим листом до тов. Розкошного, хай він порадить що тут можна зробити.

Молоддю виповнена клубна заля. Тут галас і сміх, бадьорі пісні. На сцену вийшов секретар комсомолу Коля Сорокін, за ним піднявся Розкішний і поволеньки шум зник.

...відчинені загальні збори комсомолу...—почав Коля...зібралися ми, аби зліквідувати ще один прорив. Будівництво соціалістичних господарств є загально пролетарська справа...сьогодні один член нашого осередку одержав листа від робітника нашого цеха...його я вам^і зачитаю.

„Коля витяг з кишені синенького конверта і, розгорнувши папір почав з середини:...

...І от я бачу, що зі збиранням хліба як і буряків ми не впо-
раємся. А завідуючий лише метушиться, бігає, та кричить. Робо-
та ж з того щонь надто пльово посувається. Знаєш, якось не
вміє він організувати її, а якщо—управимось каже. Був він колись
не то агроном не то ветеринар і хоть партієць та інтелігенщина з
нього.

А раз і каже: „Звернемось за допомогою то скажуть, що
не зумів справитись з роботою“. А мені, Нюра, так прямо больно.
Яка ж пора... Як пропаде хліб—то збиток і державі, і виходить
ніби то я не виконав довір'я нашого заводу. От і перед робітни-
ками буде сором, та й перед комсомольцями. А як я тоді буду
дивитися в очі тов. Розкошному, якому дав пролетарське слово
зправитись. А я ж ще задумав вступити й до комсомолу... я так
часто згадую тут зі своїми товаришами: Андрієм, Тишком, Омель-
ком та Оксаною—як там у вас здорово комсомолія розпочала
ударництво, а за вами тоді пішла вся молодь й дорослі. І так
швидко був зліквідований прорив цеху. І я думаю:—Ех, як би й
це тут зорганізувати отаку комсомольську брашку! за якусь п'яти-
денку як не було б прориву...

...А ще, Нюра, напиши чи знято вже мене з чорної дошки.
Розізнай, чи можу я бути прийнятий до вашого осередку комсо-
молу. Адже виправив я оту свою помилку... Передай привіт Гнату,
Васьці, Колі, а разом довідайся у нього, чи варто нам писати за-
яву до завкому нащот того, щоб заводом або цехом культшесство
взяли ваші робітники над робітниками нашого радгоспу. Та й про-
сять хлопці зорганізувати туга комсомол“...

— Оде товариші, як бачите, такого листа надіслав Стьопа Гай з Роганського радгоспу.

— Молодець Стьопа!

— Правильно!..

Що правильно?.. Чому не до осередку, а якийсь Нюрі пише!..

— Правильно!..

Тоді виступив секретар партосередку т. Розкішний:

...Прорив там одноразово є нашим проривом. Суть не в тому, що тов. Гай не офіційно... Що не звернувся прямо до завкому чи осередку. Важить факт... Хлопець видно не знає, які висновки зробила робітничка бригада, що недавно там була. Я сьогодні був у ВУКС'ї, взяв деякі виписки. Виявлено низку безобразій. Зовсім молодий ще радгосп... Директора туди треба висунути з робітників. Культшесфство треба взяти над цим радгоспом... У висновках прямо сказано:

„Жодної культурної роботи серед робітників нема, коли це вважати на гурток молоді, що готується на трактористів під керівництвом позапартійного робітника тов. Гая. А гурток по суті перетворився в щось подібне на позапартійний комсомол. Є велика тяга молоді до комсомолу, а осередку немає...“ і так далі.

Отже, ми бачимо, що треба дати негайну пролетарську допомогу, зліквідувати прорив. Як? Чи дамо?..“

— Дайош!..

— Правильно!..

...Зараз же zorganizуємо дві бригади по шістдесят чоловіка в кожній. Хто бажає, тут же і пишиться. Завтра вирушаємо зранку. Питання з заводоуправою і завкомом погоджено..

— Дайош радгосп!.. Браво!—весело гукнула зала, і мов вода з гори, залящало.

— Ша, тихше, товариші!—знов підвів руку Коля. Є ще одне маленьке питаннячко. І як трохи стихився шум голосів і гуркіт стільців, секретар комсомолу сказав:

— Обговоривши зі всіх боків, бюро знайшло можливим прийняти Стьопу Гая в члени комсомолу, навіть без його офіційної заяви, як одного з кращих ударників. А потім оформим... Да, а пам'ятаєте його помилку, як виступав був проти? А виправдав же себе на ділі... Знаючи його добре, бюро і вважав, що це йому якнайбільше нагорода—за героїчну боротьбу зі степом, за витриманість перед труднощами... До того ж ми маємо за розкладкою командирувати одного комсомольця до авіашколи. Знаєте ж, це Стьопине найбільше прагнення. Мрія в нього бути пілотом. Дамо йому командировку?..

— Дайош!

— Вірно!..

І зала знову ахнула гучними оплесками.

Ранок на Роганівській фермі розпочався нечуваним святом. Ще й сонце не встигло продрати запалені зі сну очі, а всі 300 робітників ферми збіглися до великого приміщення їдальні.

А відтіля вже лунали згуки буденовського маршу:

... А все наше життя —
боротьба!

Це 120 робітників тракторного цеха паровозобудівельного заводу, переважно молодь, приїхали зі своїм оркестром, щоб взяти на буксир ще молодий скотарсько-молочарський радгосп.

І ранок лунає сміхом, дотепами, піснями:

...Ми гвардія ударників
І ворог наш—прорив...

А там, аж на задніх лавах, розмістилися доярки. Тут пахнуть здоров'ям, пахне молоком і коровами, яких вони вже встигли подоїти. Тут теж веселий сміх у відповідь на дотеп свинаря Мухи.

У протилежнім кутку гурт бородачів і дорослих робітників оточили тов. Розкішного, Авдіюка і директора фарми. А директор Махаїв, як і завжди, все строчив:

О, йому теж обіцяли скоро дати допомогу... Вийджала комісія. А тут несподіванка. Така радість, така радість!

Чомусь, з одного погляда, незлюбив його Розкішний.

— Киньте ви, товаришу, директоре даремно базікати. Давайте наряди та будемо розподіляти побригадно...—обрізав Махаїва Розкішний і по тому подумав: „Недаремно той у висновках говорить про заняття його“...

— Прямо без мітинга і промови?—здивувався Махаїв.

— Потім будемо мітингувати, як зробимо діло,—похмуро кипів Розкішний, а відійшовши, буркнув, „якийсь дурень“...

— Де ж Стьопа?—шукаючи бігав Коля, і не менше його хвилювалася Нюра.

— Мабуть в полі зі своєю бригадою „тракторує“.

— Гр-та-та-таїтах...тах...—загурчало і ніби з-за обрію чмурнув шмат жовтого газу. А згодом показалися міцні груди „Комунара“.

— Стьопа!.. Будь я прогульник, що він!

І не встиг ще Стьопа й зіскочити з „сідла“, як його вже оточило молодече коло.

— Відкіля!.. Що я бачу?.. Братва!..—здивовано і радісно скрикнув Стьопа.

— Де ж ти гуляєш, до світа!

— Та чи ти на буксирі фордзона волочиш?

— А тож, розхляпався Тишків...

— Буксує, вчора до пізнього...—червоніючи виправдувався товстенький Тишко, і по дядківському, ніби з воза, злавив з „Фордзона“.

— Полікуємо. Наше ж це діло!—хлопнув Коля по плечу знятого ковілого хлопця.

Зехлинаючись від радості, Стьопа знайомив своїх товаришів з новими—радгоспівськими.

— Ну як ти тут живеш? Чом же ти вайло не писав стільки!

— А... Маруся! Ой, яка ж ти зробилася гарна Марійка!

— Брось, Стьопа,—підморгнув кривим оком Васька Нюх—бо коли б тобі Микола бока не склепав в тракторне „крило“.

— А хіба?..

— Ми розписалися,—червоніючи сміється Маруся.

— А ти Стьопа не знаєш, хто це?—і хлопці розступилися.

— Нюрочка!..

І тоді так міцно стисли один одному руки.

— Ей, збирайся! збирайся, одержувати наряда!—гукнув один, а за ним другий, третій...

Похмурі, краплисті і непривітні стояли дні. Важкі дні для збирання буряків, для молотьби врожаю. Проте, мало зважали на це, робота аж гула.

Розбилися по бригадах. В кожній бригаді половина радгоспівських, а друга—заводських. Розподілили обов'язки. Одержали завдання. Плани доведено до кожної бригади. Кожна бригада змагалася з бригадою і в кожній бригаді один з одним змагалися.

І склали союзову—на швидше і краще.

І тоді загула робота по-заводському. Загук Стьопин „танк“ біля молотарки „Кейс“, а Тишків „Фордзон“—біля „Серп і Молот“.

Ніби з гірла річки жовтим потоком лився зернистий хліб в мішки. Не встигали їх відвозити два автовантажника на станцію.

Тут сам Розкішний за розпорядчика, бригадира і робітника.

— Джз-з-жу-у!.. Джз-з-з-шу!—гуде тік, насичує повітря цією джиміліанною симфонією геть на кілометр в радіусі. І курява пилюки обгортає його.

— Ей!.. видче!.. ята!—іноді вигуки на відвантажників.

Снопи...ай...опи!

І дзвон молотарок знову заглинає все.

Тут: Коля і Стьопа, Васька Нюх і Тишко, Гвоздь Гнат і... Кожен змагається з другим і всі разом з кожним. Ніби в цеху на заводі об'єднала праця в дружній роботі всіх.

А на пахні:

Андрій з Омельком—трактористи, сновигають своїм „Фордзоном“, ззаду якого дві снопов'язалки. Там, далі, чотири лобогрійки добирають лишки нескошеного.

Та переважна більшість бригад—на буряках. Тут як і біля молотарок кипить, піниться робота. Шерега в сто двадцять чоловік зігнувши спину, фронтом наступає, ніби приступом долає ворога. Тут сам Авдіюк і два бригадири з тракторного—головні диригенти. Тут і Нюра з Оксаною змагаються з Марусею й Одаркою-коровницею.

А скрізь, полем, парують веселі димки похідної кухні.

І так три дні напруженої роботи від сонця і до сонця. Три дні боротьби зі степом, ранніми дощами і проривом.

Ми прорив зілківдували,
Ми ударним шляхом йдем.

Нашу юність, нашу впертість.
Революції несе.

— Товариші! Об'єднані збори с.-г. робітників Роганського скотарсько-молочарського комбінату, разом з робітниками тракторного цеху...—оголошує секретар Авдіюк.

... І відгукнулись вони, взяли нас на свій буксир, дізнавшись про небезпеку прориву... Є вина і невмілисть наша організувати роботу, розгубленість адміністрації... А ще і та вина—ми лише зводимося на ноги. Але є і інше: доводилося переборювати і труднощі бюрократизму в центростановах—ВУКС'у і навіть шкідництво... Так от, щойно одержав я „Комуніста“, і тут повідомлення ДПУ про шкідницьку контрреволюційну „Промпартію“,—намагалася вона зірвати соцбудівництво на терені СРСР... Чи діставали вони своїми клещнями до нас?—Діставали. Адже рухнуло п'ять нових коровників. Рухнуло. Бо шкідники добре розуміли, що ці наші скотарсько-молочні радгоспи та колгоспи—зліквідують останні труднощі—прорив в галузі сільського господарства—м'ясо-жировий... А ми ж ще, деякі з нас, робітників, поводимо себе тут ніби то наймити на поміщицьких економіях, а не так як в своєму соціалістичному підприємстві, в своїй зерново-молочній фабриці... А ну давайте, товариші, у відповідь, шкідницьким „промпартіям“, оголосимо себе ударниками аж до закінчення п'ятирічки та запрацюємо так, як опі три дні працювали разом з робітниками міста... Так, як і належить господарям свого соціалістичного господарства. Чи так я кажу товариші!...

— Пра-вильно!..

...у відповідь їм!..

...ударництво!

...Від доярок я, і мені доручили сказати вам, товариші робітники міста,—спасибі за вашу допомогу. Доручили сказати це. А скажу, що ми й самі бачили, що радгосп є наша рідна фабрика, а не якась економія. Та якось цього не добирали в толк до того часу, поки не показали ви нам приклад. Ось що я скажу у відповідь на шкідництво... Я скажу, коли тов. Авдіюк та Стюпа Гай говорили нам пояснення, як ото рухнули коровні, то, коли раніш корова наша доvale 5 літрів молока на добу, то ми добилися семи. І от сьогодні даємо своє слово довести до 9 літрів на добу. Це даємо слово обслуговувати не 10 корів, а 14 на одну доярку. Оце і все...”

— Браво тьотя Оксана, молодець!—і туш молодечого оркестру забили подальші вигуки і оплески;

Тоді говорили ще й ще. І говорив бригадир чабанів, який викликав весь цех тракторного змагатися з свинарнями, і говорили від лодівників, які дали слово до зими закінчити 5 останніх коровників і гуртожитків робітникам.

А в д тракторної бригади виступив худорлявенький тракторист Андрій.

— Бригада ця організована саме руками Стьопа Гай, і ми дуже вдячні за це заводіві, і Гаєві, бо це він зробив нас трактористами... і треба б ще тут організувати й комсомол... А скільки вже строк виходить Стюпі їхати і на завод, то дуже жалко розлучитися з ним... і ми оголошуємо себе ударниками до кінця і просимо ми, щоб культшефство заводом над нами...

Відповідав секретар партосередку Розкішний.

— Наш обов'язок був відгукнутися на тривожні звістки одного з наших, а тепер вашого робітника і допомогти. З радістю приймаємо ваш виклик на соцзмагання... З сьогоднішнього дня ми беремо над вами культшефство не на словах, а щодо Стюпи Гая, тк ми не маємо права його далі затримувати. Доручення заводу він виконав справно, а за більшовицьку його ударну роботу передаємо його як дарунок до комсомолу і командиремо до авіаційної школи.

Під гучні оплески і галас музики секретар комсомолу Коля вручив комсомольського квитка Стюпі Гаю і в тракториста, в якого вже очі звикли до зустрічних вітрів і газу, мимоволі заблищали сльози.

— „Товариші—з дріжжю в голосі почав—постараюсь ударною роботою довести що я можу бути справжнім комсомольцем і також, як я справлявся біля „комунара“... В нашій радгоспі ще немає комсомольського осередку, і я даю комсомольське слово його організувати. Тепер, нас вже два, з Андрієм, і не хвилюйтеся товариші трактористи, бо не поїду від вас. Закріплю себе за радгоспом до кінця п'ятирічки. Хоч би як хотілося мені вчитись на пілота, та доведеться ще трохи відкласти. Сумніває мене лише одне, що бракує нам третього комсо...

Та далі вже не чути, що говорить Стюпа. Заваджали тому оплески, вигуки і шум музики.

І тоді ж президія одержала записку: „Я теж хочу залишитись тут, допомагати радгоспу своєю працею і закріпити себе“.

Того ж дня в Роганьскім радгоспі було утворено комсомольський осередок, бо вже було три комсомольці. Третьою була—Нюра—то вона й подала заяву до президії. Вона погодила питання з тов. Розкішним і директором—помінятися з Оксаною роботою.

А після того молодь улаштувала вечір розваги—вечір урожаю й ударництва.

Н А Ш А Т Р И Б У Н А

АНДРІЙ ЯРМОЛЕНКО

ВАСИЛЬ МИНКО

ОБ'ЄКТ нашого розгляду — творчість Василя Минка. Багато з неї уже застаріло, багато і вийшло недолуге, і розглядати докладно цілу творчу продукцію насьогодні немає рації. Ми зупинимось тільки на тих творах, які тою чи тою стороною дають нам ключ до розуміння нової повісти Василя Минка „Штурмівці“, що безперечно заслуговує на докладну критику. Ми далекі від тої думки, що минуле уже перевидзначає назавжди і наступне, ми далекі від меншовицьких поглядів Переверзева про соціальну передвизначенність авторової творчости. Щодо Минка то таку помилку роблять ті товариші, які всю багатогранність Минкової повісти „Штурмівці“ намагаються звести до продовження старої „Беладонівської“ лінії. Та буде помилкою й недооцінювати зв'язку попередньої Минкової творчости з „Штурмівцями“, бо ж творча метода письменника впливає, кінець кінцем, з його клясової психоідеології, творча метода не рукавичка, яку можна скидати і надівати на першу вимогу. Старий перейдений етап Минкової творчости безперечно тяжить і над останньою повістю. Урозуміте це — значить перебороти в подальшій творчості те шкідливе, те недоброякісне, що лишилося і в „Штурмівцях“.

Минко, як і більшість письменників молодшої генерації, вийшов на літературну арену, як автор дитячих п'єс. Драматургія часів 24—26 років — це, переважно радянізація класичних п'єс. Згадаємо, хоча б славнозвісну п'єсу Сенченка „Ой не ходи Грицю“, де до старих героїв наліплювано нові клясові налички. Минко, правда, не перемонтовував п'єс старого репертуару, а тільки переробляв відоміші радянські дитячі оповідання на п'єси. Перша така переробка — це „Лісові круки“ (за оповіданням Громова) і друга „Ой у полі жити“ (за оповіданням Головка „Червона хустина“). Минко кінець-кінцем тільки діялогізує оповідання, навіть недостатньо пристосовуючи до сільської сцени. Робота автора над оповіданням Головка полягає в тому, що він замість пісенного „козаченька вбито“ подає „більшовика вбито“. Савченко у передмові до „Штурмівців“, наводячи той факт, що позитивний герой у Головка гине, а у Минка тікає од ворога, вбачає в цьому недіалектичне розв'язання. Ми га-

даємо, що такий висновок поспішний, бо ж, як відомо, і сам Головка коли оповідання першого періоду кінчав песимістично (в розумінні долі героя), то пізніше перероблює „Бур'ян“, даючи бадьорий епілог. В цьому відбилася вимога часу, в цьому відбилосся розуміння поінакшому долі своїх героїв. То нічого нема дивного в тому, що Минко ще раніше переробляє кінець оповідання на позитивний. Можна закидати Минкові одноманітність діалогів, можна закидати нерозуміння сценічної техніки, але ні в якому разі ні кінець, який тільки-такий і повинен бути для дитячої аудиторії.

„Пастушкові пригоди“ — оригінальна п'єса Минка знову ж як і інсценівка написана на тему громадської війни. У п'єсі відбилосся всі атрибути етнографічної драматичної школи: пісні, казки бабусі, пастушки з традиційним кулемом і т. ін. Ми підкреслюємо це тому, що і в подальших досконаліших речах автор ще значною мірою слабує на отой самий етнографізм. У „Пастушкових пригодах“ особливо відбилася наївність в побудові сюжетових узлів: то хлопець із під кожуха повстанця тікає, то повстанець, надівши перевернутий кожух, ховається серед овець, і багато інших недоречностей виявляють примітивне розуміння автором складних процесів громадянської війни. Мусимо оговоритися: дещо з цього примітиву треба покласти на рахунок того, що автор п'єси писав спеціально для дітей. але це, звичайно, виправдує мало. Отже, про ранні дитячі п'єси Минка говорити багато не доводиться, ми про їх згадали тільки, як про вихідний пункт творчості Минка.

Пізніша п'єса, призначена для дорослих, мало чим різниться від ранніх дитячих п'єс. Я маю на увазі етюд „Герої буднів“, написаний десь 27-28 р. У цій п'єсі ми помічаємо запровадження нового елемента, кохального сюжету, який вмикається в дію. Він, сюжет кохальний, правда не головний, поданий між іншим, але автор досить виразно ставить наголос на те, що гарна дівчина покохає не хулігана, а червоноармійця Дмитра. Дмитро, як і Головкин Давид, повертає з Червоної армії на село і намагається його електрифікувати. А в селі комсомол не працює, бо не знає що робити, окремі комсомольці п'ячать, а куркулі визискують бідноту. У „Героях буднів“ виявляється один момент, який поклав досить помітне тавро на пізнішу Минкову творчість: це — нечітке ставлення політичних проблем. Сам „герой буднів“ Дмитро не розподіляє селян класово; для нього існує дядько, який „не дурний, розумний, але обережний“. Коли ще до того додамо і завдання Дмитра — зробити діло невелике, а „маленьке-маленьке, щоб його подужати“, то виріблюється певна настанова на дрібні справи, настанова на діяцтво. Для сміху в етюді на зразок просвітянських п'єс виходить п'яний дядько який заявляє, що „мужицький ілемент не дурень“. Середняк Семен становить центральну постать п'єси, або вірніше центральну постать на яку спирається Дмитро у колективізації. І от цей Семен заявляє: „десять років пройшло, а ми вміли тільки економії панські палити, буржуїв душити, а прийшлося жити — не вмієм“. Ніхто йому в п'єсі не заперечує, а відтак треба думати,

що Семенові думки — це думки самого автора. В цьому ми бачимо головну помилку творчої методи ранніх творів Минка: протиставлення громадянської війни відбудовному періодові, протиставлення класової боротьби господарчим питанням, нерозуміння діалектично-єдиного процесу диктатури пролетаріату. Автор спостерігав часом інтересні явища, умів схопити під письменницький об'єктив інколи й непогано окремі факти, але не зумів всіх моментів пов'язати в єдине ціле, йому бракувало марксо-ленінських висот у поглядах на соціальні процеси, а відтак він і збивався на копіювання просвітянських шаблонів, на протоколювання окремих фактів. Хоч у творця суб'єктивно був цілком правильний задум: показати „героїв ауднів“, героїв відбудовної доби.

1930 року виходить, незаслужено непомічена критикою, Минкова хроніка „Комлед“; „Комлед“ — це розгорнене оповідання на той самий сюжет, що і „Героїв буднів“. Тільки тут, замість комсомольця п'яниці, виступає комсомолец шкурник (в обох творах їм протиставлено комсомольця-активіста). У хроніці є й кохальний сюжет, і об'єкт цього сюжету — дівчина, є й славнозвісний середняк, є й п'яниця, якого жінка витягає зі зборів. Але автор, замість виправити помилки „Героїв буднів“, їх тільки поглиблює. Марко, спритний хлопець, виробивши собі філософію: „живи тепер по людському, живи поки молодий“, втік до міста, як шкурник шукати собі кращого заробітку. Він одривається од комсомолу, бо гадає, що сам „доскочу кращого“, комсомол він тепер ненавидить. Зрештою, за допомогою опортуністів з осередку цей Марко закінчує тракторні курси, приїжджає на село, але знову тікає шукати смачнішого хліба. Автор шкурникові, що прикривався комсомольським квитком, не дав належної відсічі, а поставився до нього по примеренському, бо й під кінець книги сподівається, що „Марко ще не загинув для комсомолу. Молодість, любовні історії“ от по авторовому причина Маркової втечі, а не ворожо клясові впливи на нестійкі елементи комсомолу. Незаможники в „Комледі“ не йдуть до колективу, а радше йдуть працювати на куркуля. Комсомольський осередок відірваний від господарчих справ, і тон колективізації задає середняк, який продовжує традицію Семена з „Героїв буднів“: „І досі комизам живе згадками про 20 рік, про розкуркулення. Збори збираються для того, щоб податки розкласти, а щоб поговорити про господарство, про те, як вибитися з злиднів — ніхто ще ні разу не заїкнувся“. І цю „філософію“ видає за реконструктивної доби (хоч і написано її в червні 28 року)! Куркуль за визначенням цього середняка (а за ним і самого Минка) багатий тому, що в нього є все дідівське і тільки між іншим, тому, що куркуль визискує бідняків. Сюжетно твір справді таки хроніка: автор не використовує досить вигідних сюжетних колізій, як наприклад, знищення ревкомісією розписки, а спокійно крок за кроком констатує факти не даючи їм правильного партійного пояснення. У нього як і раніше, на селі всі дядькі, які спочатку

і слухать про колектив не хотять, а потім, невідомо чому, вступають до нього.

Є ще кілька оповідань сільської тематики збірка („Лісова бувальщина“) але написані на побутову тему, вони чогось помітного в творчості Минка не становлять, і тому ми з свого розгляду їх вилучаємо. Тут треба хіба відзначити одну характеристичну рису творчості Минка — це певне вороже настановлення до канцелярії взагалі. У „Лісовій Бувальщині“ після того, як жінка через темряву, через забобони загинула, доповідач тільки й знає, що констатує успіхи в роботі серед жінок. Пізніше у „Беладоні“ доповідь про боротьбу з повієм робить садист. Щоб не повертатись до цього відзначимо, що і в „Штурмівцях“ з канцелярією у автора асоціюється тільки бюрократизм. (Пригадайте історію з житлокоопом). Разом з своїми героями автор обурюється на службовців взагалі через якогось бухгалтера. Це вже може дрібниці, але і в них автор не зміг розібратися, бо ж поняття службовець ще не характеризує класового характеру данної особи, бо ж у нас апарат державний — радянський, хоч і з великими домішками бюрократизму. Автор робить наголос тільки на останнє.

Викінчений тип бюрократа, бюрократа більше через свою неписьменність, через несвідомість — Юхно Пролетарський із гуморески „Власть на місцях“. — Це оповідання про декласованого селянина, який механічно пристав до революції, механічно виконував розпорядження, його використовували класові вороги, і він, зрештою, опиняється в Бупрі. Минко до цього героя ставиться доброзичливо, і в цьому є певна загроза для автора. Один час заперечувалося взагалі можливість пролетарського гумору на тій підставі, що пролетаріят сміється з класового ворога не доброзичливо, не гумористично, а сатирично. Це не зовсім правильно, бо крім класового ворога, у пролетаріята є внутрішні, так би мовити, вороги: некультурність, наплювальське ставлення до своїх обов'язків і т. ін. Загалом є такі вороги, проти яких виставляти сатиру це, значить, з гармати палити по горобцях. Але чи Юхно Пролетарський тільки горобець, чи не є він щось гірше, чи не ставить він свідомо чи несвідомо палиці в колеси революції? Подавати його доброзичливо небезпечно. Але тут є ще й інша загроза. Юхно Пролетарський увесь час піднімається по службовій кар'єрі і ніхто не помічає, що він чужий пролетарському рухові. Виходить, що оточення не краще від цього Юхна. Подавати твір, в якому все смішне, в якому не показано позитивних елементів нашої доби — це хай несвідомо — допомогати нашим ворогам. Такий об'єктивно кінець творчості Іллі Ільфа та Петрова, такий наслідок багатьох комедійних фільмів. Недарма закордонна буржуазія так гаряче накинута на новий роман тих самих Ільфа та Петрова. Позитивне, те основне, що становить рушійну силу, пролетаріят, герой нашого часу повинен бути протиставлений отим комедійним героям. Минко, правда, свого героя ув'язнює, але не ув'язнює він його в свідомості читача як кількорічну „Власть на місцях“.

Ми обминаємо низку творів з сільського життя, як наведено „Про сірі очі“, Савчине весілля“ та інші в яких село править тільки за тло, а головню в них розв'язується біологічну статево проблему. Ці оповідання, кінець-кінцем, ведуть лівію від „Беладони“ про яку буде річ трохи далі. З творів на сільську тематику треба відзначити ліричний „Лист до матери“, де автор малюючи життя комуни, закликає матір до колективного життя. Тут можна б зауважити деяке лякування дійсности, деякі недоречности, але все це викупає знову ж повторюємо, інтимна ліричність, ширість оповідання.

Авіаоборона в українській художній літературі зовсім не репрезентована. Тимчасом, як за кордоном виходить багато романів, повістей, нарисів про авіацію, то в нас тут прогалина. Перед Лочафом насамперед (Минко член і активний працівник Лачафу) це питання стоїть особливо актуально. Автор „Штурмівців“ свою працю в Червоній Армії, в авіаційній частині зумів перетворити в художні образи. У Минка є збірка оповідань під назвою „Люди повітря“ (SW2. Поміж двох станцій. Випадок коло мосту), що становить одне з кращих досягнень цілої Минкової творчости. Правда, тут подається роллю авіації в громадянській війні, тоді, як на сьогодні стоїть питання про роллю авіації в добу реконструкції, в добу готування до нових класових воєн. Автор у цих оповіданнях не стає на романтичні котурни, не вдається до голої публіцистики, до схем, до переліку цифр, хоч і не вільний він від деякого натуралізму, але в цілому оповідання справляють бадьоре враження.

І от—збірка „Беладона“. З попередньою творчістю вона зв'язана хіба тим, що герої збірки одягнені в червоноармійський авіаційний одяг. Автор у „Беладоні“ ставив поважне завдання: довести, що повія не та дівчина, що через матеріальні недостатки пропадає себе, а повія та жінка, що гуляє, бо живе сито. Настановка цілком серйозна і нема що заперечувати, але автор не підніс питання на належну височінь: багато уваги приділив описові непотрібних деталей, а головне, що всі факти, всіх героїв Минко подає емпірично, не вдумуючись у їхню соціальну функцію. Оповідання ведеться від першої особи, від „я“, але й це я не дуже високо підноситься над героями, а відтак читач розгубляється: деж, кінець-кінцем, істина, що ж хотів довести автор і що він довів. Критика „Беладони“ теж не піднеслась з самого початку на принципову височінь. У „Молоднякові“ Рейд багато говорив про лаконічність мови, про жвавий діалог, про натуралізм і нічого не сказав про соціальну функцію твору. У „Критиці“ Савченко розбавив оцінку формалістичними міркуваннями про роллю розповіді, наче б без розповіді неможна написати такої саме невдалої „Беладони“. „Літературна газета“ правильно зазначила соціальну функцію повісти, але недостатньо переконливо це доводила.

Та не будемо довго зупинятися на бульварній „Беладоні“ і перейдемо до непосредного свого завдання.

Попри всі помилки критики, Минко усвідомив, що шлях „Беладони“ це не шлях пролетарського письменника. Минко переорієнтував цінності й приступив до перебудови своїх творчих шляхів. Наслідком перебудови й вийшов, правда пролежавши понад два роки в редакторському портфелі, новий твір „Штурмівці“. „Штурмівці“ премійовано на конкурсі юнацької повісти та роману. Вже саме це свідчить, що роман заслуговує на серйозну увагу. Та на це покладатися дуже не доводиться: сумний приклад „Без ґрунту“ приклади преміювання „Червоного перцю“ дають нам право ставитися поки не зовсім довірливо до премій.

Завдання роману автор визначив у гаслах: „всю енергію, вміння і сили на виконання п'ятирічки! Всю енергію, засоби на реорганізацію побуту!“ Оці два завдання ревіюштабу проходять через цілу книжку, хоч і не завжди як слід пов'язані між собою. Дія роману відбувається на заводі сільсько-господарських машин. Автор показав організацію комсомольської ударної, як наслідок боротьби проти симулянтів, показав як ударна боролася з прогульниками, як ударний цех взяв на буксир відсталий, як організовано ревіюштак, як ревіюштак утворив першу комсомольську комуну, а від неї недалеко й до перетворення всього заводу на комуну, бо справедливо один з героїв заявляє „що учорашня мрія сьогодні стає дійсністю, а сьогоднішня — стане завтра“. Віра в майбутнє, або скорше, певність комуністичних шляхів існує — це найхарактерistiчніше для цілого роману, і цією стороною роман безумовно заслуговує на найсерйознішу увагу пролетарського та пролетарсько-колгоспного читача. Пізніше в нарисах „92%“ автор знову повторює про оцю віру, певність майбутнього, але там це дається як голе гасло, а в романові же воно конкретизовано: кожний етап розвитку соцзмагання — це здійснення найширших мрій. І наслідком ударництва, соцзмагання виконано 137% плану, піднесено продукційність праці на 31%, знижено собівартість на 14%. Крім того, автор відряджає своїх героїв в сільсько-господарську комуну ремонтувати машини і тим знайомить читача, хоч і побіжно, з реконструкцією сільського господарства.

Поруч цієї проблеми, проблеми соціальної, виробничої автор намагався в зв'язку з нею розв'язати друге питання, — питання соціалістичного побуту, бо „побут це найстрашніший наш ворог, і по ньому ми мусимо дати перший революційний залп“. Як висловлюється один герой, а за ним слідом і автор, що „неможна ж розділяти робітника надвоє: комунара в заводі і індивідуаліста в родинній норі“.

Досить розглянути хоча б місце про сільсько-господарську комуну, щоб побачити, яке неоднomanітне стилеве обличчя Минка, як кілька різних стилевих тенденцій борються в його творчості. Загальні проблеми автор подає у піднесеному патетичному тоні „ще побачать вони і нові дні, про які так захоплено розповідав голова комунський. Життя розбило мое недовір'я, я з захопленням зустрічаю кожен наступний день, бо він несе нові й нові пе-

ремоги" Минуле комуни автор подає протокольно, нашвидку, як спеціальний кореспондент. Такий спосіб протокольної передачі пізніше особливо відбився у нарисах „92%“. Коли ж автор починає говорити про сучасний стан комуни, то подає, здебільшого, окремі побутові картинки, розбавляючи їх відомою вже нам патетикою. І зовсім яскраво виходить в автора, коли він починає розповідати про статеві взаємини своїх героїв. Цілий розділ з комунського життя присвячено цьому („Комунізм і Настя“): там автор з жахом заявляє, що в комунських умовах вона (історія про нещасне подружжя А. Я.) набирає ще гостріших форм“. Як ілюстрацію до цього автор у комуні з'єднує своїх героїв в кохальному апотезі, який дозволимо собі навести.

„Ой, не давіть так, Андрію, кісточки тріщать...— Зашепотіла Шура, а Андрієві здалося, що її на весь сад чутно...

— Мовчіть.

Лише, коли відчув, як напружене до нього Шурине ество, враз наче ослабло, тоді блискавично й болісно з'явився уламок думки: „а що коли вона не хоче цього“. Реакція від цієї думки була такою сильною, що Андрій ледве не випустив Шуру на землю.

Ну простіть же, більше цього не буде...

Несподівано Шура шарпнулася і оповивши руками Андрія за ший, потягла до себе.

Кому й за що прощати... Я сама цього хотіла.

Сама... Аж скрикнув щасливо Андрій. Ой який же я дурень"... Дух „Беладони“ ще вітає над Минковим „Штурмівцями“. Автор ще не порвав цілком зі спадщиною старого. Побутова проблема у Минка в багатьох місцях заходить в тупець непотрібних сексуальних деталей. Ми не погоджуємося з т. Савченком, який у передмові стверджує, що Минко в „Беладоні“ намагався отруїти своїми оповіданнями їхню (пролетаріату, трудящого селянства А. Я.) свідомість.

Минко і в „Беладоні“ і в побутовій частині Штурмівців намагався розв'язати поважні побутові питання, але, захоплюючись фотографізмом, натуралізмом, об'єктивно скончувався до задоволення міщанина, такого позадного до сексуальностей. Невміння поєднати загальні перспективи з сьогоднішнім станом, невміння художньо узагальнити те, що сам спостерігав і те, що йому відомо з інших джерел, недостатне вміння, недостатня фантазія у створенні типових образів—хиби творчої методи Минка.

Весь роман, можна було б розбити і дуже легко на три, вже зазначувані стилії: патетика загальних перспектив, протокольна подача минулого і яскраві малюнки сучасного, переважно, побутового.

У повісті один з головних героїв—це Андрій Баркалов, секретар цехосередку, активний партробітник, але, як сам він себе визначає: „одною ногою ще стою на вчорашньому ґрунті, живу в своїй комірчині, маю свою дружину, свою дитину, свою ложку для

їжі. Мало того, що я хочу відірватись від учорашнього, колиж нікуди стати, ще не підготували ми ґрунту, не підвели бази". І цю свою думку Андрій Баркалов підтверджує власним прикладом: у нього жінка тільки куховарка „професією жінка", бо він завжди буває тільки на зборах, на засіданнях, а дома грає в шахи. Вихованням жінки він не цікавиться, йому, здається, все рівно, якими інтересами живе його Таня. Читач, безперечно, має право задати авторові питання: чому ж він показав якраз такого секретаря цехосередку, що не порвав з старими побутовими звичками. На це можна дати одну відповідь: автор хотів показати, як в новому, комуністичному лишилися рештки старого, і як це старе викорінюється соціалістичною практикою, а для цього авторові Баркалов був якнайпридатніший матеріал. Для характеристики Баркалова важливий ще такий дрібязковий, здавалося б, момент: Андрій чванився своїм революційним минулим, аж доки його не присоромив старий робітник запальник. Цей момент характеристичний тою стороною, що показує Баркалова, як особу ще не зовсім зформовану, як партійця, над яким тягнеться ще дуже дрібнобуржуазні звички, а тому й не диво, що він за ефективністю, за гонором не побачив дрібнобуржуазних елементів свого побуту. Андрій під кінець роману зрозумів, що проблема вільного подружжя розв'яжеться тільки наслідком матеріальної незалежності обох статей. Але далі йому автор вкладає маленьку неточність, за яку вже й ухопилася критика. Про майбутнє Андрій так висловився: „а це вже ціла проблема, Шуронько". Тут треба було сказати не проблема, а уточнення, конкретизація основних настанов. Гірше, що цей же Андрій далі впадає зовсім в ідеалістичну трактовку майбутньої родини, яка по його буде базуватися на якийсь „загальнолюдський любові".

І от цей самий Андрій закохується в комсомолку робітницю Шуру. Батько Шури поліг під Перекопом, вона працювала на заводі, на курорті була зійшлася з інженером, але зі своїми комсомольськими поривами не змогла вжитися з міщанином шкурником, який переконував її: „ідеями своїми довго не житимеш, то все молодість, ілюзія, а поживеш—порозумнішаєш". Шура викриває Анатолія, якому тільки „більшою ставкою пахне" і, зрештою, коли довідується, що її колишній чоловік до всього того ще й контрреволюціонер, не хоче навіть с ним розмовляти. Але поруч соціальної причини, розходження Шури з Андрієм Минко поставив і причину етичну, причину моральну, бо Шура зраджує Анатолія і „не хоче далі ховатися з цим". Одя двосторонність Шури, її соціальна ненависть до Анатолія і якась етика, проти якої вона повстає, уневиразлює саму постановку питання. Бо й справді, чи Шура тому покинула Анатолія, що він міщанин, чи тому, що кохала іншого?

Андрій покохав Шуру, покохав її як гарну жінку і як громадську робітницю. Вона була прямою протилежністю його жінки Тані, Таня, як уже згадувалось, більше цікавиться, хто з ким побився

на кухні, про політику вона мала тільки базарне уявлення. Попрацювавши на виробництві, вона відродилася, з неї став новий тип люднини, жінки пролетарки, Правда це психологічне відродження Минко показав слабо та йому й загалом бракує психологічних мотивацій: замість показу психологічних переживань, він подає побутові факти, через які читач зможе тільки догадуватися про переживання героя. (Таня йде в театр, ходить з дочкою на завод, живе окремо і т. і.) Таня за порадою Шури поступила на завод, і там довідалась про зраду. Зрада на неї впливає дуже, до нестями, але разом з тим момент довідання про гуляння чоловіка з Шурою став за переломний момент в її світогляді. І наприкінці роману ми вже бачимо, як Таня у спільній роботі, у спільній боротьбі поборолла біологічну ненависть до Шури. Праця, громадські інтереси заводський колектив витруїли ненависти Тані до Шури. Отже, щодо Тані Минко ставить правильну настановку і правильні робить висновки. Не так вийшло з іншими героями.

Андрій кінець-кінцем лишився, таким як і був, і його поворот до дружини мотивовано хіба тим, що дружина стала окремо жити. Перероблення психіки Андрієвої не показано, в відтак, його роля, як секреторя цехпартосередку як комунара вийшла бліда, вийшла статична, малоправдоподібна.

З показом Шури автор знову ж не вправився як слід. Чому вона не одружилася з Баркаловим? Виходить, що те, проти чого вона боролася—бездушна загальна черства мораль перемогла її, бо тільки із жалю до Тані, бо тільки ж через обивательські пересуди вона покинула Андрія. А не май вона окремої квартири, то невідомо як шеб автор розв'язав цю проблему. У цьому моменті треба погодитися з автором передмови до Штурмівців Савченком, який відзначає механічне розв'язання взаємин Шури і Андрія. Але тут може бути друга постанова питання: Шура не кохала Андрія, так як не кохала і Анатолія, що її зближення з Баркаловим це тільки тимчасове захоплення. У такому разі Шура як об'єкт, на якому автор хотів показати перетинання соціального й біологічного, дуже невдачний. Тоді має рацію Таня вважати посилку Шурою її на завод, як засіб позбавитися. Звичайно, що автор не так думав, але він недостатньо вміло розмежував різні моменти, недостатньо вміло окреслив, або вірніше, докреслив Шуру.

Шура є той основний елемент, основний герой, навколо якого, організовуються герої соціалістичного змагання, організовуються герої-борці за новий побут. Автор показав і ворогів їхніх, симулянтів, ледарів, хуліганів, які соцзмагаються за те, хто більше з'їсть тістечек, які працювати не хотять, а тільки вимагають якомога більше від заводу. Можна без перебільшень сказати, що одного з таких хуліганів—Жору автор накреслив прямо таки клясично. Показано Жору і в родинній обстановці, як егоїста, і в його поверховій парикмахерській культурі і, зрештою, в побутових питаннях, бо з-за нього страдає одна з героїнь—Оля. Але неможна замовчувати й того, що в показі і позитивного, і негативного людського

матер ялу Минко інколи впадає в ідеалістичну трактовку побуту як якоїсь іманентної категорії: зміна побуту у „Штурміців“ часто відбувається не як наслідок зміни виробничих взаємин, а прямо й навпаки—побут передвизначає виробниче місце героя (Таня на заводі активізується великою мірою через родинні неполадки). Традиції Глеба і Даші з „Цементу“ виявляються і в повісті Минка—традиції трактування зміни психології героїв родинно-побутовими моментами де виробництво тільки править за тло. Минко зробив крок значний супроти Гладкова, але ще не вибрався з лабет „проблемної“ літератури.

Ми вже відзначили стилеву нерівність творів Минка: фотографізм в одних місцях і загальна патетика в інших. Автор сам це видно усвідомлює, бо коли його Шура почала говорити: „скупчила Несторе, засумувала, за заводом, за товаришами“, то в комсомольця Нестера цей патетичний тон викликав сумніви. Ми гадаємо, що патетичний тон в окремих місцях це—наслідок авторового невміння поєднати загальні проблеми з побутовими, наслідок емпіричного ставлення до описуваних явищ. Тому в автора так багато натуралістичних елементів (хоча би факти бійки Шури з куркулькою): герої його з патетичного тону спадають на вульгаризм („розпихувати ентузіазм“) та й сам автор невільний від цього („роззкочилась від цього удару не деталь, а контролерова башка“). Реалістичний ентографізм ранніх п'єс відбився у „Штурмівцях“, де герої по кілька раз співають старих побутових пісень.

Зупиймося ще на деяких недоречностях у розділі „Штурм“ найкраще поєднано обидва авторів задуми: показати виробництво і висвітлити проблеми побуту крізь призму виробництва. І в цьому розділі автор передає, як приходять на завод жінки з закликом до чоловіків, щоб ті підвищили продукційніс праці. Але гасла в уста цим жінкам Минко вклав обивательські, вульгаризовані „як погано робитимете, мало вироблятимете машин, мало будете получати і погано житемо ми, жінки ваші“. Завдання дуже жужене. Так само, у автора виходить нечітка настановка, коли Шура зауважила, що „клясових ворогів шукають тоді, коли на когось сердиті“. Автор і цих висловлювань ніде не заперечує, а на впаки, підтвержує їх сваркою Шури з Генсю. Це треба розглядати, як недооцінку клясової боротьби, як обивательське її тлумачення.

Ми не говоритимемо тут про мову, яка як і в попередніх творах легка, жвава, хоч і невільна від жаргонізмів. Для нас важить той головний факт, що „Штурмівці“—це крутий поворот у Минковій творчості від „битописьательства“ до широкозакроеної тематики. „Штурмівці“ зачіпають ніяку гострих, актуальних проблем, але як і говорено „Штурмівці“ не становлять чогось суцільного це скорше хроніка, скорше механічне поєднання окремих картин, ніж суцільний комплекс образів, за допомогою яких автор штурмує старий світ.

Після „Штурмівців“ автор повертає до сільської тематики. Але це вже не тематика „Комледа“ з його невиразними, а то й прямо неправильними політичними настановами. Тут автор уже чіткіше орієнтує читача в складних питаннях реконструкції.

Від „Штурмівців“ автор ще виразно не посунувся вперед. От хоча би його нариси у збірці „92%“. Це здебільшого авторові висловлення в тому ж патетичному стилі, з тими ж часом одоманітними побутовими дрібницями, з тими схематичними переказуваннями минулого. Стилева схема, що її ми виявляли в „Штурмівцях“, панує і в нарисах. Кожен нарис побудовано, приблизно, за одною схемою: протокольний переказ минулого чергується з урочистим захопленням новим „Дивився я на жінку стару. Мені тепло робилося на серці: ще може торік вона йшла до шептухи виливати переполох, а тепер вже сама буде лікувати інших“. Ще більше романтики в одному з тих нарисів: „Привіт тобі більшовицька весіла!“. „Завтра безмежні степові простори зарясніють сіваками. Та, непоодиноці, як комашня денеде, по всьому степу, по кільдесятків коней підуть уряд. Десятки сівалок запустять сошники в вогуку землю, запліднять її дорідним насінням. Умерла стара, як світ, куркульська казка про гуртове чортове“. Найінтересніший з цих нарисів—це „Чубар“, але й він не розгорнений, схематичний; видно, що його, як і інші, писалося наскоро. Нариси 92% — це більше висловлювання сприводу, ніж справжній показ соціалістичної реконструкції. Не можемо обйти одного дуже показового факта. Говорячи про ударника в літературу в одному з нарисів, Минко зазначає: „ударник не агітує цим віршом, а просто констатує факти, що є звичайною річчю“. За автором—це добре, а ми вважаємо, що якраз і погано, що вірш не агітує, а тільки констатує. Та це, очевидно авторова обмовка, бо у „Штурмівцях“ подібне ж місце автор з'ясовує протилежно: „ти, як комсомолец, мусиш не констатувати хиби, а дивитися їм у корінь і підрубувати їх. Чи так я говорю, друже?“ Так, друже, Минко, але ти забув цю безперечну істину, пишучи 92%.

Останній видрукований нарис Минка — „Кам'яний міст“ (Плуг № 7, 1931 р.). Тут автор поставив за мету показати героя ударника соціалістичних ланів. Тепер ми вже маємо, хоч невелику практику показу героя п'ятирічки. Основне, що заваджає показати справжнє обличчя ударника—це або голій біографізм, сухий перелік фактів, або ж навпаки—літературщина, вигадка, за якою губиться конкретний факт. Як наприклад в основному правильного показу героя ми вважаємо нарис Либединського „Петя Городюшенко“ (Правда 1931 р. VI 23). Головна хиба Минкового нарису, як порівняти його хоча би з тим самим Городюшенком,—це неправильне, або вірніше, нечітке розуміння літературі факту. Він нарис розуміє, як запис своїх власних непосредніх вражень, без будь-якого використання інших джерел. Минко докладно пише, що він бачив, що говорив що і де саме розказано про героя, але не синтезує, не узагальнює художньо цілого нарису. Знову ж як і раніш, те,

що він бере з джерел, він переказує патосно „Мобілізувала революція всі сили. Кинула на штурм. Сотні тисяч краших бійців по всій країні радянській і трьох — на станцію „Кам'яний міст“. Та таких прикладів читач багато найде, прочитавши хоча б розділ „Патетика днів“. Стилістично цієї патетики автор досягає, ставлячи прикметника на друге місце: „весни, першої, більшовицької“, „методами соціалістичними“, МТС комсомольську“, „уряд України Радянської“ і т. і.

Сам вступ про ударника Яшу Бойчука виявляє якраз оту непосередність авторової передачі. Минко питає, хто з МТС краший ударник. За відповіддю випадкового зустрічного автор починає знайомити й читача зі своїм герсем, а це виходить трошки підсоложено, трошки сторонньо. У своїх відступках автор намагається розв'язати якісь проблеми, але не завжди вдало: коли він заперечує назву „Червоне Запоріжжя“ то ми на тих же підставах разом заперечили б і його пропозицію щодо назви „Прогресу“. Коли перша назва взята з романтичних аксесуарів і тільки трохи радянیزована, то друга знову ж таки невиразна, позапартійна. Все ж таки „Кам'яний міст“ є значно краший нарис супроти вміщених в збірці „92%“. Тут більше конкретного матеріалу, чіткіше поставлено політичні завдання і, якщо хочете, глибше показано виробництво, хоч самого героя подано побіжно.

Минко тепер працює над сільською та військовою тематикою.

Перед автором стоїть питання глибокого засвоєння марксо-ленінської методи, матеріалістично-діалектичної методи в творчій роботі. Насамперед йому треба позбутися ідеалістичних псевдоромантичних котурнів та натуралістичної емпірики. Факти — хай поодинокі — політичних зривів ще раз підтверджують актуальну для автора доконечність марксо-ленінської учоби.

К Р И Т И Ч Н І Н О Т А Т К И

Теодор Орисио. „Перемога“ зб. етюдів і оповідань 151 ст. Лім. 1931 р.

Боротьба робітників цукроварні з бандитизмом („Перемога“, „Німий заговорив“), боротьба з шкідниками на виробництві („Блак-понт німого“, „Прорив“), „Юзеф“, боротьба з бюрократизмом „Чужа“. „Загадкова особа“ (куркульня і робкор („Контрзаєб“), і, нарешті, ентузіастичне захоплення процесом соціалістичного виробництва („Пісня“, „Гість“) — ось ті теми, що їх обробив Теодор Орисио в своїй збірці. Як бачимо, тематика всіх оповідань на сьогодні дуже актуальна. Бюрократизм, шкідництво, розтратництво — все це ще в діючі болячки нашого молодого соціалістичного будівництва. Художня література — могутній чинник для боротьби проти цих болячок.

Основне ідейне настановлення збірки „Перемога“ показати, як пролетаріат, робітники цукроварень „геройно боронили свої фортеці від руйнації від бандитизму — як говорить автор у передмові, щоб показати ту класову боротьбу, яка точилася на селі в часи громадянської війни. (Що-ж до вибору самої назви збірки, то можна вважати, що він цілком вдалий).

Проте, підходячи конкретніше до вміщених в цій збірці етюдів і оповідань, ми побачимо відразу їхню безплідність і немічність.

Теодор Орісіо ще молодий повістяр, він ще не вміє, підбравши навіть добрий матеріал, обравши навіть актуальну тему і маючи конкретну ідею, оформити художній твір так, щоб він викликав у читача яскраве уявлення про того ж таки шкідника, бюрократа, викликав яскравий образ борця—трудівника сод. будівництва, активного, свідомого робітника. Цього у Теодора Орісіо ми не бачимо. Справді, починаючи від першого оповідання „Баяда про Івана“ і кінчаючи останнім „Гість“, ми не маємо справді яскравої постаті, що ясно залишила-б сліди у нашій уяві. Перший приклад—Іван—головний герой „Баяди про Івана“. Від цього оповідання у читача не складається ясного враження, чи Іван є справді герой нашого соцбудівництва, відданий, відважний і найсвідоміший серед останньої маси робітництва, який міг би стати справжнім ватажком, передовиком першим ударником на виробництві, чи то Іван є звичайнісінька людина без особливих організаторських здібностей, а попадає в герої тільки тому, що маса робітництва, яку Іван веде, надто нерішуча, полохлива, перелякана, що й близько боїться підступити до заводу, бо хтось десь говорив, наче панський син казав, що хто-б не сунувся до заводу, на шматки його розірве... Невідомо, які в автора були суб'єктивні наміри, але об'єктивно виходить, що панський син зі своєю бандою парализував будь-які, хоч би найменші спроби робітників відбудувати і пустити цукроварню. Ось якою мовою у Теодора Орісіо розмовляють робітники з Іваном: „Ми б давно завод пусили... так з'явилась бляха банди (панський син в ній атаманом) і розклаїла ця банди на поселку в нас об'яви, що як хто в завод загляне, то помре в одну хвилину, бо якесь там є знаряддя... Так ми всі такі..., що й досі... не одважались... бо кожний хоче трохи ще пожити.. та й сім'я, маленькі діти!“).

І коли Іван уже наважився все ж піти на територію заводу, „кремезний майстер“ Петро Степанович, взявши Івана за руку, тихенько мовив „Не ходи, Іване, зараз. Там щось справді є погане. Може бомбу де підкаляли. Може ще що... хто там знає...“

Що це за робітники показані у Теодора Орісіо. Чи це ті робітники, що робили революцію, чи це ті робітники, що сміливо дивлячись смерті у вічі, йшли з повною надією в сяю перемогу, що тисячами гинули в боях з бандитизмом, не думаючи про своє особисте життя. Ні. Це пародія на робітників. Це не ті робітники, що робили революцію. Теодор Орісіо не спромігся показати їх у цьому оповіданні, і розказав досить таки примітивно, про „густ“—що—увесь за Іваном рушив“ гурт залуканих, затурканих людей не спроможних на найменшу боротьбу. Нам треба створити нову баяду про героя будівника соціалізму — масу, а цього в Теодора Орісіо нема.

Власне кажучи, пасивність, бездіяльність і відсутність ініціативи в колективах, в проф., парт. і громадських органах в оповіданнях цієї збірки є головна хіба творчість автора. Так в „Перемозі“ автор теж мав дати момент боротьби робітників цукроварні з бандою, на чолі якої стоїть син одного старого робітника Засядька. Дія розгортається в такому плані, що виступ і активна діяльність робітників мусила-б бути показана неминуче, проти цього в оповіданні нема, все зводиться якось до особистої боротьби між батьком і сином. Батько вбиває сина своєю рукою, роля робітників зведена тільки до прискорення вбивства. Старий Засядько, боячись, щоб не подумали, що й він у спілці з сином, прискорює вбивство. І характерно, що власне вся історія й закінчується цим, ніби вся суть у тому, що вбили отамана банди.

Ми не думаємо, що автор мав на увазі подати голий епізод убивства батьком сина. Це дуже вже старий мотив, а в наш час, час класової боротьби тим більше. Річ в тому, що у тов. Орісіо нічого тут нового нема, боротьба робітників з бандою не показана, залишається епізод ради епізода. Отже й в цьому оповіданні роля маси, колективу зведена до нуля, так само як в оповіданні „Німії заговорив“. Не говорячи вже про те, що й тут не показується, а розказується, а до того ще й розказується часто густо не цікаво, автор дав один момент, як білогвардійська банди захопила цукроварню, вбила кількох робітників і мала вже в'їжджати з села, як пострілами з кулемета їх перебив німії робітник, що влаштувався на мліні.

¹⁾ Розрядка наша.

Знову виступає одна особа з героїським вчинком. Вчинок, правда, героїський, але чому ж одного робітника, де-ж останні? Їх нема, вони „поховалися понад ставок, але боялися заціпати. Сил було замало; у майстернях під підлогою знайшли лише кілька рушниць та набої“... Підкінець, коли німий уже розбивав біговардійську банду з кулеметів, робітники собі почали стріляти з осок, але це сталося в Теодора Орісія, якось так, що цього моменту читач майже не помічає. Та й зрозуміло, бо активність робітників до боротьби з бандою мінімальна.

Тут в цьому оповіданні виступає окрема особа з її героїським вчинком. Отже, автор плакає культ окремої особи героя, то не будучи зв'язана з масами, здатна творити надлюдські вчинки. Ясно, що цей ідеалістичний погляд на ролі особи не повинен мати місця в пролетарсько-колгоспній літературі.

Надто різко впадає в око оця відсутність активності професійних, партійних і громадських організацій у більшому з оповідань Теодора Орісія „Батько німого“. Лікар Копитко походженням куркуль, активний контрреволюціонер працює на посаді головного лікаря на цукроварні. Він дуже неприхильно ставиться до активної громадської діячки Ланової і усіх сил прикладає, щоб вжити її з лікарні, а разом з нею позбутися тих робітничих червонохресних гуртків, що вона організувала. Лікар Копитко, щоб остаточно дискредитувати Ланову, роботу її гуртків, дає для переважки хворому бинт з хворого на правець, в наслідок чого робітник дістає цю хворобу. Робітництво страшенно обурюється на Ланову та її гуртки. Вона втрачає всяку повагу і довіря. Лікар тріюмфує. Громадські організації нічого не в силі зробити, хоча упевнені, що Ланова права, що тут щось наробив лікар Копитко. Голова заводу не вірить його наклепам на Ланову, але нічого не може зробити, він тільки співчутливо оглядає Ланову й розгублено веде забори“.

Тільки щасливий випадок спричинився до правильного розв'язання справи. Чоловік Ланової старий чекіст появився на зборах як раз тоді, коли „голова Завкому остаточно розгубився“, а лікар Копитко найбільше тріюмфував і розповів зборам, хто такий він. Отже, не громадські організації, а щасливий випадок. Щасливий випадок зустрічаємо й в „Загадковій особі“, де випадково зберіглась фотографія, що й стала головним аргументом на чистці Тараса Івановича—колишнього офіцера, а тепер Секретаря Завкому цукроварні. І в „Загадковій особі“, і в „Прориві“, і в „Чужій“ та й в інших творах найголовнішою хибкою в відсутність показу активності громадських організацій.

В щільному зв'язку з цим стоїть невміння автора полати яскраву характеристику й окремих діючих осіб. Невиразна постать Івана „Балада про Івана“, невирзні обидва Засядьки („Перемога“), не досить яскраві вийшли Трохименки— („Прорив“), надто не вмотивовано вийшло, що старий робітник „з великим виробничим стажем“ став шкідником. Треба було яскравіше намалювати розтратників кооперативу і терористів на робокра Жученка—Ляльченка і Дужку („Контр-Засід“). Що-ж до робокра Жученка, то тут у всякому разі треба було більше показати його в процесі його боротьби з куркульними розтратниками. Кращу характеристику у Т. Орісія дано в „Перемозі“ хемікові Боровикову. Це старий чиновник далекий від громадських і політичних справ, він не дає ні про що, крім про своє насичене місце, він страшенно боїться його втратити і тому він згоден служити кому хоч, аби тільки залишитись на своїй посаді. Це шкурник, боя-уз, старий чинуша. Тому він так просить усе старого Засядька, „зговорити сина“. Угодницька постать хеміка Боровикова яскрава, але ролі його, в цьому оповіданні не зовсім зрозуміла. Очевидно, він мав бути контрастовим протиставленням тим робітникам, що будучи свідомі своїх завдань, боролися з бандитизмом за опанування матеріальними благами країни. Але, оскільки таких робітників в оповіданні не показано, то й ролі угодовця Боровикова залишається незрозумілою.

Яскравіше надано характеристику і ролі лікаря Копитка в „Батько німого“. Це справжній шкідник і контрреволюціонер. Також вдало постать робітника Олексія Петровича—вникайдишка. Це ветеран праці, він уже чимало знав за своє життя, за плечима в нього і війни, і голодування, і дорські в'язниці. Він, хоч і слабій фізично, але його настрій дуже бадьорий. Він розуміє пісню сьогоднішнього дня і захоплюється нею. Почувши бадьору пісню, він говорить: „Це пісня сьогоднішнього ранку. Ні, ти зрозумій тільки, вслухайся, яка бадьора пісня. Отка, здається коли чуєш її, працював би вічність і не знав би втоми. От де

пісня соцамагання... Слухаеш її і м'язи стануть отакенні"... Ця пісня викликає у Олекси Петровича бадьорий настрій, і під впливом неї Олекса Петрович не почувся й сам, як закінчив рисунок якогось винаходу.

Невиразність дієвих осіб виявляється не тільки в їхніх вчинках, бажаннях і настроях, а й в їхній мові. Скрізь у всіх оповіданнях мова авторизована, жодна з дієвих осіб не має своєї індивідуальної мови. Взяти, хоч би один із яскравіших малюнків "Гість". Тут жваво передано настрої селян, що чекають гостя—трактора, передано розмову селян, досить динамічно, але індивідуальної мови дієвих осіб не показано.

Малюнок "Гість" є один із небагатьох творів збірки "Перемога", в якому автор зумів не розказувати ходу дії, а показати її в динаміці. В більшій частині збірки оповідання хибують на примітивну розповідь або опис. Автор не вміє збудувати оповідання так, щоб воно цікавило читача своїм сюжетом, інтригувало його, нарешті, щоб воно розгорталось в самому процесі його динамічного розвитку. По-більшості це голий опис.

В цілому можна сказати збірка Т. Орисіо не виправдала тих намірів, які, очевидно, ставив перед собою автор. Темі зачеплені в збірці, хоч і актуальні, ще й на сьогодні, але вони розроблені так, що в наш час, в період реконструкції, вони мало дають сучасному читачеві.

Примітивність композиції, і стилістичних засобів знижують художню цінність збірки.

С. Маташ.

Сава Голованівський—„Рапортуя“ „Поезії“ Лім—1931 р. тираж 2000, ціна 2 крб.

За останній час ряд пролетарських поетів виступили з віршованими рапортами—пролетарський громадськості,—про боротьбу, робітничої класи за побудову соціалістичної країни.

Безперечно, що серед поетичних рапортів є такі, які заслуговують на увагу від громадськості, але водночас зустрічаються рапорти, яким бракує правильної настанови—розуміння тих велетенського значення процесів, що відбувається в нашій країні.

Наприклад, Олександр Безименський—своїм рапортом довів, як може і як мусить поет пролетаріату відчувати і відтворювати в повноцінних клясово-еформованих образах—наші героїчні будні. Споглядно до цього спроможмося проаналізувати останню книжку Сави Голованівського,—яку поет назвав надто відповідальним і почесним словом:—„Рапортуя“.

Про що ж рапортує поет?

В епіграфові Сава Голованівський з завзятістю запевняє:

„— І досить.

Для себе

немає часу—

„героем“ в хвості теліпатися:

Я

клясі своїй,

свою силу несу

і давін будівничого патосу“...

Прочитавши ці рядки, ми поспішаємо переглянути, як поет „несе своїй клясі свою силу“ і „давін будівничого патосу“.

Насамперед, ми вивчаємося,—що поет таки співає про наші героїчні будні, що тематика його поезій—актуальна й потрібна.

Справа в тому, як він співає?

Поруч з такими мідними віршами як: „Вступ до поеми“, „Шостий“ „Пісня про скажене“, „Пролог“, ми надібуємо і такі як „Розмова“—що становить собою переспів—уткінських гітарних романсів. Поет збирається серйозно працювати і говорити:

„Я співав

Про світло й темінь,

Про моря солоних плям.
Та обравши
Іншу тему,
Зраджу морю й кораблям“.

і він знову подає—традиційну, трафаретну ніч; зустріч з героєм епохи, що ставить поетові вимоги, мовляв, писати треба так то і так... Про те то і про те. Було б набагато краще коли б Сава Голованівський, замість цієї розмови, у якій герой вимагає оспівати про наші досягнення, виспівувати про Нафту і Донбас, написав би про це.

Ми звичайно погоджуємося:

— Що ж до рими
— У Голованівського
Краще“—

та це дає нам право вимагати від поета потрібної доброякісної, та актуальної продукції. Такі поезії, як „Новела з картоплиною“, „Дзвіниця“, Васюкіна промова“—загалом. За мереживом епітетів, за сіткою словесних викрутасів—не видно конкретного, не видно основного, про що хоче розповісти поет.

Між іншим, це у нього спостерігається і в інших поезіях.

Сава Голованівський віддає данину підвищенню техніки вірша, намагається створити нові оригінальні образи, але не дбає про ідеологічну загартованість вірша.

Безперечно, над його продукцією тяжить вплив таких поетів, як В. Маяковський, С. Кірсанова, Н. Асєєв.

Наприклад вірш „Маяковському“ в чому має багато спільного з поемою В. Маяковського „Во весь голос“, спільного, звичайно, в тому розумінні, що Голованівський просто переспівує те, що сказав Маяковський в цій поемі.

Який—же висновок?

Безперечно, давати в невеликій рецензії цілком, вичерпний висновок щодо пройденого вже поетичного шляху Голованівського немає змоги. Поет, безперечно, зростає—про це свідчить його остання продукція. Але ж в основному збірка „Репорту“—по суті не є рапорт пролетарський громадськості про переможний наступ ентузіастів п'ятирічки, на всіх ділянках соціалістичного будівництва. Вона посідає десь проміжне місце поміж тими двома положеннями, які ми назвали ще на початку рецензії.

Можливості поета цілковито не злилися з його бажаннями.

Репорта, як такого, немає. Є окремі спроби, досить вдалі, але це становища не рятує.

Отже книжка „Репорту“, хоч і становить крок вперед в творчості Сави Голованівського, але ж в цілому—поет, поставлене перед ним епохою завдання, не спромігся виконати.

Ми хочем бути певні, що в подальшому шляхом цілковитого засвоєння матеріалістично-діалектичної методи, Сава Голованівський дасть справжній бойовий рапорт.

Для цього поет має неабиякі дані.

Н. Р.

Ом. Розумієнко. Сади. Нариси. Лім. Харків. 1931. Стр. 112.
Ціна 85 коп.

Проблема нарисів постає на наших очах, як проблема реальна, проблема відтворення соціалістичного будівництва в усіх його багатогранностях.

Як не дивно, а деякий відрив, певне відставання пролетарської та пролетарсько-когоспної літератури від бурхливих темпів нашого сьогодні треба констатувати.

Цілком зрозуміло, що „вчорашній одноосібник, а сьогоднішній когоспник“, викаючись у когоспне будівництво, хоче бачити в літературі себе, активного бійця, що рішуче йде з рештками індивідуалізму, спадщиною гнилого

капіталістичного світу. Нарис, як окремий жанр сучасної літератури, у великій мірі заповнює цю прогалину. Нарис—це щодоточеніший багнет, щодоточеніша зброя пролетаріату. Ом. Розумієнко наблизився до пролетарської літератури, вбравши та опрацювавши тему суцільної колективізації кубанського села та класової боротьби навколо неї. „Життя того села (Садів В. К.) зовсім не те, що в станиці. У станицях людиність поділяється на козаків і іногородніх, Козаки мали наділ землі і користувалися всіма правами в громаді, а іногородні нічого того не мали. Більшість іногородніх увесь свій вік наймитували в багатих козаків або наймали землю в бідніших, дехто крамарював.

На „Садах“ такого поділу не було. Там кожен міг купити собі за гроші класову землю, розводити на ній сад чи плекати городину й з того жити.

Впадала в очі нерівність не станова, а майнова. (Стор. 3). Від м. Краснодар до Садів всього 36 кілометрів, проте в Садах не почувалося чіткого партійного провладу. Краснодар кволо був зв'язаний з селом Калініним, де оташувалися глигали підкуркульники й керували усім селом. Коли почалася колективізація Садів і на зборах поставлено було питання про усуцільнення одноосібних садків—місцеві куркулі виступили одверто проти постанов та рішень партії.

„Гуляло село.

Свої виноградники—вино некуповане. Хліб є, худобу ріжуть... Є хліб, є м'ясо, ковбаси, сало...

Гуляло село.

Пили вдень, увечері, пили вночі, похмелялися ранком.

— Хай там голода вигадає, а ми гуляти будемо.

— Колективізація...

— Хи-ти.

— Колективізація.

Она там на риночку

й-а дапчу-мак торі-лочку,

да-а пропи-ив воли-и, пропи-ив ярма-а

ще-е й зана-ози, все-е чума-ацьке-е добро-о.

Веселилися глантай, гуляли... (Стор. 9).

На уповноваженого третього району обрано Рубченка, колишнього червоноармійця, бідняка.

Під натиском куркульських ворожих сил—Рубченко втратив класову чуйність, спився, відступив з позицій класової боротьби.

Куркулі досить хитро використовують незаможників. На кубикового куркулі висунули Мороза, авсім неписьменну людину—куркульського підспівуча, що використавши Сталінову статтю „Запаморочення від успіхів“—вийшов сам з кооперативу. Куркулі пишуть біднякам різні заяви про вихід з колгоспів, агітують селян не пускати дітей до школи, бо там нібито записують їх у „комуни“ і т. ін.

Куркуль Малько Петро Маркіянович вдало маскується під „радянського“ вчителя, скрізь виставляє себе за „свого“, що його незаслужено переслідує сільрада і т. інш.

Улітку цей „вчитель“ виписує школярів, наймитів. Він тримає заховану про „чорний день“ зброю.

Зрештою, викривають Рубченка, виключають з лав партії за опортунізм, заарештовують Малька.

На зміну Рубченкам, Морозам, Портянкам, Приходькам та Лутям—цим шкідникам колгоспного будівництва—прийшли нові кадри із гуші колгоспників.

Які негативні сторони книжки нарисів Ом. Розумієнко?

Автор чітко по пролетарському ставить низку важливих питань—але брак художніх засобів, схематизм знижують цінність збірки. Ом. Розумієнко не чітко вмонтував прихід до колгоспу нових сил на зміну куркулям та їхнім прибічникам у сільраді.

Замість показати, а не розповісти, автор пише на стор. 39:

„Федір Ульянович середній на зріст, з довгими рудуватими вусами. трохи горбатим носом і карими очима. Гін надібно балакучий“.

Така „паспортність“ персонажу аж ніяк не говорять на про соціальну природу його. Мало описати героя, треба ж показати його в дії, в виробничому процесі.

Хубують нариси Ом. Розумівка на деяку споглядальність—автор чув, автор ідучи
говорить з представником влади, автор спостерігав і т. інш.
Проте, актуальна сучасна книжка про колективізовану Кубань уже є.

Василь Клеп.

Х Р О Н І К А

РЕЗОЛЮЦІЯ

загальних зборів Харківської філії Спілки пролетарсько-когоспних письменників
„Плуг“ в справі призову до літератури ударників соціалістичних лапів приміської
смути.

I. Призов ударників соціалістичних лапів Харківської приміської смути до
літератури це—бойвий програм цілої Харківської організації Спілки пролетарсько-
когоспних письменників „Плуг“.

II. Філія оголошує себе за мобілізовану на весь час переведення
призову і на подальшу роботу з ударниками, призваними до літератури.

III. В першу чергу розгорнути роботу з радгоспах і кушак накреслених спільно
з культсекцією Харківської Миськради, а саме: когоспи, радгоспи й МТС Дерка-
чів, Мерефи, Люботина, Рогані, Пісочина, а також радгоспи: „Червоний Велетень“,
„Червоний партизан“, ім. Фрунзе“, „Шлях до соціалізму“ та „Сортувальний“,
з тим, щоб за дальшого розгортання роботи охопити призовом всі інші радгоспи
й когоспи приміської смути.

VI. До згаданих вище пунктів надіслати десять письменницьких бригад, яким
приступити до роботи з 3. листопада.

V. Розгортання призову пов'язати з підготовкою й проведенням XIV річниці
Жовтня, розглядаючи призов, як одне з величезних досягнень культурної революції
й культурного зростання широких трудящих мас.

VI. Для керівництва призовом відкрити штаб у складі т. т.: Даниленка, Солод-
ченка, Гавриленка, Зайця і Дукниа.

БРИГАДИ ПО ПРИЗОВУ:

I. Куш с. Деркачі

Холош—бригадир
Головко
Гішук
Кляужиченко

II. Червоний Велетень с. Борки

Ведмідський—бригадир
Іванченко
Гжицький
Заторуйко

III. Мерефа

Кучер—бригадир
Бедзик
Кожушний
Лавріненко

IV. Люботин

Кириченко
Ковальчук Я.
Плахтій
Хуторський
Зосименко

„Серп і Молот“

Пачів—бригадир
Минко

Докія Гумєнна
Савченко

V. Карачівка—Пісочин

Вовк—бригадир
Славецький
Палій

VI. Рогань

Годованець—бригадир
Мойсенко
Спартак

VII. Фрунзе—Радгосп

Карпов—бригадир
Каминік

VIII. Сортувальний радгосп

Дорошко
Різниченко—бригадир

IX. Покотиловка „Черв. партизан“

Бульбанюк—бригадир
Шульженко

X. Залютинно—радгосп Шлях до соціалізму

Шевченко Роман—бригадир

ПРИЙОМ ДО ПЛУГУ НОВИХ ЧЛЕНІВ ТА ОР- ГАНІЗАЦІЯ РАЙФІЛІЙ, Р А Й Г Р У П

Прийнято до членів Пугу т. т.: Поліщука, Греня та Гундіча. Ці т. т. утворюють літературну групу на Ружинщині. На секретаря групи затверджено тов. Гундіча.

Прийнято до Пугу т. т.: Шевченка Р. І. та Корнієнка В. П. Від прийому О. Демчука секретаріат ЦБ Пугу утримався до того, поки Демчук не виправиться від попередніх помилок в своїй роботі.

Затверджено районну літературну філію в Лозівському районі. Затверджено райгурток у Фастові. На керівника гуртка затверджено Ковалів.

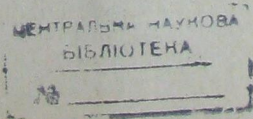
НАД ЧИМ ПРАЦЮЮТЬ П Л У Ж А Н И

Зиянчківський Д. - Здав до вид-ва „Молодий Більшовик“ п'єсу „Омела“ Кічаєв повість з життя колгоспної молоді. Порядком самообілізації виїхав з Києва працювати на Донбас. На шахті „Марія“ Кадівського району приклябі їм. Рикова з робітників-шахтарів організовує літгурток. Збирав матеріали з життя гірників.

Солодченко Я. Працює над повістю про судяльну колективізацію „Комосередок“. У Лімі виходить книжка — „Ударною дорогою“.

Рибак Н. Вийшла книжка у видавництві Рух „Дорогами змагання“.

Панів А. Закінчує для видавництва „На варті“ переклад поеми Алтайського „Ворошиліва“. Готує для „Ліму“ збірку своїх поезій за 10 років роботи. Для видавництва „Плужанин“ готує збірку нових поезій „Дим над Хортицею“.

ЖУРНАЛ МАЄ ТАКІ РОЗДІЛИ:

I. Літературно-художній.

II. Призов ударника соціалістичних лавів у літературу.

У цьому розділі висвітлюватиметься робота над призовом.

Друкуватиметься кращі твори призовників.

Консультуватиметься призовників регулярними відкритими листами

III. Громадсько-політичний розділ.

Висвітлюватиме найбойовіші питання соціалістичної реконструкції сільського господарства, коагоспного та радгоспного руху, побуту тощо.

IV. Наша трибуна.

Міститиме статті загальнотеоретичного характеру з мистецтва та літератури; статті про радянську й головно, про пролетарсько-соціалістичну літературу.

V. Кратичні нотатки.

Передплата на рік 4 крб., на півроку 2 крб., 60 коп., окремо число 60 коп.

Передплату приймає Періодсектор Укркнигоцентру ДВОУ (Харків, Сергіївські ряди), філії та крамниці Укркнигоцентру, а також всі поштові філії та контори.

Рукописи, що надсилається до редакції, мають бути передруковані на машинці або чисто й виразно переписані на одному боці паперу. Неухвалені до друку рукописи редакція авторам не повертає. Доплатних листів редакція не викуповує.

Редакція застерігає за собою право виправляти та скорочувати рукописи.

Адреса редакції: Харків, вул. Пушкінська, 46, тел. 4-21.

ЗМІСТ № 11

Стор.

Юрій Жилко—Свинарка. (оповідання)	5
Грицько Мирошник— Терміново-посівна. (Поезія)	22
Іван Андрієнко—На гірській тропі. (Роман)	25
Євген Захар'єв—Тре- тій пленум ЦК ЛКСМ. (Поезії)	60
Василь Кучер—Зустріч- ний у степу. (Нарис)	62
Яків Солодченко— Ударною дорогою. (Опові- дання)	68

Наша трибуна

Андрій Ярмоленко— Василь Минко. (Стаття)	81
---	----

Критичні нотатки

С. Матяш—Теодор Орісію. Перемога	92
Н. Р. Голованівський Репорту	95
Василь Клен—Розумі- єнко. Суди	96
Хроніка	98

ЗМІСТ № 12

Петро Дорошко—Сосни вікові. Поезії. Володимир Холош—Фронт. Нотатки до повісті. Федір Кириченко—Мадзєва доярка. Поезії. Натан Рибак. Пархоменкова перемога. Петро Вовк—Переможці степу. Нарис. Михайло Мороз—Суджівка. Поезії. Іван Андрієнко—На гірській тропі. Роман (закінчення). Ударників соціалістичних ланів до літе- ратури. Володимир Гавриленко—За рішучу перебудову. Стаття. Андрій Ярмоленко. Переборюючи труднощі. Стаття. Наша трибуна. Микола Лукаш—Очіма середняка відбудовного періоду. Стаття. Кри- тичні нотатки Н. Р. Малицький. Поезії. С. Матяш. Дубіський. Перемога. Хроніка.
--

Редколегія

В. Гавриленко, А. Головко, А. Па-
нів. С. Пилипенко (відповідаль-
ний редактор), Ю. Савченко,
К. Сторчак, В. Холош, В. Штан-
гей.